

Едгар
Аллан
По

**Шевальє
с. Огюст Дюпен**

Едгар Аллан По

ШЕВАЛЬЄ С. ОґЮСТ ДЮПЕН

Переклала з англійської Валерія Столяренко

Зміст

Убивства на вулиці Морґ

Таємниця Марі Роже

Викрадений лист

УБИВСТВА НА ВУЛИЦІ МОРґ

Яку пісню співали сирени чи яке ім'я носив Ахіллес, коли переховувався серед жінок — питання не з легких, але можна спробувати здогадатися.

Сер Томас Браун

Інтелектуальні здібності, які ще називають аналітичними, самі по собі аналізу не піддаються. Ми оцінюємо їх лише за результатами, які вони дають. Окрім усього іншого, ми знаємо, що людина, якій ці здібності притаманні надзвичайною мірою, отримує невимовну втіху від володіння ними. Аналітик тішиться змогою розплутати справу чи розв'язати задачу, як ото атлет радіє своїй фізичній обдарованості, насолоджуючись вправами, що тренують його м'язи. Аналітик тішиться навіть банальними справами, які потребують його таланту. Аналітик захоплюється головоломками, загадками, криптограмами, бо, розплутуючи їх, він виявляє таку гостроту розуму, яку середньостатистичні люди вважають надприродною. Його висновки, породжені глибинним аналізом, і справді здаються дивами інтуїції.

Розвиває ж хист до знаходження розв'язків і рішень найкраще математика, особливо той її вищий розділ, який несправедливо, лише через зворотний характер обчислень, назвали математичним аналізом. Хоча розраховувати ще не означає аналізувати. Скажімо, шахіст розраховує, не переймаючись при цьому аналізом. Тобто уявлення про шахи як про гру, що впливає на розумову діяльність, є цілком хибним. Я не збираюся зараз писати трактат, це лише випадкові спостереження — вступ до не зовсім звичайного оповідання; і користуючись нагодою, хочу заявити, що така скромна гра, як шашки, потребує більш напруженої та плідної розумової діяльності, ніж шахи з їхньою надуманою

витонченістю. У цій грі самі по собі нерівнозначні фігури мають різноманітні чудернацькі ходи, і тоді помилково (так буває нерідко) складність ототожнюється з глибиною. У шахах перше місце посідає увага. Якщо ви бодай на хвилинку втратите пильність, ця необачність призведе до того, що вам поставлять шах або й мат. А оскільки в цій грі не лише безліч ходів, а вони ще й заплутані, збільшується вірогідність того, що хиб таких буде чимало і в дев'ятих випадках із десятих перемогу здобуде уважніший, а не кмітливіший гравець. А в шашках, навпаки, можливий лише один хід із незначними варіаціями, тому такі необачності трапляються значно рідше, крім того, увага тут взагалі не відіграє провідної ролі, а перевага надається гостроті розуму. Щоб вам краще було зрозуміло, уявімо партію в шахи, де замість фігур — чотири королі; звісно, в такій ситуації про неуважність не може бути й мови. Ясна річ, за таких умов (обидва гравці мають рівні шанси) перемога буде на боці того, хто вигадас якийсь витончений хід. Оскільки аналітик не має інших можливостей, він намагається прокрастися в душу супротивника, відчутти себе на його місці, і часто з першого погляду помічає ту єдину (іноді до смішного просту) комбінацію, яка може призвести до помилки або поспіху в розрахунках.

Ще здавна віст був відомий своїм неабияким впливом на те, що іменується здатністю до обчислень, відомо також, що багато хто з інтелектуалів відчував незрозумілий потяг до цієї гри, уникаючи при цьому нагоди позмагатися в шахах, бо це несерйозна справа. Що й казати, немає нічого вибагливішого, ніж аналітичний хист. Найкращий шахіст — це лише людина, яка краще за всіх грає в шахи, тоді як досвідченість у вісті передбачає здатність досягати успіхів у важливіших справах — там, де розум змагається з розумом. Говорячи про досвідченість, я маю на увазі досконалу гру, в якій учасник використовує всі можливості, аби досягти чесної перемоги. Цих можливостей не лише безліч — вони

ще й різноманітні та часто закладені в глибинах мислення, недосяжних для середньостатистичного розуміння. Уважно спостерігати означає добре запам'ятовувати, а тому зосереджений шахіст матиме успіх у вісті, оскільки правила Гойла (які базуються на простому механізмі гри) цілком зрозумілі. Так, вважається, що для доброї гри у віст необхідно мати гарну пам'ять та розумітися на правилах. Але, звісно ж, хист аналітика не обмежується самою лише теорією. Аналітик мовчки спостерігає і робить висновки. Можливо, його суперник робить те саме, але кінцевий результат в обох буде різний, оскільки все залежить не стільки від достовірності висновків, скільки від спостережень гравця. Певна річ, необхідно знати, що саме потребує дослідження. Але наш гравець ні в чому себе не обмежує; і хоча його мета — це гра, він не нехтує спостереженнями, які є лише зовнішніми проявами гри. Він вивчає вираз обличчя свого партнера і порівнює його з виразом обличчя кожного із супротивників. Звертає увагу на розташування карт в обох руках гравців і часто вгадує козирі лише за поглядами їхніх власників. Під час гри він спостерігає за зміною міміки і робить купу висновків, спираючись на вияв найрізноманітніших почуттів: впевненості або подиву, радості або розчарування. По тому, як гравець бере взятку, він судить, чи буде той брати ще одну. А вираз обличчя, з яким гравець кидає карту на стіл, йому неодмінно розповість про чесність ходу. Слово, що ненароком чи необачно промовили; карта, що випадково впала або перевернулася, і те, як її ховають — схвильовано чи спокійно; підрахунок взятків та їхнє розташування; збентеження, вагання, нетерплячість чи хвилювання — все це він інтуїтивно відчує, помітить і зробить висновки щодо справжнього перебігу подій. Вже за два-три ходи він знає, що й у кого на руках, і починає грати так упевнено, ніби усі супротивники відкрили свої карти.

Хист до аналізу в жодному разі не слід плутати з надмірною винахідливістю; в той час як аналітик є винахідником, винахідник часто зовсім не здатен аналізувати. Схильність до творчості та комбінування, яка вважається основою винахідливості й для якої френологи (на мою думку, помилково) відвели окремий орган, визнаючи її первинною, часто притаманна людям, котрі в іншому є недоумками, що і привертає увагу письменників-моралістів. Насправді відмінність між винахідливістю і хистом до аналізу є значно більшою, ніж між фантазією та уявою, хоча відмінність ця тієї ж природи. Я помітив, що винахідники — це фантазери, а справді щедро обдаровані уявою люди схильні до аналізу.

Розповідь, яка піде далі, буде для читача своєрідною ілюстрацією до моїх спостережень.

Весну та частину літа 18.. року я провів у Парижі, де познайомився з мосьє С. Огюстом Дюпенем. Цей парубок був нащадком вельможного і навіть відомого роду, але через лихі повороти долі опинився у такій скруті, що втратив усю свою життєву енергію, у нього не було бажання нічим займатися, і він навіть не намагався зробити бодай щось, аби повернути своє багатство. Завдяки люб'язності кредиторів вдалося зберегти частину родового маєтку, рента від якого і жорстка економія дозволяли Дюпену зводити кінці з кінцями, а більшого він не прагнув. Єдиною його примхою були книги, але в Парижі цю розкіш міг собі дозволити кожен.

Вперше ми зустрілися в невеличкій бібліотеці, що на вулиці Монмартр. Ми обидва шукали рідкісну і дуже цінну книгу, а тому досить швидко розговорилися. Потім ми зустрічалися ще декілька разів. Мене вельми зацікавила історія його сім'ї, яку він розповів мені так щиро, як тільки може сповідатися вам француз. Я також був уражений його надзвичайною начитаністю, ба більше, я захоплювався його нестримно жвавою та свіжою уявою. Займаючись у Парижі

своїми справами, я зрозумів, що товариство такої людини як Дюпен буде неоціненним скарбом, і я чесно йому в цьому зізнався. Врешті ми вирішили, що поки я буду в місті, житимемо разом. А оскільки мої справи йшли краще, ніж його, то з дозволу Дюпена я найняв і вмеблював у стилі романтичної меланхолії, що так пасував нам обом, будинок гротескної архітектури, який розташувався у відлюдному куточку Сен-Жерменського передмістя і в якому через забобони вже довго ніхто не жив. Здавалось, він от-от завалиться від часу.

Якби стало відомо про наш спосіб життя в цьому місці, нас почали б уважати божевільними, хай навіть незагрозливими божевільними. Ми були зовсім самі. Нікого не приймали. Я ретельно приховував свою нову адресу від колишніх знайомих, а Дюпена вже давно нічого не пов'язувало з Парижем. Ми жили ніби у власному світі.

Мій друг захоплювався ніччю, ні, він був закоханий у ніч, але я спокійно сприйняв це дивацтво (а як іще можна це назвати?), як приймав і всі інші його химери, повністю присвячуючи себе товаришеві. Темнолиця богиня не завжди була з нами, але ми створювали ефект її присутності. Тільки-но сонце показувалося на обрії, ми зачиняли всі масивні віконниці й запалювали декілька свічок, від яких ішли приємні пахощі, — ті свічки насилу мерехтіли і скидалися на примари. І в цій затишній напівтемряві ми мріяли, читали, писали й розмовляли, аж поки передзвін годинника не сповіщав нас про прихід справжньої темряви. І тоді ми гуляли вулицями, продовжуючи теми, які обговорювали вдень, або ж довго блукали, шукаючи у вогнях і тінях великого міста ту невичерпну наснагу для роботи розуму, яку може принести лише спокійне спостереження.

У такі години я не міг не зауважити неабияких аналітичних здібностей Дюпена (хоча, знаючи про його таланти, цього можна було очікувати) і не захопитися ними.

Він сам, здавалося, отримував невичерпне задоволення від тренування цих здібностей, якщо не від їх демонстрування, і чесно зізнавався мені, яку велику радість це йому приносить. Він хвалився, при цьому задоволено посміхаючись, що більшість людей для нього — немов розгорнуті книги, і він доводив свої твердження приголомшливою обізнаністю з моїми справами. У такі хвилини він здавався мені якимсь холодним та відчуженим, його погляд нічого не виражав, а голос, зазвичай насичений тенор, зривався на фальцет і звучав би роздратовано, якби не спокійний тон і чітка дикція. Спостерігаючи за ним у такому стані, я часто замислювався над філософською проблемою подвійної природи душі, розважався, фантазуючи про існування двох Дюпенів: Дюпена-творця та Дюпена-провидця.

Але ви не подумайте, що я збираюся розповідати про всілякі дива чи оповивати свого друга ореолом романтики. Ті якості мого товариша, про які ви дізналися, є лише наслідком його збудженого, а може, й хворобливого розуму. Та про характер його зауважень вам краще судити з життєвого прикладу.

Якось уже пізно ввечері ми прогулювалися довгою брудною вулицею поблизу Пале-Рояля. Кожен із нас думав про своє, і десь хвилин п'ятнадцять ми не промовили жодного слова. Та раптом Дюпен порушив мовчанку такими словами:

— Він і справді схожий на ліліпута, йому краще б спробувати себе у театрі «Вар'єте».

— В цьому немає жодного сумніву, — відповів я мимоволі й навіть не одразу помітив (настільки глибоко я поринув у роздуми), що він надзвичайно точно вгадав мої думки.

Але за мить я отямився, і моєму подиву не було меж.

— Дюпене, — вигукнув я сердито, — це виходить за межі мого розуміння! Я вражений, відмовляюся в це вірити!

Як ти міг знати, що я думаю про... — я зупинився, щоб перевірити, чи справді він знає, про кого я думав.

— ...про Шантилі, — продовжив він. — Чому ти замовк? Ти міркував, що з його немічною поставою нічого робити на великій сцені.

Я справді думав саме про це. Колись Шантилі був чоботарем на вулиці Сен-Дені, а потім захопився театром і спробував себе в ролі Ксеркса в однойменній трагедії Кребійона, та попри всі свої зусилля провалився.

— Поясни мені, заради Бога, — вигукнув я, — свій метод, якщо взагалі існує якийсь метод, за допомогою якого ти прочитав мої думки.

Насправді ж я був здивований навіть більше, ніж хотів показати.

— Торговець фруктами, — відповів мій друг, — навів тебе на думку, що той, хто ремонтує взуття, не може зазіхати на Ксеркса та йому подібних.

— Торговець фруктами?! Ти мене дивуєш! Я не знаю ніякого торговця фруктами!

— Ну той чоловік, що налетів на тебе, тільки-но ми звернули на цю вулицю, хвилин зо п'ятнадцять тому.

І тут я згадав, що й справді торговець фруктами, який тримав над головою великий кошик із яблуками, ледь не збив мене з ніг, коли ми виходили з провулка С... на жваву вулицю; але я ніяк не міг збагнути, який стосунок це мало до Шантилі. Та Дюпен навіть і не думав удаватися до шахрайства.

— Зараз я поясню тобі, — мовив він, — а щоб тобі було зрозуміло, ми простежимо напрямок твоїх роздумів від нашої останньої розмови і до випадкової зустрічі з торговцем фруктами. Найдовший логічний ланцюжок має такий вигляд: Шантилі — Оріон — доктор Ніколс — Епікур — стереотомія — камінці — торговець фруктами.

Навряд чи знайдеться людина, яка б хоч раз у житті не намагалася простежити крок за кроком хід своїх думок.

Насправді це дуже цікаве заняття, і той, хто вдається до нього вперше, часто буває вражений тим, наскільки далекими та непов'язаними між собою бувають початкові та кінцеві думки. Моєму подиву не було меж, коли я слухав свого французького друга, і я не міг не погодитися з його словами. Він провадив:

— Якщо я не помиляюся, саме перед тим, як звернути з провулку С..., ми розмовляли про коней. Це було останнє, що ми обговорювали. Тільки-но ми вийшли на цю вулицю, торговець фруктами, який тримав над головою великий кошик яблук, так стрімко пролетів повз нас, що ненароком штовхнув тебе на купу каміння, де ремонтували бруківку. Ти перечепився через каміння, потягнув зв'язку, розсердився чи просто насупився, щось буркнув собі під ніс, ще раз озирнувся на купу каміння й мовчки пішов далі. Ти не думай, я не стежив за тобою, просто останнім часом я дуже спостережливий.

Ти дивився під ноги і дратівливо поглядав на вибоїни та тріщини на бруківці (тож я зробив висновок, що ти досі думаєш про те каміння), поки ми не підійшли до провулочка під назвою Ламартин. Він заради експерименту був вимощений у шаховому порядку плитками, які щільно прилягали одна до одної. Тут ти повеселішав, і по твоїх губах я прочитав слово «стереотомія» — термін, який використовують для назви такого брукування. Я усвідомлював, що слово «стереотомія» не може не навести тебе на роздуми про атоми, а значить, і на вчення Епікура, а оскільки ми тільки-но це обговорювали, і я ще доводив тобі, що висновки сучасної космогонії стосовно небесних туманностей тільки підтверджують неясні здогадки цього шляхетного грека, то я навіть чекав, коли ти подивишся на велику туманність у сузір'ї Оріона. Ти справді подивився вгору, й це тільки підтвердило, що я на вірному шляху. А у вчорашньому номері «Musée» якийсь сатирик у своїй гнівній промові проти Шантилі зробив образливий натяк,

використавши латинську цитату, яку ми часто згадуємо. Я маю на увазі «Perdidit antiquum litera prima sonum».*

Я пояснював тобі, що тут ідеться про Оріон: раніше він писався Уріон; ми ще пожартували з цього приводу, тож я не сумнівався, що ти це запам'ятаєш. Для мене було ясно, що ти порівняєш Оріон із Шантилі. І твоя посмішка довела мою правоту. Ти зітхнув, подумавши про жертву чоботаря. Крім того, ти весь час ішов згорблений, а тепер випростався, тож я вирішив, що ти міркуєш про німичну поставу Шантилі. Саме в цьому місці я й урвав твої роздуми, сказавши, що Шантилі й справді схожий на ліліпута і йому краще було б спробувати себе у театрі «Вар'єте».

Невдовзі потому ми з Дюпенем переглядали вечірній випуск «Судової газети», і нашу увагу привернуло таке повідомлення:

НЕЧУВАНІ ВБИВСТВА

Сьогодні вночі, приблизно о третій годині, мешканців кварталу Сен-Рок збудили жахливі крики, які лунали, вочевидь, із п'ятого поверху будинку на вулиці Морт, що належить мадам Л'Еспане та її дочці мадемуазель Камілі Л'Еспане. Після невеличкої затримки, викликаній невдалою спробою потрапити в будинок звичайним шляхом, двері під'їзду було виламано, і в будинок вдерлися десть із десяток сусідів разом із двома жандармами. Криків уже не було чути, та не встигла ця компанія піднятися на другий поверх, як десть згори почулася сварка: сперечалися два голоси, а може, й більше. Тільки-но дісталися третього поверху, стихли й ці голоси, запала тиша. Люди розсипалися по будинку, перебігаючи з однієї кімнати до іншої. Коли ж урешті дійшла черга великої бокової спальні (двері були замкнені зсередини, тож довелось і їх виламати), натовп заляк від жаху та подиву, уздрівши страхітливе видовище.

У кімнаті все було догори дригом, скрізь валялися поламані меблі. Від ліжка лишився каркас, а постіль купою

лежала посеред кімнати. На стільці лежала бритва із закривавленим лезом. На ґратках коминка лишилися пасма довгого сивого волосся, які склеїлися від крові та, здавалося, були висмикнуті з корінням. На підлозі знайшли чотири наполеондори, одну серезжку з топазом, три срібні столові і три мельхіорові чайні ложки, а також два мішечки із чотирма тисячами франків золотом. Шухляди комода, що стояв у кутку, були висунуті, вочевидь, там щось зникло, але дещо все ж залишилось. Під постіллю (а не під ліжком) знайшли маленьку залізну скриньку. Вона була відкрита, ключ стирчав у замку, але в ній не лишилось нічого, окрім старих листів та ще якихось папірців.

У кімнаті не було жодних слідів мадам Л'Еспане. Але у коминку помітили надто багато попелу, почали нишпорити у димарі й — о жах! — витягли за голову труп дочки; його догори ногами запхали у димохід. Тіло ще не охололо. Його оглянули та виявили, що в багатьох місцях шкіра здерта: це свідчило про силу, з якою труп заштовхували у димар, а потім витягували звідти. Все обличчя було в глибоких подряпинах, а на шиї лишилися багрянні синці та сліди нігтів, ніби людину душили.

Потому як сантиметр по сантиметру обшукали весь будинок, але нічого не знайшли, усі кинулися на бруковане заднє подвір'я, де лежала мертва господиня. Бідолашній старій дамі так розпанахали горло, що як спробували підняти труп, відвалилася голова. Тіло та обличчя були жорстоко понівечені, від жінки не залишилося нічого, що нагадувало б людину.

Досі немає жодної зачіпки до розгадки цього жахливого таємничого злочину.

Наступного дня газета надрукувала додаткову інформацію:

ТРАГЕДІЯ НА ВУЛИЦІ МОРГ

У справі з нечуваними жахливими вбивствами на вулиці Морт було допитано чимало свідків, але досі не знайшлося нічого, що могло б пролити світло на цей злочин. Нижче ми надаємо усі свідчення, які нам вдалося отримати:

Поліна Дюбур, прала, засвідчує, що знала обох небіжчиць, оскільки впродовж останніх трьох років прала для них. Стара дама з дочкою, певно, жили у мирі та злагоді. Зарплату ніколи не затримували. З приводу їхнього способу життя та коштів допитана нічого сказати не може. Вважає, що мадам Л'Еспане заробляла ворожінням. У неї була репутація заможної жінки. Прала ніколи нікого не бачила в будинку, коли заходила по білизну чи приносила її. Впевнена, що у них не було служниці. Наскільки їй відомо, лише п'ятий поверх було мебльовано.

П'єр Моро, торговець тютюном, засвідчує, що впродовж чотирьох років продавав мадам Л'Еспане курильний і нюхальний тютюн невеликими порціями. Він — місцевий уродженець, який жив тут змалку. Небіжчиця з дочкою займали будинок, в якому їх знайшли мертвими, вже понад шість років. Раніше тут мешкав ювелір, який здавав верхні кімнати. Будинок належав мадам Л'Еспане. Стара дама була невдоволена поведінкою квартиранта, а тому переїхала сюди жити й відмовилася здавати вільні приміщення. Впродовж цих років свідок бачив дочку лише п'ять-шість разів. Обидві жили відлюдно, гроші в них, схоже, були завжди. Сусіди пліткували, нібито мадам Л'Еспане була ворожкою, проте він цьому не йняв віри. Жодного разу не бачив, аби хтось заходив до будинку, крім старої дами, її дочки, інколи воротаря та лікаря, який приходив десь вісім-десять разів.

Сусіди свідчили приблизно те саме. Ніхто не бачив, щоб до небіжчиць хтось приходив. Ніхто не знав, чи були в них друзі або родичі. Віконниці на фасаді відчиняли зрідка. А з двору вони взагалі завжди були зачинені, крім великої

бічної кімнати на п'ятому поверсі. Будинок був у гарному стані, ще не старий.

Ізидор Музе, жандарм, засвідчує, що по нього прийшли близько третьої ночі. Біля будинку він побачив десь двадцятеро-тридцятеро людей, котрі намагалися потрапити всередину. Урешті він виламав двері багнетом, а не ломом. Зробити це було легко, оскільки двері були стулчасті й не закріплені ні вгорі, ні знизу. Крики лунали увесь час, поки двері були зачинені, а потім стихли. Людина (а може, й декілька людей) кричала мов у страшній агонії — голосно та протяжно, а не здавлено та коротко. Свідок піднімався нагору. Вийшовши на другий поверх, він почув суперечку — один голос був грубий, другий — верескливий, дуже дивний. Окремі слова першого, можливо, француза, він зміг розібрати. Без сумніву, то був чоловік. Жандарм розрізнив слова «sacré» та «diable».* Верескливий голос належав іноземцю. Важко сказати, хто то був: жінка чи чоловік. Неможливо переповісти, що саме говорилося, але скоріше за все, мова була іспанська. Вигляд кімнати і трупів свідок описав так само, як і ми у вчорашньому випуску.

Анрі Дюваль, сусіда, майстер художніх виробів зі срібла, засвідчує, що був серед перших осіб, які увійшли всередину. В цілому підтверджує свідчення Музе. Тільки-но вони потрапили до під'їзду, як підперли двері, аби стримати натовп, що знай зростав, хоч година була пізня. Цей свідок вважає, що верескливий голос належав італійцю. Принаймні це явно був не француз. Мосьє Дюваль не може стверджувати, що то був чоловік — могла бути і жінка. Італійської він не розуміє, слів не розібрав, але саме інтонація навела його думки на італійця. Допитаний був знайомий із мадам Л'Еспане та її дочкою. Неодноразово з ними розмовляв. Певен, що верескливий голос не належав жодній із небіжчиць.

Оденгаймер, ресторатор. Цей свідок сам захотів дати свідчення. Французькою не володіє, був допитаний через перекладача. Уродженець Амстердама. Проходив повз будинок, коли звідти лунали зойки. Кричали довго, хвилин десять. Лемент був протяжний, гучний, пронизливий і жахливий. Свідок одним із перших потрапив до будинку. Підтверджує попередні свідчення за всіма пунктами, крім одного. Певен, що верескливий голос належав чоловіку, причому французу. Слів допитаний не розібрав. Але чоловік говорив голосно й дуже швидко, ніби від страху чи від люті. Голос не стільки верескливий, як різкий. Свідок не може назвати його верескливим. Грубий голос ввесь час повторював «sacré» та «diable»,* а один раз мовив «mon Dieu».*

Жюль Мінью, банкір фірми «Мінью та сини» з вулиці Делоран. Він — Мінью-старший. Мадам Л'Еспане мала певний статок. Жінка відкрила у банку рахунок вісім років тому навесні. Часто вклала невеличкі суми. Вона не виписувала чеки, а за три дні до смерті особисто зняла з рахунку чотири тисячі франків. Гроші були видані золотом, супроводжував пані Л'Еспане банковий службовець.

Адольф Лебон, службовець фірми «Мінью та сини», засвідчує, що вказаного дня десь пополудні він провів мадам Л'Еспане до самого будинку. При собі він мав чотири тисячі франків, розкладені у два мішечки. Двері відчинила мадемуазель Л'Еспане, вона взяла у нього один мішечок, а стара дама другий. Після чого свідок уклонився й пішов. Нікого на вулиці він тоді не бачив. Це тиха безлюдна вулиця.

Вільям Берд, кравець, засвідчує, що він теж вдерся до будинку. Англієць, у Парижі живе два роки. Одним із перших піднявся нагору. Чув суперечку. Грубий голос належав французу. Слова можна було розібрати, але всього він не пам'ятає. Чітко чув «sacré» та «mon Dieu». Також склалося враження, ніби боролися декілька осіб, чулося

тупотіння та човгання. Верескливий голос був значно гучніший за грубий. Свідок певен, що не англієць. Радше німець. Голос міг належати й жінці. Сам допитаний німецької не розуміє.

Четверо з перелічених свідків на повторному допиті potwierдили, що двері спальні, у якій знайшли тіло мадемуазель Л'Еспане, були зачинені зсередини. Стояла мертва тиша, ні стогону, ні шарудіння. Коли виламали двері, в кімнаті нікого не було. Вікна спальні та суміжної кімнати, що виходила на вулицю, були опущені та замкнуті зсередини. Двері між двома кімнатами були зачинені, але не замкнені. Двері з передньої кімнати у коридор були замкнені зсередини. Невелика кімната, вікна якої виходили на вулицю і яка містилася в кінці коридору на тому ж поверсі, була незамкнена, двері були прочинені. У цій кімнаті були звалені ліжка, шухляди та інший мотлох. Усі речі винесли і ретельно переглянули. В будинку не залишилося жодного місця, яке б не обшукали. Коминярі обстежили димарі. У будинку п'ять поверхів разом із горищами (mansards). На дах веде люк, щільно забитий цвяхами, яким, імовірно, давно вже не користувалися. Свідки по-різному вказують на час, що минув від моменту, як усі почули суперечку, і до того, як виламали двері. Одні кажуть, що минуло щонайбільше три хвилини, інші вважають, що аж п'ять. Треба зауважити, що двері піддалися не одразу.

Альфонсо Гарсіо, власник похоронного бюро, засвідчує, що мешкає на вулиці Морт. Іспанець за походженням. Разом з іншими був у будинку. Нагору не підіймався. У нього слабкі нерви, а тому він зрозумів, які можуть бути наслідки. Грубий голос належав французу. Свідок не розібрав, що саме було сказано. Певен, що верескливим голосом говорив англієць. Англійською не володіє, висновок зробив, судячи з інтонації.

Альберто Монтані, кондитер, засвідчує, що був серед перших, хто піднявся нагору. Також чув голоси. Грубим

голосом говорив француз. Свідок розрізнив декілька слів. Француз ніби комусь дорікав. Слів власника верескливого голосу допитаний не розібрав, бо той говорив швидко і нерозбірливо. Монтані вважає, що то був росіянин. У цілому підтверджує свідчення інших. Сам він італієць. Ніколи не мав нагоди спілкуватися з росіянами.

При повторному допиті деякі свідки потвердили, що димарі на п'ятому поверсі надто вузькі й людина не зможе туди пролізти, тільки коминарі. Під «коминарями» малися на увазі циліндричної форми щітки, які використовують для чищення димоходів. Цими щітками обстежили усі димарі в будинку. Тут немає чорного ходу, яким моли б скористатися злодії, поки люди підіймалися нагору. Тіло мадемуазель Л'Еспане так щільно запхнули в комин, що його витягли лише зусиллями чотирьох чи п'яти чоловіків.

Поль Дюма, лікар, засвідчує, що його покликали оглянути тіла, тільки-но зайнявся ранок. Трупи лежали на матраці з ліжка у кімнаті, в якій знайшли мадемуазель Л'Еспане. Тіло дочки було все у синцях та подряпинах. Це пояснюється тим, що його заштовхували у димар. Особливо постраждала шия. Під самим підборіддям було декілька глибоких подряпин та багряних синців, що дуже нагадували відбитки пальців. Обличчя було страшенно бліде, аж прозоре, очні яблука повилазили з орбіт. Язик майже наскрізь прокушений. Великий синець під грудною кліткою свідчить про те, що тут натиснули коліном. На думку мосьє Дюма, мадемуазель Л'Еспане була задушена, можливо, й не одною людиною. Тіло матері було жахливо понівечене. Усі кістки правої ноги та руки поламані, а деякі з них навіть розтрощені. Поламана ліва велика гомілкорова кістка, а також ребра з лівого боку. Усе тіло в синцях, синюшної барви. Важко сказати, чим саме завдані такі пошкодження. Це міг бути важкий дерев'яний ціпок, або залізний лом, або стілець — врешиті, будь-який великий, важкий і тупий предмет у руках дужого чоловіка. Жінка

цього зробити не змогла б. Голова вбитої, коли її бачив свідок, була відділена від тіла й також сильно понівечена. Горло було перерізане чимось дуже гострим, можливо, бритвою.

Александр Етьєн, хірург, разом із *мосьє Дюма* був присутній під час обстеження трупів. Підтверджує свідчення *мосьє Дюма* і повністю погоджується з його висновками.

Більше нічого важливого виявити не вдалося, хоча допитували й інших осіб. У Парижі ніколи не було скоєно такого загадкового та приголомшливого вбивства, якщо це справді вбивство. Поліція збита з пантелику неймовірністю злочину. Проте немає жодної зачіпки до відгадки.

У вечірньому виданні повідомляли, що у кварталі Сен-Рок досі триває переполох — будинок повторно обстежили, свідків додатково допитали, — але все це ні до чого не привело. Постскриптом інформували, що *Адольф Лебон* заарештований і перебуває у в'язниці, хоча проти нього в поліції нічого немає, крім уже відомих фактів.

Здавалося, ця справа надзвичайно зацікавила *Дюпена*, проте від коментарів він утримувався. І лише тому, як повідомили про арешт *Лебона*, він спитав мою думку з приводу вбивств.

Я міг лише погодитися з усім Парижем, що це дуже заплутаний злочин. Я не бачив жодної можливості натрапити на слід убивці.

— А ти абстрагуйся від висновків цієї подоби слідства, — сказав *Дюпен*. — Паризька поліція, яку так розхвалюють за кмітливість, просто користується хитрістю, не більше. У її вчинках немає системи, якщо не вважати системою звичку звертати увагу лише на те, що стосується певного моменту. Вона постійно торочить про свої заходи, хоча ці заходи так рідко стають у пригоді, що мимоволі згадуєш *Журдена*,

якому потрібен був халат для кращого сприйняття музики. Її досягнення рідко бувають несподіваними, але й ті є результатом лише старанності та працелюбства. Коли ж цих якостей недостатньо, поліція зазнає поразки. Відок, наприклад, був кмітливим і наполегливим детективом. Але через невміння логічно мислити та надто швидке ведення слідства він постійно помилявся. Він розглядав свій об'єкт надто зблизька, і це спотворювало сприйняття. Нехай Відок чітко розрізняв той чи той окремий факт, але при цьому обов'язково втрачав бачення цілісної картини. За таких обставин легко перемудрувати. Істина не завжди лежить на дні колодязя. Навпаки, я вважаю, що саме в суттєвих питаннях вона на поверхні. Істина в долині — там, де ми її шукаємо, а не на вершині гори, де її знаходять. Характер таких помилок типовий при спостереженні за небесними тілами. Подивися на зірку, не затримуючи погляду, лише краєчком сітківки (чутливішим до сприйняття слабких світлових подразнень, ніж центр), і ти побачиш світило ясно, зможеш оцінити його блиск, який поступово тьмяніє, якщо ти повертаєшся, щоб розгледіти його прямо. В цьому разі в око спаде більша кількість променів, але в першому охоплення буде значно ширшим. Надмірна глибина лише плутає та затуманює розум, так само як надто пронизливе, надто зосереджене, надто наполегливе око може не побачити Венери.

Стосовно цих убивств я пропоную провести дослідження самотійно, перш ніж робити висновки. Це буде навіть цікаво, — (я подумав, що «цікаво» не зовсім годиться до ситуації, але промовчав), — до того ж Лебон колись зробив мені послугу, за яку я йому досі не віддячив. Ми сходимо й подивимось на все самі. Я знайомий із префектом поліції Г..., а тому отримати дозвіл буде неважко.

Ми отримали дозвіл й одразу ж подалися на вулицю Морґ. Це був один із тихих убогих завулків, що з'єднують вулиці Ришельє та Сен-Рок. Оскільки ми мешкали на

протилежному кінці міста, то прибули на місце, коли вже було далеко за полудень. Будинок відшукали легко, бо на тому боці тротуару вешталось чимало людей, які з простої цікавості позирали на зачинені віконниці. Це був звичайний паризький будинок із підворіттям, збоку стояла скляна сторожка з підйомним віконцем для консьєржки. Перш ніж увійти, ми спершу пройшлися вулицею, потім звернули у провулок, потім іще раз повернули і опинилися на задвірках будівлі, й увесь цей час Дюпен дуже пильно обдивлявся околиці й сам будинок, а я не помітив нічого, що було б варте уваги. Повернувшись до входу, ми подзвонили, і після того як чергові поліцейські продивилися наші папери, нас впустили всередину. Ми піднялися в кімнату нагорі, де було знайдено труп мадемуазель Л'Еспане й досі лежали тіла обох небіжчиць. У спальні, як і має бути у таких випадках, усе залишилось як було — панувало безладдя. Я не побачив нічого, що б не описали репортери «Судової газети». Дюпен ретельно все оглянув, не поминувши і трупів. Потім ми обійшли інші кімнати, спустилися на подвір'я, й увесь цей час нас супроводжував жандарм. Ми закінчили ввечері й урешті попрощалися. На зворотному шляху мій супутник іще завітав до редакції однієї зі щоденних газет.

Тут я розповідав, що у мого друга багато забаганок, і що *je les ménageais** (мені важко дібрати англійський відповідник). Безперечно, зараз він не хотів обговорювати злочин; Дюпен заговорив про нього лише наступного дня. Він раптом спитав, чи не помітив я чогось незвичайного в тому страшному видовищі.

Він так вимовив слово «незвичайне», що я мимоволі здригнувся.

— Ні, нічого незвичайного, — відповів я, — принаймні нічого такого, чого не було в газеті.

— Боюся, газета не передала увесь жах скоєного, — відповів Дюпен. — Та забудьмо пустопорожні домисли друкованого видання. Мені здається, цю загадкову справу

вважають нерозв'язною саме на підставі того, що саме й може допомогти її розплутати; маю на увазі вражаючу жорстокість злочину. Поліцейські спантеличені відсутністю мотиву, зауваж, не мотиву вбивства, а мотиву такої страшенної люті. Вони також ніяк не можуть поєднати факти: свідки чули суперечку, але у кімнаті, крім убитої мадемуазель Л'Еспане, нікого не було, а злочинець не міг утекти так, щоб залишитися непоміченим. Жахливий хаос у кімнаті; труп, який знайшли у димарі та ще й догори ногами; жорстоко понівечене тіло старої дами, — цих обставин разом із тими, що я вже озвучив, і тими, про які зараз не буду згадувати, виявилось досить для того, щоб загнати нашу поліцію з її горе-кмітливістю у глухий кут. Вони припустилися грубої, але поширеної помилки: сплутали незвичайне з незрозумілим. Але саме уникання простого та звичного шляху допомагають розуму відшукати істину. У такому розслідуванні, як наше, головне питання має бути не «Що сталося?», а «Що сталося такого, що ще зроду не траплялося?». Справді, легкість, із якою я розплутаю — взагалі-то вже розплутав — цю загадкову справу, прямо пропорційна складнощам, які поліція ніяк не може подолати.

Я мовчки дивився на Дюпена, і моєму подиву не було меж.

— Я зараз чекаю, — провадив мій друг, поглядаючи на двері, — чекаю на людину, яка, можливо, безпосередньо й не брала участі в різанині, проте якоюсь мірою має стосунок до злочину. В найжахливішому наш очікуваний гість, певно, не винен. Сподіваюся, моє припущення вірне, оскільки на ньому ґрунтується відгадка усієї головоломки. Я чекаю, що чоловік прийде з хвилини на хвилину. Звичайно, він може не прийти, але я схиляюся до думки, що прийде. І якщо він з'явиться, ми маємо його затримати. Ось пістолети; ми обидва знаємо, як ними користуватися, якщо виникне необхідність.

Я взяв пістолети, майже не усвідомлюючи, що роблю, і не вірячи власним вухам, а Дюпен тим часом продовжував свій монолог. Я вже зауважував, що в схожих випадках він ставав ніби відчуженим. Він звертався до мене, а тому говорив неголосно, але щось у його інтонації звучало так, ніби він балакає до людини, яка від нього далеко. Його погляд нічого не виражав і був спрямований на стіну.

— Піднімаючись сходами, свідки чули суперечку, — вів далі мій друг, — але їхні свідчення підтверджують той факт, що жоден із голосів не належав ані мадам, ані мадемуазель. А значить, відпадає версія, що стара жінка спочатку вбила дочку, а потім звела рахунки із власним життям. Я кажу про це лише для того, щоб показати хід своїх думок, так би мовити, свій метод. Та мадам Л'Еспане й не вистачило б сили запхати труп дочки у димар, де знайшли тіло; а те, як жорстоко була понівечена вона сама, зовсім унеможлиблює факт самогубства. Отже, вбивство було скоєно кимось іншим, і голос цієї особи й чули свідки. Що ж до голосів, дозволь звернути твою увагу на свідчення стосовно цього, але не в цілому, а лише на їхню особливість. Скажи, тебе нічого не здивувало?

— Я зауважив, що всі свідки погоджувались: грубий голос належав французу, в той час як із приводу власника верескливого голосу думки розходились, а хтось узагалі назвав його різким.

— Це власне свідчення, — заперечив Дюпен, — а не їх особливість. Ти не помітив нічого характерного. А втім, слід було помітити. Свідки, як ти казав, погоджувалися з приводу грубого голосу. Але стосовно верескливого голосу дивно не те, що думки розходились, а те, що італієць, англієць, іспанець, голландець і француз характеризують його як голос іноземця. Кожен певен, що то не був його співвітчизник. Кожен вважає, що голос розмовляв незнайомою мовою. Француз вважає, що голос належав іспанцю і що він навіть «зміг би розрізнити деякі слова,

якби знав іспанську». Голландець стоїть на тому, що то був француз, але ми знаємо, що «свідок не розуміє французької і був допитаний через перекладача». Англієць стверджує, що голос належав німцю, але «німецької не знає». Іспанець «певен», що кричав англієць, та «робить висновок з інтонації», оскільки з англійською не знайомий. Італієць вважає, що то була російська мова, хоча «з росіянами не мав нагоди спілкуватися». Ба більше, другий француз, на відміну від першого, стверджує, що говорив італієць, щоправда, «мови не знає, судить з інтонації». Дійсно, якою ж дивною, незвичайною має бути мова, про яку так озиваються свідки і в якій жоден мешканець з п'ятих найбільших європейських країн не упізнав нічого знайомого! Ти можеш сказати, що той голос належав азіату чи африканцю. Справді, у Парижі рідко можна зустріти представників Азії чи Африки, але навіть не заперечуючи таку можливість, я хочу звернути твою увагу на три обставини. Один із свідків характеризував голос як «не стільки верескливий, як різкий». Інші двоє стверджують, що говорили «швидко і нерозбірливо». І нікому не вдалося розібрати жодного слова, навіть жодного звуку!

— Я не знаю, — провадив мій друг, — яке враження справляє на тебе хід моїх думок, але насмілююся стверджувати, що навіть зі свідчень щодо грубого й верескливого голосів, можна зробити законні висновки, які викликають припущення, що в свою чергу визначає напрям усього подальшого ходу розслідування цієї загадкової справи. Я сказав «законні висновки», та висловився не зовсім вдало. Я мав на увазі, що це єдино вірні висновки й що моє припущення, як лише один можливий результат, природно із них витікає. Що це за припущення, я поки змовчу. Я тільки хочу, аби ти зрозумів: воно для мене настільки вагоме, що визначило напрям і певну цілеспрямованість моїх пошуків у спальні небіжчиць.

Давай подумки перемістимось у цю кімнату. Що в першу чергу ми почнемо шукати? Напевно, вихід, яким могли б скористатися злочинці. Ми з тобою, ясна річ, у надприродні сили не віримо. Не злі ж духи так жорстоко вбили мадам і мадемуазель Л'Еспане! Ні, ті, хто вчинили цю чорну справу, створіння із плоті та крові, цілком матеріальні, а тому і втікати вони мали матеріальним шляхом. Тоді постає питання: як? На щастя, з цього приводу існує лише один хід міркування і саме він і приведе нас до точної відповіді. Давай крок за кроком розглянемо усі можливі виходи. Не викликає сумнівів те, що коли свідки піднімалися нагору, злочинці перебували у спальні, де знайшли мадемуазель Л'Еспане, або принаймні у кімнаті, що до неї прилягає. А значить, ми повинні шукати вихід саме в цих двох приміщеннях. Поліція сумлінно обстежила підлогу, стелю, кам'яну кладку на стінах. Жодні потаємні двері не сховалися б від пильного погляду. Але маючи сумніви щодо поліцейського обшуку, я перевірів усе сам. Там і справді не було потаємних виходів. І ті, і ті двері, що вели з кімнат у коридор, були надійно замкнені зсередини. Тоді давай повернемося до димарів. Хоча у нижній частині, футів на вісім-десять від підлоги, вони звичайного розміру, та що вище, то вони стають вужчими, і крізь них не пролізе навіть угодована кішка. Неможливість утечі через уже перелічені виходи є настільки очевидною, що залишаються лише вікна. Вікна, які виходять на вулицю, ми розглядати не будемо, оскільки натовп під будинком неодмінно помітив би утікачів. Тоді вбивці мали скористатися вікнами у спальні. Отримавши такий висновок, до якого ми дійшли цілком логічним міркуванням, ми, як люди розумні, не повинні нехтувати ним лише через його очевидну неможливість. Ні, ми маємо довести, що ця «неможливість» є не очевидною, а удаваною.

У спальні два вікна. Одне з них нічим не заставлене. Нижня ж частина другого затулена громіздким ліжком, яке

стоїть до нього впритул. Перше надійно закріплене зсередини. Усі спроби відчинити його виявилися марними. У лівій частинні віконної рами є отвір, у який глибоко, аж по самісіньку шапку, забито цвях. Коли обстежували друге вікно, то виявили такий самий цвях, і забитий він був так само. Але ніякі зусилля не допомогли відчинити й це вікно. Тож поліція зробила висновок, що вбивці не могли тікати цим шляхом. А відтак поліцейським навіть не спало на думку витягти обидва цвяхи та відчинити вікна.

Мій огляд був дещо прискіпливішим і детальнішим, я тільки-но пояснив тобі чому: я ж розумів необхідність довести, що «неможливість» тут є не очевидною, а удаваною.

Я почав міркувати *à posteriori*.^{*} Злочинці, звичайно ж, утекли через одне з вікон. А якщо це так, то вони не могли б знову закріпити раму зсередини, а вікна таки були щільно зачинені — й ось це міркування саме своєю ясністю й стримало поліцію від подальших пошуків у цьому напрямку. Так, вікна були зачинені. Значить, вони мали зачинятися автоматично. Це єдиний висновок, який можна зробити за даних умов. Я підійшов до вільного вікна і, доклавши деякі зусилля, витягнув цвях і зробив спробу підняти раму. Як я і очікував, у мене нічого не вийшло. Тоді я зрозумів, що десь має бути схована пружина. Таке пояснення принаймні підтверджувало істинність мого початкового припущення, якою б загадковою не видавалася справа з цвяхами. В результаті ретельного огляду я таки знайшов потаємну пружину. Натиснув на неї і, цілком удовольнившись знахідкою, не став піднімати раму.

Я повернув цвях на місце і почав уважно роздивлятися вікно. Людина, яка вилізла з нього, могла зачинити раму ззовні — тоді спрацює пружина, але цвях не може сам по собі опинитися на місці. Висновок знову ж таки був очевидний і ще більше обмежив коло моїх пошуків. Убивці мали втекти через друге вікно. І якщо пружини на обох

вікнах однакові, а саме цього і слід було чекати, то відмінність має бути у цвяхах чи принаймні в тому, як вони закріпленні. Я виліз на ліжко, перехилився через його спинку і ретельно оглянув раму другого вікна. Просунувши руку за дошку, я з легкістю знайшов пружину і натиснув на неї. Як я і передбачив, вона була така сама, як і на першому вікні. Тоді я звернув увагу на цвях. Він також був міцним, і також забитий по самісіньку шапку.

Можливо, ти гадаєш, що це мене спантеличило; та якщо ти справді такої думки, то зовсім не розумієш сутності індуктивного методу. Говорячи мовою мисливців, я ні на хвилину не втратив сліду. В моєму ланцюжку не було жодної невірної ланки. Я простежив кожную з них і дійшов до кінцевої точки, а кінцевою точкою був цвях. Я вже зауважив, що він був точнісінько такий, як його товариш із сусіднього вікна; але що означав цей доказ (хоча був він дуже переконливим) у порівнянні з упевненістю в тому, що саме це є кінцевим пунктом моїх пошуків. А тому я сказав собі: «Із цвяхом має бути щось негаразд». Я торкнувся його, й одразу ж уламок цвяха опинився у мене в руці. Друга його частина залишилася в отворі, де він, скоріше за все, і зламався. Місце розлому було старе (про це свідчила іржа на ньому); цвях було забито так сильно, що краї шапки також частково опинилися в рамі. Коли я обережно повернув зламану частину на місце, склалося враження, ніби цвях цілий та неушкоджений. Я натиснув на пружину і на декілька дюймів підняв вікно. Разом із рамою піднялась і шапка, яка щільно трималася на місці. Я опустив вікно, і знову із цвяхом нічого не сталося.

Отже, на даному етапі таємниця була розкрита. Вбивця утік через вікно, що було частково затулене ліжком. Коли рама опускалася (або її опускали навмисно), пружина закріплювала її на місці; поліція ж помилилася, прийнявши функції цвяха за функції пружини, а тому вважала подальші дослідження непотрібними.

Наступне питання: як злочинець спустився на землю? Тут я був цілком задоволений нашою прогулянкою навколо будинку. Зо п'ять із половиною футів од вікна, про яке йдеться, стоїть громовідвід. Дістатися його з вікна, поминаючи вже те, щоб вилізти на нього, цілком неможливо. Але я помітив, що віконниці на п'ятому поверсі належать до того особливого виду, який паризькі теслярі називають *ferrades*; зараз вони використовуються рідко, але їх частенько можна зустріти в старих маєтках десь у Ліоні чи Бордо. Такі віконниці нагадують звичайні двері (а саме одностулкові), з тією лише відмінністю, що їх нижня частина — ґратчаста, а тому за неї дуже зручно вхопитися руками. У нашому випадку ширина віконниць сягає трьох із половиною футів. Коли ми побачили їх із задвір'я, вони були напіввідчинені, тобто утворювали зі стіною прямий кут. Можливо, поліцейські, як і я, оглядали задню частину будинку. Скоріше за все, вони побачили *ferradestak* би мовити «у розрізі», а тому не помітили, наскільки вони широкі, або ж просто не звернули на це належної уваги. Поліція була впевнена, що злочинці не могли втекти таким шляхом, а тому обмежилася поверховим оглядом вікон. Мені ж одразу стало зрозуміло, що коли навстіж розчинити віконниці над ліжком, то вони опиняться на відстані не більш як два фути від громовідводу. Також ясно й те, що надзвичайно смілива та хоробра людина могла б перелізти і з громовідводу у вікно. Простягнувши руку на два з половиною фути (вважаймо, що віконниці розчинені навстіж), злочинець міг ухопитися за ґратки. Потім міг відпустити громовідвід, упертися ногами в стіну, відштовхнутися і зачинити віконниці; а якщо припустити, що вікно було відчинене, — сильно розгойдатися і перелетіти через підвіконня до кімнати.

Я хочу, щоб ти запам'ятав: ідеться про неймовірну, надзвичайну спритність, оскільки лишень за її допомогою можна виконати такий ризикований акробатичний трюк. Я

маю намір довести тобі, що такий стрибок можливий, це по-перше, а по-друге — і це найголовніше — хочу, щоб ти уявив собі, якої виняткової, я б навіть сказав надприродної, спритності вимагає такий стрибок.

Ти, звісно, гадаєш, що, як заведено в адвокатів, «у моїх інтересах применшувати, а не перебільшувати вимоги до виконавця». Така практика характерна для закону, а не для розуму. Істина — це все, чого я прагну. А на цьому етапі моя мета — змусити тебе зіставити факти: з одного боку — незвичайна спритність, про яку я щойно говорив, та дуже дивний голос, чи то верескливий, чи то різкий, з другого — немає двох однакових суджень стосовно національності, а в самих репліках ніхто не зміг розрізнити жодного складу.

При цих словах у мене промайнула якась неясна, невиразна здогадка. Мені здалося, що я ось-ось зрозумію думку Дюпена — так буває, коли щосили хочеш пригадати щось, навіть думаєш, що пригадав, але так і не згадуєш. Тим часом мій друг продовжував:

— Зауваж, я дещо змістив акценти: від питання, як злочинець утік, я перейшов до питання, як він потрапив у кімнату. Я зробив це навмисно, аби показати тобі, що і те, і те було здійснене тим самим шляхом і в тому самому місці. А тепер повернімося до спальні. Що ж ми тут побачили? Нам повідомили, що із шухляд комода зникли речі, але при цьому чимало одягу там залишилося. На мою думку, такий висновок — просто нісенітниця. Це лише припущення, при чому не з розумних, і не більше. Звідки ми знаємо, що, крім знайдених речей, там взагалі було ще щось? Мадам Л'Еспане з дочкою вели усамітнене життя: нікого не запрошували, самі рідко де з'являлися — то навіщо їм потрібен великий гардероб? Та й те вбрання, що лишилися, було чудової якості і явно не найгірше з того, що носили ці дами. Якщо грабіжник і вкрав одяг, то чому ж не найкращий, чому, врешті, він не забрав усього? А головне, чому він спокусився якимось жіночим ганчір'ям, а не

чотирма тисячами франків? А гроші він якраз і не взяв. Майже все золото, про яке говорив банкір мосьє Міньйо, лишилося цілим і валялося в мішечках на підлозі. А тому я не хочу, щоб ти забивав собі голову дурницями про мотив злочину — безглуздими припущеннями, які виникли у поліції під впливом тієї частини свідчень, в яких ідеться про доставку грошей додому. Чи не щогодини у нашому житті трапляються збіги вдесятеро неймовірніші за цей (доставка грошей додому та вбивство отримувача три дні потому), а ми навіть не звертаємо на них уваги. Збіг — це камінь спотикання для тієї частини мудрагелів, які ніколи навіть не чули про теорію ймовірності, — а тим часом саме завдяки цій теорії найславетніші відкриття людства отримали найвизначніші пояснення. Певна річ, якби у нашому випадку гроші зникли, то те, що їх принесли за три дні до вбивства, означало б набагато більше, ніж просто збіг. Це було б незаперечним доказом мотиву. Якщо ж за обставин даної справи ми вважатимемо мотивом злочину золото, тоді наш убивця — справжній тупак, бевзень, вибач, ідіот, оскільки про гроші (а значить, і про свій мотив) він геть забув.

А тепер, не забуваючи про ті обставини, на які я звернув твою увагу, — своєрідний голос, незвичайна спритність і вражаюча відсутність мотиву в такому жорстокому вбивстві, — звернімося до самої картини злочину. Ось жінка, яку задушили голими руками, а потім заштовхнули у димар, та ще й догори дригом. Звичайні злочинці так не чинять. У будь-якому разі вони не стануть у такий спосіб звільнятися від тіла. У тому, що тіло проштовхували у димар, є щось жахливе, вражаюче; щось несумісне з нашими уявленнями про людину, навіть якщо припустити, що тут побував найгірший мерзотник і збоченець. Тільки уяви, якою силою треба володіти, щоб протиснути тіло у димар знизу вгору, якщо тільки спільними

зусиллями кількох дужих чоловіків вдалося витягти його звідти вниз.

А тепер розгляньмо й інші прояви цієї страшної сили! На ґратках знайшли пасма сивого волосся, надзвичайно густі пасма, хочу я зауважити. Їх видерли з корінням. Ти знаєш, яка потрібна сила, щоб вирвати одразу бодай двадцять-тридцять волосин. Ти також бачив ці пасма. Їхнє коріння (жахливе видовище!) було вирване з м'ясом і шкірою — це незаперечний доказ неймовірної сили, з якою одним махом видерли близько півмільйона волосин. Горло старої дами не просто перерізали — голову зовсім відокремили від тіла, а тим часом убивця використав звичайну бритву. Ти лише уяви собі страшну, нелюдську жорстокість цих злочинів! Я вже не згадую про синці на тілі мадам Л'Еспане. Мосьє Дюма і його шановний колега мосьє Етьєн зробили висновок, що ушкодження нанесене тупим предметом, — і в цьому джентльмени не помилилися. Тупим предметом стала бруківка на подвір'ї, на яку скинули тіло жертви з того вікна, що частково затулене ліжком. Усе просто, чи не так? Але поліція не втямила цього, оскільки не помітила ширини віконниць і взагалі відкинула можливість того, що вікна можна відчинити.

А якщо додати до цього страшний безлад у кімнаті, то нам залишиться поєднати вражаючу спритність, нелюдську силу, дику жорстокість, кровожерливі вбивства без будь-якого мотиву та голос, що балакає казна-якою мовою, аж навіть не можна розібрати жодного слова. Що ж у нас тоді виходить? Як гадаєш, чий образ я зобразив?

Від цього питання у мене по спині пробіг холодок.

— Шаленець, який скоїв цей жахливий злочин, — сказав я, — оскаженілий маніяк, який утік із божевільні тут неподалік.

— Що ж, у певному розумінні ти маєш рацію, — відповів Дюпен, — але голосіння божевільного, навіть якщо його охопила неймовірна лютість, не відповідає опису того

своєрідного голосу, який чули свідки. У божевільного все ж є національність і рідна мова, а його викрики, хай і уривчасті, але таки зрозумілі. Крім того, волосся, що я тримаю зараз у руці, не може бути волоссям божевільного. Я ледь вийняв цей жмуток зі зціплених пальців мадам Л'Еспане. Що ти про це скажеш?

— Дюпене, — вигукнув я, вкрай збентежений, — це не просто незвичайне волосся, воно не може належати людині!

— Я цього не стверджую, — заперечив він, — але перш ніж робити певні висновки, поглянь-но на малюнок, який я спробував зробити. Цей нарис точно відображає те, що в частині свідчень описується як «багряні синці та сліди нігтів» на шії у мадемуазель Л'Еспане, а за словами мосьє Дюма та мосьє Етьєна, «декілька вельми глибоких подряпин та багряних синців, що дуже нагадували відбитки пальців».

— Ти бачиш, — продовжував мій друг, розкладаючи перед собою на столі аркуш паперу, — що малюнок створює уявлення про міцну й чіпку хватку. Рука (якщо це була рука) ні на мить не розтулилася. Кожен палець — певно, до останнього подиху жертви — стискав шию бідолашної з тією страшенною силою, з якою схопив іще живу жінку. А зараз спробуй одночасно вкласти пальці обох рук у відбитки, які тут зображені.

Я прикладав пальці і так, і сяк, але у мене нічого не виходило.

— Стривай, — зупинив мене Дюпен, — так справа не піде. Аркуш лежить на пласкій поверхні, а шия людини має округлу форму. Ось невеличке поліно, воно майже такого самого радіуса, як і шия. Огорни його малюнком та спробуй іще раз.

Я зробив так, як сказав мій друг, але стало набагато складніше.

— Це відбиток не людської руки, — сказав я врешті.

— А тепер, — мовив Дюпен, — прочитай ось цей уривок із Кюв'є.

Це була детальна анатомічна та загальна характеристика бурого орангутанга, який зустрічається на островах Ост-Індії. Усім відомі такі притаманні цим ссавцям риси, як величезний зріст, надзвичайна сила та спритність, жорстокість і дивовижна здатність до наслідування. І тут я одразу збагнув, у чому крилося звірство цих убивств.

— Опис пальців, — сказав я, коли дочитав до кінця, — повністю збігається з тим, що ти зобразив на малюнку. Я вважаю, що жодна інша тварина, окрім орангутанга, та ще й того виду, про який тут ідеться, не змогла б залишити такі відбитки. До того ж цей іржаво-бурий жмуток також підтверджує схожість. Але я не можу збагнути всі обставини цього жахливого й загадкового злочину. Адже свідки чули два голоси, і один з них, без сумніву, належав французу.

— Саме так! І ти, певно, пам'ятаєш, що вигук «mon Dieu!» усі майже одностайно приписують французу. Цей вигук дуже влучно схарактеризував один із свідків (Монтані, кондитер) — як вираз протесту чи докору. Саме на основі цих двох слів я плекаю надію розплутати нашу загадкову справу. Якийсь француз, вочевидь, був свідком убивства. Можливо, і навіть імовірно, що він не брав участі у кривавій розправі. Орангутанг, певно, утік від нього. Француз, мабуть, вистежив його до сумнозвісної кімнати, але, звичайно, за тих хвилюючих обставин не зміг упіймати. Мавпа й досі на волі. Я не продовжуватиму своїх припущень (а інакше я не можу їх назвати), оскільки тих інтуїтивних здогадів, у яких навіть я не досить упевнений, надто мало для того, щоб переконати інших. А відтак ми назвемо це припущеннями і будемо відповідно їх обговорювати. Якщо ж я не помиляюся і француз, про якого йдеться, не причетний до цього жорстокого злочину, то оголошення, яке я вчора ввечері дорогою додому здав у редакцію «Le Monde» (це газета, що репрезентує інтереси

нашого судноплавства і користується попитом серед моряків), приведе його до нас.

Він дав мені газету, де я прочитав:

У Булонському лісі рано вранці такого-то числа поточного місяця (коли було скоєно вбивство) був спійманий величезний рудувато-бурий орангутанг того виду, що зустрічається на острові Борнео. Власник (як було встановлено, моряк із мальтійського судна) зможе повернути назад свою мавпу за умов посвідчення прав та відшкодування витрат, що пов'язані з ловами та утриманням тварини. Звертатися за адресою: будинок №... на вулиці... Сен-Жерменського передмістя, четвертий поверх.

— А звідки ти знаєш, — спитав я, — що власник — моряк та ще й із мальтійського корабля?

— Я цього і не знаю, — відповів Дюпен. — Не певен у цьому. Але поглянь на цей шматочок стрічки: він дуже заяложений і нагадує ті, якими моряки зав'язують свої «хвости» — улюблену їхню зачіску. Ба більше, такий вузол міг зробити лише моряк, а надто мальтієць. Я знайшов цю стрічку біля коминка. Навряд чи вона належала комусь із небіжчиць. Але навіть якщо я помиляюся у своїх міркуваннях щодо стрічки, і француз, якого ми шукаємо, зовсім не мальтійський моряк, то те, що я вказав на це в оголошенні, аж ніяк не зашкодить. Якщо я неправий, він подумає, що мене ввели в оману і не стане над цим замислюватися. Але якщо ж я маю рацію, то я досяг своєї головної мети. Як очевидець, хоч і не спільник вбивства, француз, звісно, сумніватиметься, перш ніж прийти за оголошенням і забрати орангутанга. Ось як він міркуватиме: «Я не винен; людина я бідна, а орангутанг коштує дорого, для мене це справжнє багатство, то навіщо ж втрачати його через пусті побоювання? Ось він, зовсім поруч, лише руку

простягни. Його знайшли у Булонському лісі, далеко від місця, де сталося вбивство. Ну хто стане підозрювати, що такий переступ скоїла дика тварина? Поліція спантеличена, вона ніколи не здогадається, як усе було насправді. Навіть якщо вони і вистежили тварину, то не зможуть довести, що я був очевидцем злочину, а тим паче звинуватити мене в убивстві лише на підставі того, що я щось бачив. Важливо те, що про мене вже хтось знає. В оголошенні мене так і називають власником цієї тварини. Я не знаю, як багато відомо тому, хто дав оголошення. Якщо я не прийду за своєю власністю, яка до того ж чимало коштує, коли відомо, що я хазяїн, то на тварину впаде підозра. Не в моїх інтересах зараз привертати увагу до себе чи до мавпи. Краще я з'явлюся за оголошенням, заберу орангутанга і сховаю його, аж поки все стихне».

Тільки-но мій друг закінчив, як ми почули кроки.

— Будь наготові, — сказав Дюпен. — Я маю на увазі пістолети. Але не показуй їх і не стріляй, поки я не подам сигналу.

Парадні двері навмисне не зачиняли, і відвідувач увійшов, не подзвонивши, і почав підніматися сходами. Але він, мабуть, вагався. Оскільки раптом ми почули, як він спускається. Дюпен хутко кинувся до дверей, але тут долинули кроки — він знову піднімався. Він більше не робив спроб повернутися, навпаки, йшов упевнено, а потім у двері постукали.

— Заходьте! — весело й сердечно відказав Дюпен.

Чоловік увійшов. То був точно моряк — високий, дужий, мускулястий; все у ньому свідчило про те, що він не боїться навіть самого чорта, та в цілому відвідувач справляв приємне враження. Засмаглого обличчя майже не було видно з-під густих бакенбардів і вусів. Він тримав важкого кийка, що, певно, був його єдиною зброєю. Моряк ніяково вклонився і побажав нам доброго вечора; він говорив щирою французькою мовою і попри незначний

невшательський акцент, можна було здогадатися, що він парижанин.

— Прошу, сідайте, друже мій, — запросив його Дюпен, — Ви, певно, прийшли по орангутанга? По щирості, я вам навіть заздрю: володіти такою твариною! Вона ж купу грошей коштує, правда ж? А скільки йому років, як гадаєте?

Моряк полегшено зітхнув — здавалося, в нього камінь із серця звалився. Він відповів упевнено:

— Чесно кажучи, навіть гадки не маю, але, скоріше за все, не більш як чотири-п'ять років. Він тут, у будинку?

— О ні, що ви! У нас недостатньо місця, аби тримати його тут. Ми залишили його у платній стайні на вулиці Дюбур, це зовсім поруч. Ви зможете забрати його завтра вранці. Я ж сподіваюсь, ви готові до посвідчення прав на власність?

— Не сумнівайтесь у цьому, сер.

— Навіть шкода розлучатися з ним, — відказав Дюпен.

— Не думайте, сер, що ви старалися задарма, — відповів моряк. — Зовсім ні. Я охоче заплачу за те, що ви спіймали тварину — у межах розумного, звісно.

— Що ж, — сказав мій друг, — ви чесна і порядна людина. Дайте подумаю. Скільки ж з вас узяти? О! Я скажу, яка мені потрібна винагорода. Розкажіть нам усе, що вам відомо про вбивства на вулиці Морґ.

Останні слова Дюпен вимовив неголосно й зовсім спокійно. Так само спокійно він підійшов до дверей, зачинив їх і поклав ключ у кишеню. А потім дістав пістолет і без зайвої метушні поклав його на стіл.

Обличчя матроса почервоніло так, ніби він боровся з ядухою. Він скочив на ноги та схопив свого кия, але за мить повалився на стілець. Француз тремтів усім тілом, а обличчя його тепер було смертельно бліде. Він не вимовив жодного слова. Я щиро йому співчував.

— Любий друже, — лагідно відказав Дюпен, — не треба лякатися. Що ж ви так! Ми не заподіємо вам зла. Даю

слово джентльмена і француза, що ми не збираємося вас кривдити. Мені добре відомо, що ви не винні у цих жорстоких вбивствах на вулиці Морг. Але в той сам час не можна сказати, що ви аж ніяк не причетні до цього. Вам, певно, вже зрозуміло, що я достатньо поінформований у цій справі, причому ніколи не здогадаєтесь, звідки я отримую відомості. В цілому мені все зрозуміло. Ви не скоїли нічого такого, що маєте замовчувати або за що вас можна притягти до відповідальності. Ви навіть не вкрали грошей, хоча й мали таку можливість. Вам нема чого приховувати, та, власне, й переховуватися. Але з іншого боку, ви — порядна людина і совість зобов'язує вас розповісти все, що вам відомо про це страхіття. Невинний чоловік зараз заарештований і ув'язнений, його підозрюють у вбивстві, справжній винуватець якого вам добре відомий.

Дюпен знав, що каже: моряк опанував себе, але його зухвала поведінка враз десь поділася.

— Господи, допоможи мені! — вимовив він по короткій паузі. — Я розповім вам усе, що знаю. Але я був би справжнім дурнем, якби сподівався, що ви повірите бодай частині моєї сповіді. Та все одно я не винен, і якщо мене стратять, я помру з чистою совістю.

В цілому його розповідь була такою. Нещодавно він побував на островах Індонезійського архіпелагу. З компанією моряків він висадився на Борнео й заради втіхи вирушив на прогулянку вглиб острова. Разом із товаришем спіймав орангутанга. Але напарник незабаром помер, тож моряк став одноосібним власником тварини. На зворотному шляху в нього було чимало проблем через жорстокий норов орангутанга, але врешті моряк дістався до Парижа і тримав тварину в себе вдома під замком, аби не привертати уваги допитливих сусідів. Моряк чекав, поки у мавпи загоїться лапа, яку вона поранила на кораблі. Француз мав намір вигідно продати орангутанга.

Нещодавно, повернувшись додому з моряцької гулянки (а було це вночі, чи радше вранці того дня, коли було скоєно злочин), моряк застав тварину у власній спальні. Виявилося, що орангутанг вирвався із суміжної комірчини, куди його посадили, як здавалося, для більшої надійності. Він сидів перед дзеркалом, увесь у мильній піні, з бритвою в руках, і намагався поголитися — без сумніву, він неодноразово спостерігав за хазяїном через замкову щілину в комірчині. Побачивши небезпечну зброю, яку тримала ця люта тварина, і розуміючи, що мавпа зможе її використати, моряк спочатку розгубився. Але він звик приборкувати навіть найскаженіші прояви натури орангутанга за допомогою батога. І зараз він також схопив канчук. Помітивши це, тварина одразу кинулася до дверей, а потім східцями донизу, а звідти, через вікно, що як на лихо було відчинене, надвір.

Француз у відчаї побіг за нею. Мавпа, не кидаючи бритви, час від часу зупинялася, оберталася, робила гримаси, підпускала свого переслідувача зовсім близько і знову втікала. Ця погоня тривала доволі довго. На вулицях панували тиша і спокій, оскільки було близько третьої години ранку. У провулку за вулицею Морґ увагу втікачки привернуло світло, що мерехтіло у спальні мадам Л'Еспане, на п'ятому поверсі її будинку. Наблизившись до будівлі, орангутанг помітив громовідвід, із неймовірною спритністю видерся нагору, схопився за навстіж відчинену віконницю і, розхитавшись, заскочив до кімнати, просто на спинку ліжка. Акробатичний трюк забрав менш як хвилину. Опинившись у кімнаті, мавпа поштовхом знову відчинила віконницю.

Матрос не знав, радіти йому чи плакати. Він був цілком упевнений, що тепер зможе упіймати тварину: вона тільки-но потрапила у пастку, врятуватися з якої могла лише за допомогою громовідводу, та коли вона спустатиметься, він із легкістю її перехопить. Із другого боку, хвилюватися було через що: ще не відомо, що може накоїти у будинку орангутанг. Це міркування змусило моряка знову побігти

слідом за утікачкою. Піднятися по громовідводу не становить труднощів, особливо для моряка, але, порівнявшись із вікном, що було ліворуч, нашому французу довелося зупинитись. Усе, що він зміг зробити, це трохи підтягнутися та зазирнути всередину. Моряк ледь не звалився донизу, побачивши жахливу сцену. У цю саму мить тишу порушили ті несамовиті крики, які розбудили та налякали мешканців вулиці Морґ. Мадам Л'Еспане з дочкою, обидві у нічних сорочках, вочевидь, були зайняті тим, що перебирали папери у залізній скриньці, пересунутій на середину кімнати. Вона була відчинена, а речі лежали поряд на підлозі. Напевно, жертви сиділи спинами до вікна, оскільки між тим, як тварина опинилася у кімнаті, та криками минув деякий час. Скоріше за все, жінки помітили орангутанга не одразу, подумавши, що віконницею грюкнув вітер.

Коли матрос зазирнув у вікно, величезна тварина тримала мадам Л'Еспане за волосся (яке було розплетене, і стара леді його розчісувала) і розмахувала перед її обличчям бритвою, наслідуючи перукаря. Дочка лежала на підлозі не рухаючись, вона знепритомніла. Крики та опір мадам Л'Еспане (що коштували їй видертого волосся), певно, змінили спершу мирні наміри орангутанга й розбудили в ньому лють. Одним рішучим рухом він майже відрізав голову нещасній. Вид крові ще більше запалив тварину, вона геть ооскаженіла. Орангутанг із палаючими очима, скрегочучи зубами, накинувся на дівчину, впився своїми страшними пазурами їй в горло та душив доти, доки жертва не сконала. Люто озираючись навсібіч, мавпа побачила над ліжком бліде від жаху обличчя хазяїна. Одразу ж шаленство тварини, яка, певно, ще пам'ятала про страшний батіг, змінилося страхом. Усвідомлюючи, що заслуговує на покарання, орангутанг, мабуть, вирішив приховати свої криваві вчинки й у паніці заметався по кімнаті, перекидаючи та ламаючи меблі, скидаючи з ліжка подушки

й ковдри. Насамкінець він схопив тіло дочки і запхнув його у комин, де його потім і знайшли, а тіло старої дами недовго думаючи жбурнув у вікно.

Коли ж мавпа зі своєю понівеченою ношею показала у вікні, приголомшений матрос скоріше з'їхав, ніж спустився донизу, і кинувся додому, жахаючись наслідків кривавих убивств, а потім вирішив на деякий час забути про свої зобов'язання щодо тварини. Голоси, що їх чули свідки на сходах, були переляканими зойками француза та лютим бурмотінням орангутанга.

Ось, напевно, і все. Ще до того, як виламали двері, орангутанг, мабуть, утік зі спальні громовідводом. Скоріше за все, він і опустил за собою вікно.

Згодом тварину упіймав сам хазяїн, який продав її за кругленьку суму в ботанічний сад. Щойно ми прийшли до префекта поліції і все йому розповіли (Дюпен таки не втримався від деяких коментарів), Лебона одразу ж відпустили. Хоч префект і прихильно ставився до мого друга, проте не зміг приховати своєї досади з приводу такого повороту подій і зробив собі приємність, ущипливо зауваживши, що було б непогано, якби кожен займався своєю справою.

— Нехай бурчить, — сказав мені Дюпен, який не вважав за потрібне відповідати на такі випадки. — Нехай поговорить, це втішить його совість. Мені достатньо того, що я переміг на його ж власній території. Втім, те, що нашому префекту не вдалося розплутати справу, не повинно його дивувати, оскільки він надто хитрий для того, щоб дивитися в корінь. Його мудрість — поверхова. У неї є лише голова, та немає тіла, як на картинах, що зображують богиню Лаверну;* або в кращому разі — голова та плечі. Але що не кажи, він непогана людина. Особливо мені подобається те, як спритно він домігся репутації розумника. Я маю на увазі його здатність *de nier ce qui est, et d'expliquer ce qui n'est pas*.*

ТАЄМНИЦЯ МАРІ РОЖЕ

Примітка до повного видання 1845 року.

Вперше «Марі Роже» було опубліковано без виносок, бо тоді у цьому не було потреби. Та оскільки з часів трагедії, що лежить в основі цього оповідання, минули роки, виникла потреба зробити виноски й написати невеличкий вступ, який би пояснював суть справи. Поблизу Нью-Йорка було вбито молоду дівчину Мері Сесилію Роджерс, і хоча ця подія викликала бурхливу реакцію та довго залишалося у центрі уваги, справу ще не розкрили на момент, коли було написано та опубліковано це оповідання (листопад 1982 року). При цьому, описуючи долю французької гризетки, насправді автор точно і в подробицях описав основні факти вбивства Мері Роджерс, використавши паралелізми лише в несуттєвих деталях. Таким чином, усі аргументи, що наведені в оповіданні, мають безпосередній стосунок до реальних подій, а дослідження цих подій стало метою автора. «Таємницю Марі Роже» По писав далеко від сцени трагедії, а тому міг користуватися лише повідомленнями, які друкували у газетах. Отже, він багато що протавив, що могло б стати йому у пригоді, якби він особисто побував на місці злочину. Хай там як, варто зазначити, що зізнання двох осіб (одна з них фігурує в оповіданні під ім'ям мадам Делюк), які було зроблено незалежно одне від одного та через значний проміжок часу після опублікування оповідання, повністю підтвердили не тільки загальний висновок, а й усі основні припущення, на яких ґрунтувався цей висновок.

Паралельно з реальними подіями існує їхня ідеальна послідовність. Вони рідко збігаються. Людина й обставини зазвичай змінюють ідеальну низку подій, а тому вона здається недосконалою, та її наслідки також недосконалі. Так сталося і з реформацією: на зміну протестантизму прийшло лютеранство.

Новаліс, «Погляд на мораль»

Навіть серед найрозсудливіших знайдеться небагато людей, які бодай раз у житті не відчули б ту неясну, хвилюючу, хай і половинчасту, довіру до надприродного, коли ставали свідками таких дивовижних збігів, що розум відмовлявся вважати їх лише за прості збіги. Ці почуття (оскільки половинчаста довіра, яку я маю на увазі, ніколи не трансформується в думку повністю), так ось ці почуття рідко коли зникають цілком, а все через те, що існує теорія випадку або теорія вірогідності, як її називають у спеціальній термінології. А ця теорія за своєю природою є чисто математичною; таким чином, виникає парадокс — найчіткіша та найвизначніша з наук має стосунок до тіней і примар найнезбагненнішого та найнеосяжнішого розумом.

Неймовірні подробиці, які я зараз маю вам розповісти, якщо поставити їх у хронологічній послідовності, творять першу частину з низки надзвичайних збігів, а в другій, або ж заключній, частині усі читачі, без сумніву, впізнають нещодавнє нью-йоркське вбивство Мері Сесилії Роджерс.

Коли рік тому в статті під назвою «Вбивства на вулиці Морґ» я зробив спробу описати деякі цікаві особливості мислення мого друга шевальє С. Огюст а Дюпена, я навіть гадки не мав, що знову повернуся до цієї теми. Саме опис був моїм задумом, який повністю реалізувався у розповіді про неймовірні обставини, що дозволили розкритися особливому таланту Дюпена. Я міг би навести й інші приклади, але вони б не довели нічого, крім уже доведеного.

Але дивовижний розвиток нещодавніх подій вразив мене новими подробицями, які я представляю у вигляді вимушеної сповіді. Після того, що я почув не вельми давно, було б дивно, якби я й далі зберігав у таємниці те, що я чув і бачив задовго до цього.

Розкривши таємницю трагічної загибелі мадам Л'Еспане та її дочки, шевальє одразу ж викинув цю справу з голови і знову повернувся до своєї давньої звички меланхолійного міркування. Також маючи схильність до медитації, я повністю підтримував настрій друга. Мешкаючи, як і раніше, у передмісті Сен-Жермен, ми не турбувалися про майбутнє, залишивши його на розсуд долі, а занурились у спокійну дрімоту теперішності, розмальовуючи візерунками мрій нудний світ, що нас оточував.

Але наші мрійливі міркування час від часу порушувалися. Неважко здогадатися, що роль мого друга у трагедії, що сталася на вулиці Морґ, не могла не справити враження на паризьку поліцію. А в її агентів ім'я Дюпена стало притчею во язицех. Сам він нікому, крім мене, не пояснив простої логіки своїх міркувань, за допомогою якої розплутав ту загадкову справу. Про це не знав навіть префект. А тому й не дивно, що розкриття злочину щонайменше вважали справжнім дивом, поминаючи вже те, що завдяки своїм аналітичним здібностям Дюпен здобув славу провидця. Якби він відповідав на всі питання з притаманною йому щирістю, то ця упереджена думка розвіялася б, але душевна ледачість не дозволяла йому створювати ажіотаж навколо теми, яка вже давно перестала цікавити його самого. Ось чому Дюпен привертав погляди поліції, а префектура неодноразово робила спроби вдатися до його послуг. Одна з найпам'ятніших таких спроб була викликана вбивством молодої дівчини, яку звали Марі Роже.

Це сталося десь за два роки після жахливої події на вулиці Морґ. Марі* була єдиною дочкою вдови Стелли

Роже. Її батько помер, коли вона була ще дитям, і відтоді аж до моменту за півтора роки до вбивства, про яке йтиме мова у нашому оповіданні, мати з дочкою мешкали разом на вулиці Паве-Сен-Андре.* Мадам Роже утримувала пансіон, а Марі їй допомагала. Так тривало доти, доки дівчині не виповнилося двадцять два роки, коли надзвичайна врода панни привернула увагу парфумера, який винаймав крамницю на нижньому поверсі Пале-Рояля і серед покупців якого були самі лише відчайдушні шукачі пригод, яких чимало у цьому кварталі. Мосьє Леблан не міг не розуміти, який зиск може принести йому присутність красуні Марі у парфумерній лавці, і дівчина охоче прийняла його щедрі пропозиції та обіцянки, хоча її мати певний час сумнівалася.

Сподівання крамаря справдилися, і завдяки чарам веселої гризетки його крамниця стала дуже популярною. Марі пропрацювала у парфумера близько року, коли раптово зникла, чим збентежила всіх своїх прихильників. Мосьє Леблан* не міг пояснити її відсутність, а мадам Роже не тямала себе від тривоги та страху. Про це одразу ж надрукували у газетах, а поліція вже була ладна почати серйозне розслідування, коли одного ранку, десь за тиждень, Марі з'явилася на своєму звичному місці за прилавком, жива та здорова, хоча й засмучена. Офіційне розслідування, певна річ, одразу ж припинили. Мосьє Леблан, як і раніше, відверто заявляв, що нічогосінько не знає. А мадам Роже разом із Марі на всі питання відповідали, що весь минулий тиждень дочка гостювала у родички за містом. На тому справа і закінчилася, а з часом зовсім забулася, тим паче, що дівчина, воліючи, напевно, уникнути зухвалої цікавості, невдовзі назавжди розпрощалася з парфумером і повернулася до матері у будинок на вулиці Паве-Сен-Андре.

Приблизно через п'ять місяців після повернення Марі додому її друзі були збентежені новим раптовим зникненням дівчини. Три дні про неї нічого не було відомо.

На четвертий день її труп знайшли в Сені* — біля берега, що протилежний до того, де була вулиця Сен-Андре, в безлюдних околицях поблизу застави Дюруль.*

Надзвичайно жорстоке вбивство (одразу стало ясно, що то було вбивство), молодість і краса жертви, а головне, її нещодавня популярність страшенно схвилювали чутливих парижан. Я не можу пригадати жодного випадку, який би викликав би такий загальний шок. Протягом кількох тижнів це була тема номер один: навіть важливі політичні новини відійшли на другий план. Префект старався значно більше, ніж зазвичай, та й уся паризька поліція робила все можливе і неможливе.

Коли виявили труп, усі були впевнені в тому, що вбивцю скоро знайдуть, оскільки слідство почалося майже одразу. І лише наприкінці першого тижня стали вважати за доцільне запропонувати винагороду за піймання злочинця, але навіть тоді сума була обмежена тисячею франків. Тим часом розслідування велося дуже інтенсивно, хоча й не завжди мудро, адже чимало свідків було допитано безрезультатно, а відсутність будь-яких натяків на розгадку таємниці лише породжувала дедалі жвавішу цікавість до справи. На десятий день було запропоновано подвоїти суму винагороди, та коли наприкінці другого тижня не виявили нічого нового, то невдоволення поліцією, яке в Парижі ніколи не згасало, призвело до серйозних заворушень, і префект особисто від себе запропонував двадцять тисяч франків «за викриття вбивці» або, якби виявилось, що учасників злочину було декілька, «за викриття когось із убивць». В оголошенні про винагороду також ішлося про те, що будь-хто зі спів учасників злочину буде повністю помилуваний, якщо він донесе на свого спільника. Крім того, група приватних осіб написала власне оголошення, в якому обіцяла додати до суми, призначеної префектурою, ще десять тисяч франків. Таким чином, загальна винагорода склала тридцять тисяч франків: просто нечувана сума, якщо

взяти до уваги більш ніж скромне становище дівчини і той факт, що звірства не рідкість для великих міст.

Тепер уже не викликало сумнівів те, що таємниця злочину негайно розкриється. Та хоча й заарештували кількох осіб, проти них не знайшли жодних доказів, тому підозрюваних майже одразу відпустили. Це може здатися дивним, але чутки про подію, яка так схвилювала громадськість, дійшли до нас із Дюпеном лише за три тижні після того, як було знайдено тіло. До того ж упродовж цього часу нічого нового так і не виявили. Ми так захопилися одним дослідженням, що майже місяць не виходили з дому, не приймали відвідувачів і навіть не проглядали політичні новини у щоденних газетах. Вперше ми дізналися про вбивство від самого Г.... Він зайшов до нас удень 13 липня 18.. року і залишався аж до пізньої ночі. Він був роздратований тим, що усі його зусилля розшукати злочинців пішли на пси. На карту поставлена, проголосив він, як міг проголосити тільки француз, його репутація. Ба більше — його честь! Усі погляди громадськості спрямовані на нього, і не існує такої жертви, якої б він не приніс заради розкриття таємниці. Він завершив свою трохи заплутану промову, зробивши комплімент тактові Дюпена та звернувшись до нього зі щедрою пропозицією, яку я не маю права розголошувати, та вона й не стосується безпосередньо теми моєї оповіді.

Мій друг відхилив комплімент, але негайно пристав на пропозицію, хоча переваги, які вона надавала, були тимчасовими. Вирішивши це питання, префект одразу ж почав пояснювати свій погляд, супроводжуючи його коментарями до справи, про яку нам нічого і ніколи не було відомо. Префект говорив дуже багатослівно, виявляючи, втім, непогану обізнаність, а я час від часу наважувався робити натяки на те, що сонні години ночі потихеньку спливають. Дюпен же спокійно сидів у своєму улюбленому кріслі як саме втілення чемної уваги. Впродовж усього

монологу мій друг жодного разу не зняв окулярів, і зазирнувши випадково за їхні зелені скельця, я одразу збагнув, що він давно вже в обіймах Морфея. Дюпен спав вісім нестерпно довгих годин, по завершенні яких префект врешті попрощався й пішов.

Уранці я отримав у префектурі повний звіт усіх фактів, що вдалося зібрати, а в редакціях — примірники всіх газет, в яких було надруковано бодай якусь інформацію щодо трагедії. В цілому, не беручи, звичайно, до уваги, усі (врешті спростовані) вигадки, справа зводилася до такого.

Марі Роже покинула будинок своєї матері на вулиці Паве-Сен-Андре близько дев'ятої години ранку в неділю 22 червня 18.. року. Йдучи, вона повідомила такому собі чоловікові на ім'я Жак Сен-Есташ* (і тільки йому), що збирається провести день у своєї тітки, яка мешкає на вулиці Дром. Вузька, коротенька, але жвава вулиця Дром була недалеко від берегів Сени, а від пансіону мадам Роже до неї йти, навіть найкоротшим шляхом, понад дві милі. Сен-Есташ був офіційним нареченим Марі, мешкав він у пансіоні. Він мав зайти за своєю коханою надвечір та провести її додому. Але вдень вперіщила злива, і Сен-Есташ, подумавши, що дівчина залишиться на ніч у тітки (як не раз бувало за схожих обставин), вирішив, що немає потреби дотримувати свою обіцянку. А ввечері мадам Роже (німецька стара жінка сімдесятьох років) з страхом припустила, що «більше ніколи не побачить Марі», але тоді на її слова ніхто не звернув уваги.

У понеділок з'ясувалось, що Марі взагалі не з'являлась на вулиці Дром. І коли надвечір дівчина не повернулася, було організовано запізнільний пошук на тих околицях, де вона могла б перебувати. Проте з'ясувати щось про неї вдалося лише на четвертий день після зникнення. Того дня (в середу 25 червня) один добродій на прізвище Бове,* який разом із другом розпитував про Марі в околицях застави Дюруль, що на тому боці Сени, почув, що рибалки тільки-но доправили

на берег труп, який вони знайшли у річці. Побачивши тіло, мосьє Бове не без вагання упізнав колишню продавчиню з парфумерної крамниці. Його ж друг упізнав її одразу.

Обличчя небіжчиці було налите темною кров'ю, яка цідилася крізь рот. Піни, яка буває у звичайних потопельників, ніхто не помітив. На горлі залишилися синці та відбитки пальців. Закостенілі руки були схрещені на грудях. Пальці правої руки стиснуті у кулак, пальці лівої — напівзігнуті. На лівому зап'ястку лишилися два кругові рубці, схожі на сліди від мотузок або від однієї мотузки, але обмотаної навколо руки декілька разів. На лівому зап'ястку, так як і на всій спині (особливо біля лопаток), були численні подряпини. Щоб доставити труп до берега, рибалки використали мотузку, але вона не залишила на тілі дівчини жодних слідів. Шия небіжчиці набрякла. Також не було помічено видимих порізів чи синців від побоїв. Шию так сильно зашморгнули уривком мережива, що складки шкіри повністю його сховали, а вузол опинився біля лівого вуха. Вже цього було достатньо, щоб убити дівчину. Висновок медичного огляду не залишав жодних сумнівів у цнотливості небіжчиці. У ньому зазначалося, що вона зазнала грубого насилля. Стан трупа дозволяв легко встановити особу. Одяг дівчини був подертий, навіть пошматований. З верхньої спідниці від нижнього краю до талії видерли смужку завширшки дюймів дванадцять, але не відірвали повністю, а тричі обмотали довкола талії й зав'язали на спині. Друга спідниця була з тонкого мусліну, і з неї видерли смужку завширшки вісімнадцять дюймів — вирвали її повністю й дуже обережно. Нею вільно обмотали шию й міцно закріпили. Поверх цієї муслінової смужки та мережива проходили стрічки капелюшка. Стрічки зав'язали не бантом, як зазвичай роблять жінки, а морським вузлом.

Після упізнання тіла його не відвезли в морг, як завжди робиться в таких випадках (це розцінили як зайву формальність), а поспіхом поховали недалеко від того місця,

де його витягнули на берег. Дякуючи зусиллям Бове, справу зам'яли наскільки це було можливо, і сплигло ще кілька днів, перш ніж вона привернула увагу громадськості. Врешті за справу взялася щотижнева газета:* тіло ексгумували й оглянули повторно, але нічого, крім уже описаного, знайти не вдалося. Проте цього разу одяг показали матері та друзям небіжчиці, які одразу заявили, що саме в цьому вбранні дівчина вийшла з дому того ранку, коли зникла.

Тим часом збудження публіки наростало. Декількох людей заарештували, але відпустили. Головна підозра спочатку лягла на Сен-Есташа, і спершу чоловік не зміг упевнено й переконливо розповісти, як він провів ту неділю після того, як Марі вийшла з дому. Втім, невдовзі він надав мосьє Г... письмові свідчення про те, де і коли був того дня. Час спливав, але нічого нового не впливало. Тож по місту поповзли тисячі суперечливих чуток, а журналісти почали висувати власні версії та припущення. Серед них найцікавішою була гіпотеза про те, що Марі Роже жива, а з Сени виловили тіло іншої нещасної дівчини. Я вважаю за необхідне ознайомити читача з уривками статті, у якій про це йдеться. Стаття з'явилась у достатньо серйозній та відомій газеті — «L'Etoile».*

Мадемуазель Роже залишила будинок своєї матері вранці у неділю 22 червня 18.. року, наголосивши, що збирається провідати тітку чи когось із родичів, що мешкають на вулиці Дром. Як було доведено, з того моменту дівчину ніхто не бачив. Вона безслідно зникла, і про неї немає жодної звістки... Досі не знайшлося жодного свідка, який бачив би її після того, як за нею зачинилися двері материнської домівки... І хоча у нас немає доказів, що Марі Роже ще ходила серед живих по дев'ятій годині ранку в неділю 22 червня, ми можемо сказати напевно, що до цього часу вона була здорова й неушкоджена. А в середу в

Сені поблизу застави Дюруль виловили труп жінки. Це сталося — навіть якщо припустити, що Марі Роже кинули в річку не пізніше ніж за три години, як вона вийшла з дому, — лише через три доби після її зникнення — через три доби година в годину. Але безглуздо стверджувати, що вбивство (якщо таки можна говорити про вбивство) було скоєно так швидко, що вбивці скинули тіло у річку до полуночі. Такі злочинці віддають перевагу нічній темряві, а не денному світлу... Таким чином, якщо тіло, що знайшли у річці, справді є тілом Марі Роже, то воно могло пробути у воді не більше як дві з половиною або ж максимум три доби. Як показує життєвий досвід, тіла потопельників або трупів, які скинули у воду одразу після вбивства, спливають тоді, коли процес розкладу триває достатньо довго, а саме — не менше як шість-десять днів. Навіть тоді, коли тіло спливає раніш як за п'ять-шість днів через те, що над ним вибухнув гарматний заряд, воно незабаром знову опуститься на дно, якщо його негайно не витягнути на берег. У такому разі виникає справедливе питання: що спричинило відхилення від законів природи?... Якщо ж понівечене тіло пролежало на березі до ночі з вівторка на середу, то в цьому місці мали б залишитися бодай якісь сліди злочинців. Крім того, викликає чимало сумнівів навіть припущення, що тіло так швидко сплило, навіть якщо його скинули в річку за два дні після вбивства. А ще вкрай малоймовірно те, що лиходії, які скоїли цей злочин, скинули тіло у воду, не прив'язавши до нього ніякого тягаря, адже їм неважко було вжити таких застережних засобів.

Далі автор статті викладає свій погляд на те, що труп мав пробути у воді «не якісь там три доби, а вп'ятеро довше», оскільки процес розкладу зайшов так далеко, що мосьє Бове не одразу його упізнав. Втім, цей доказ було повністю спростовано. Дозвольте навести ще один уривок:

То на основі чого ж мосьє Бове стверджує, що вбита — ніхто як Марі Роже? Він розірвав рукав сукні й побачив особливі прикмети, яких виявилось достатньо для впізнання. Громадськість, звісно, подумає, що під особливими прикметами маються на увазі якісь шрами. Насправді ж він потер руку та виявив... волоски! На наш погляд, важко знайти більш нечітку прикмету, яка так само непереконлива, як і той факт, що в рукаві взагалі була рука. Того вечора мосьє Бове не повернувся до пансіону, а лише передав звістку мадам Роже про те, що слідство у справі її дочки досі триває. Якщо навіть припустити, що через похилий вік та горе мадам Роже не змогла сама прийти на впізнання (а припустити це вкрай важко), то мала знайтися бодай одна людина, яка вважала б за необхідне бути там присутньою, якби була впевнена, що то тіло Марі. Але ніхто туди не прийшов. Мешканці будинку на вулиці Паве-Сен-Андре навіть нічого не чули про те, що сталося. Сен-Еташ, коханий і майбутній чоловік Марі, який мешкав у пансіоні її матері, засвідчив під присягою, що нічого не знав про те, що тіло нареченої знайшли, аж до самого ранку наступного дня, коли мосьє Бове зайшов до його кімнати й розповів усе, що сталося. Зважаючи на характер новини, нам здається, що чоловік сприйняв її досить спокійно.

В такий спосіб газета намагалася створити враження, ніби близькі Марі були байдужими до подій, а відтак можна дійти висновку, що вони просто не вірили в те, що знайдене тіло таки належить їй. Із цих інсинуацій можна вивести таке: Марі за мовчазної згоди друзів і рідних залишила місто через причини, які могли б зашкодити її репутації, і коли в Сені знайшли труп, віддалено схожий на дівчину, ці ж таки друзі та рідні скористалися слушною нагодою і навели громадськість на думку про її смерть. Проте «L'Etoile» знову поквапилася з висновками. Було встановлено, що

байдужість, про яку йшлося в газеті, — вигадка. Стара пані справді була настільки немічна та схвильована, що просто не могла прийти на впізнання, Сен-Есташ, який сприйняв новину аж ніяк не холоднокровно, ошалів із горя, а мосьє Бове, побачивши стан колишнього нареченого, звернувся до родичів і друзів з проханням залишитися з ним, щоб завадити йому піти на ексгумацію. Ба більше, хоча «L'Etoile» заявила, що тіло повторно поховали за кошти громадськості, що рідні Марі відмовилися покрити навіть незначні витрати й що жоден із них не був присутній на церемонії, — хоча повторюю, «L'Etoile» заявляла все це, аби зміцнити враження, яке хотіла створити у своїх читачів, — усі ці твердження уже спростовані. В одному з наступних номерів цієї газети, автор зробив спробу кинути підозру на самого Бове. Ось що він написав:

А тепер обставини справи змінюються. Нам повідомили, що одного разу, коли в пансіон мадам Роже завітала мадам Б..., мосьє Бове, який збирався вже йти, сказав їй, що до них має прийти жандарм і що вона, мадам Б..., не повинна нічого розповідати жандарму до повернення самого Бове, тобто залишити всі пояснення йому... За теперішнього стану справи складається враження, що мосьє Бове тримає в голові всі обставини злочину. Без мосьє Бове зараз неможливо зробити жодного кроку, оскільки так чи інак обов'язково наштотуєш на нього... За невідомих причин він твердо вирішив не дозволяти нікому брати участь у розслідуванні. Так, за твердженням чоловіків із родини, мосьє Бове буквально відштотував їх убік, та ще й у дуже дивний спосіб. Здавалося, він вельми не хотів, щоб рідні Марі побачили тіло.

Є факт, який певною мірою підтверджує підозру, кинуту на Бове цією статтею. За кілька днів до зникнення

дівчини якийсь відвідувач, що на деякий час залишився сам у конторі Бове, помітив у замковій щілині троянду, а на грифельній дошці, яка висіла поруч, було написано «Марі».

В цілому ж загальна думка, наскільки ми могли робити висновки з газет, зводилась до того, що Марі стала жертвою бандитів, які завезли дівчину на той берег річки, вчинили над нею наругу й убили. Але «Le Commercial»,* газета достатньо впливова, усіяко заперечувала це припущення. Я наведу кілька абзаців з її статті:

Ми переконані, що слідство увесь час ішло хибним шляхом, оскільки орієнтувалося на заставу Дюруль. Не може бути, щоб дівчина, яка користувалася такою великою популярністю, пройшла непоміченою три квартали, а ті, хто її все ж таки бачив, забули про це, — адже Марі любили всі знайомі. Та й вийшла вона з дому в таку годину, коли на вулицях було повно людей... Коли мадемуазель Роже йшла до застави Дюруль або до вулиці Дром, її неодмінно мали впізнати більш як десяток перехожих, але поки не знайшлося жодного свідка, хто бачив би дівчину після того, як вона покинула домівку, та й окрім єдиного свідчення стосовно намірів Марі, у нас немає ніяких доказів того, що вона взагалі виходила. Її сукню розірвали, шматком тканини обмотали шию та закріпили вузол так, що тіло можна було нести, як клунок. Якби вбивство сталося біля застави Дюруль, не виникло б потреби у таких приготуваннях. Те, що труп знайшли у річці поблизу застави, аж ніяк не доводить того, що його скинули воду саме в тому місці... Від однієї з нижніх спідниць сердешної відірвали клапоть завдовжки два фути й завширшки один фут, зробили з нього пов'язку, що проходила під підборіддям і затягнута була на потилиці. Певно, усе це зробили для того, щоб не дати дівчині кричати, а відтак можна припустити, що злочинці не мали носовичків.

Проте за декілька днів до того, як до нас прийшов префект, поліція отримала важливу інформацію, яка спростувала більшість міркувань, опублікованих в «Le Commercial». Два хлопчики, сини мадам Делюк, гуляючи лісом поблизу застави Дюруль, заблукали в густих хащах, де побачили зроблену з кількох великих каменів подобу стільця зі спинкою та ослінчиком під ноги. На верхньому камені лежала біла нижня спідниця, на нижньому — шовковий шарф. Поряд знайшли парасольку, рукавички й носовичок. На останньому було вигаптовано напис «Марі Роже». Клапти сукні висіли на колючому чагарнику. Земля була утоптана, кущі зламані — усе свідчило про боротьбу. В огорожі між хащами й річкою виявили проломи, а сліди на ґрунті вказували на те, що тут тягли щось важке.

Тижнева газета «Le Soleil»,* повторюючи думку всієї паризької преси, так прокоментувала знахідки:

Усі ці речі пролежали там не менш як три-чотири тижні, внаслідок дощів вони запліснявіли та злиплися. Навколо вже виросла трава, яка почала проростати й крізь них. Шовк на парасольці був цупким, але його складки склеїлися, а верхня зібгана частина так запліснявіла та прогнила, що коли його розгорнули, він увесь розлізся... Обривки сукні були три дюйми завширшки та шість дюймів завдовжки. Один виявився клаптем шлярки, а другий — спідниці. Вони мали такий вигляд, ніби їх видерли, а висіли вони на чагарнику на висоті одного фута над землею... Не виникає жодних сумнівів у тому, що місце жахливого злочину врешті знайдено.

В результаті цього відкриття з'явилися нові відомості. Мадам Делюк засвідчила, що вона утримує невеличкий трактир недалеко від Сени на тому боці річки від застави Дюруль. Околиці тут безлюдні. Дістатися сюди з Парижа можна тільки на човні. Це улюблене місце недільного

відпочинку міської потолочі. Тієї фатальної неділі десь о третій годині дня до трактиру зайшла дівчина у супроводі смаглявого парубка. Вони пробули там деякий час, а потім попрямували до густого лісу, що росте неподалік. Увагу мадам Делюк привернула сукня дівчини, оскільки вбрання нагадало жінці сукню родички, що нещодавно померла. Особливо добре вона роздивилася шарф. Невдовзі потому, як пара пішла, у трактир ввалилася зграйка бандитів, які поводитися нахабно, не розраховалися за те, що з'їли та випили, а потім рушили у тому ж напрямку, що й дівчина з парубком. Повернулися вони до трактиру, коли вже сутеніло, й квапливо переправилися на той берег.

Того ж вечора, коли стало вже зовсім темно, мадам Делюк і її старший син чули неподалік від трактиру жіночі зойки. Лементували дуже гучно, несамовито, але недовго. Мадам Делюк упізнала не тільки шарф, який знайшли у хащах, а й сукню на трупі. Тепер уже й кучер Валенс* засвідчив, що бачив тієї неділі, як Марі Роже переправлялася через Сену в супроводі смаглявого парубка. Він, Валенс, дуже добре знав Марі й не міг помилитися. Родичі дівчини упізнали речі, які знайшли у хащах.

Відомості, які я зібрав на прохання Дюпена із газетних статей, містили, крім уже згаданих, лише один новий факт — але цей факт був промовистим. Потому як речі Марі виявили у хащах неподалік — як тепер усі вважали — місця злочину, було знайдено мертвого чи напівмертвого Сен-Есташа, нареченого дівчини. Біля нього валялася порожня пляшечка, на якій було написано «опіум». Дихання чоловіка свідчило про те, що він таки прийняв отруту. Він помер, так і не отямившись. У нього в кишені знайшли записку, в якій Сен-Есташ коротко написав про своє кохання до Марі й повідомив, що має намір накласти на себе руки.

— Мені, звісно, не потрібно тобі пояснювати, — сказав Дюпен після того, як уважно прочитав мої нотатки, — що це заплутаніша справа, ніж убивство на вулиці Морг, і

відрізняється вона в одному дуже важливому плані: це звичайний, хоча й дуже жорстокий злочин. У ньому немає нічого надзвичайно-незвичайного. Зверни увагу на те, що саме з цієї причини усі думали, що розкрити його буде неважко, але саме його звичайність і становить головну проблему. Так, спершу навіть не вважали за необхідне призначити винагороду. Служаки Г... одразу ж «зрозуміли», як і чому було вчинено цей жорстокий злочин. Вони вигадували способи (багато способів) його здійснення, малювали в своїй уяві мотив (багато мотивів), і через те, що бодай один із цих численних способів і мотивів міг-таки виявитися справжнім, вони навіть не сумнівалися в тому, що якийсь із них відповідатиме реальності. Але та легкість, з якою виникали всі припущення, та їхня правдоподібність вказували на те, що знайти рішення буде напрочуд важко. Я помітив, що в пошуках істини логіка прокладає свій шлях, відходячи від площини ординарності, й у таких випадках необхідно питати не «Що сталося?», а «Що сталося такого незвичайного, чого не траплялося раніше?». Під час слідства в будинку мадам Л'Еспане* агенти Г... були спантеличені незвичайністю скоєного, в той час як правильно спрямований розум побачив би в цьому запоруку успіху; і той-таки розум був би у відчаї, побачивши посередність в обставинах зникнення та вбивства дівчини із парфумерної крамниці, хоча службовці префекта саме в ній розгледіли перспективу швидкого й успішного розкриття справи.

У випадку з мадам Л'Еспане та її дочкою від самого початку нашого розслідування стало зрозуміло, що було скоєно саме вбивство. Імовірність самогубства навіть не розглядалася. Тут ми також виключаємо таку можливість. Вигляд трупа, який знайшли неподалік від застави Дюруль, не залишає щодо цього жодних сумнівів. Але висловлюються думки, що тіло вбитої не належить Марі Роже, за впіймання вбивці чи вбивць якої призначена

винагорода і щодо якої ми з префектом уклали домовленість. Ми з тобою обидва дуже добре знаємо цього мосьє. Й усвідомлюємо, що цілком довіряти йому не слід. Якщо ми почнемо наше розслідування з трупа та, спіймавши вбивцю, все ж з'ясуємо, що це тіло якоїсь іншої дівчини, а зовсім не Марі, або ж одразу припустимо, що Марі жива та знайдемо її — знайдемо цілою та неушкодженою, — то в обох випадках це марна праця, оскільки ми маємо справу з мосьє Г.... Тож нам, якщо не правосуддю, необхідно обов'язкового з самого початку встановити, чи справді труп, який виловили в Сені, належить зниклій Марі Роже.

Аргументи «L'Etoile» справили враження на публіку, та й сама газета переконана в їхній важливості й незаперечності, про що свідчить перший рядок однієї замітки, яка присвячена справі Марі Роже. А саме: «Декілька ранкових газет обговорюють переконливу статтю в номері „L'Etoile“ за понеділок». На мій погляд, вона не доводить нічого, окрім запопадливості автора. Не можна забувати про те, що в цілому головною метою нашої преси є створення сенсації, висловлення й доведення власної точки зору, а не дослідження істини. Бо пошук істини визначає напрямок роботи журналістів, тільки коли допомагає здійснити основний намір. Якщо газета дотримується загальної думки (якою б обґрунтованою вона не була), їй ніколи не здобути успіху. Переважна більшість людей вважає мудрецем тільки того, чий погляд на справу різко відрізняється від загальноприйнятого. В логічних міркуваннях, так само як і в літературі, найбільшим і найшвидшим успіхом користується епіграма, хоча в обох випадках вона має найменше значення.

Я хочу сказати, що припущення, ніби Марі Роже жива, було висунуто «L'Etoile» через несподіваність і мелодраматичність такої ідеї, а зовсім не через її

правдоподібність, і з тієї ж таки причини воно знайшло підтримку серед загалу. Розберімо послідовно всі докази, опубліковані в газеті, і спробуймо звільнити їх від непослідовності, з якою вони викладені.

Перш за все, автор прагне довести, що між зникненням Марі та виявленням тіла в річці минуло зовсім мало часу, тож це не може бути труп дівчини. Аби досягти своєї мети, журналіст скорочує цей проміжок настільки, наскільки це можливо. У своєму необачному прагненні він одразу робить поспішне й голослівне припущення: «Безглуздо стверджувати те, що вбивство (якщо можна говорити про вбивство) було скоєно так швидко, що вбивці скинули тіло у річку до полуночі». Одразу виникає природне питання: чому? Чому безглуздо буде припустити, що дівчину позбавили життя за п'ять хвилин потому, як вона вийшла з дому? Чому безглуздо припустити, що злочин було скоєно в інший проміжок часу? Вбивали і вбивають, не зважаючи на час доби. Але навіть якби Марі вбили будь-якої хвилини упродовж неділі з дев'ятої години ранку до за чверть дванадцята ночі, у злочинців і тоді залишився б час для того, щоб «скинути тіло у річку до полуночі». Це припущення зводиться до того, що вбивство взагалі не було скоєне в неділю, але якщо ми дозволимо «L'Etoile» висувати такі твердження, нам доведеться й надалі пробачати їй всі вільності. Фраза, що починається словами: «Безглуздо стверджувати те, що...» і т. д. , незалежно від того, в якому вигляді вона з'являлася в «L'Etoile», могла би бути породжена такою думкою автора: «Безглуздо стверджувати те, що вбивство (якщо справді можна говорити про вбивство) було скоєно так швидко, що вбивці скинули тіло у річку до полуночі; безглуздо стверджувати все це, наголошуємо ми, та в той сам час безглуздо припускати (як ми твердо вирішили зробити), що тіло скинули в річку після полуночі», — цей висновок сам по собі досить нелогічний, але не такий абсурдний, як той, що надрукували в статті.

— Якби я просто хотів, — провадив Дюпен, — спростувати саме ці твердження «L'Etoile», я б обмежився тим, що допіру сказав. Але нас цікавить не «L'Etoile», а істина. Докази, про які ми так довго балакали, мають лише один сенс, і цей сенс я послідовно та чесно пояснив, але важливо, не зупиняючись лише на словах, зрозуміти думку, яку ці слова явно мали донести, хоча й не донесли. Журналіст хотів сказати, що хоч якої пори дня чи ночі у неділю скоєне було вбивство, злочинці навряд чи ризикнули б перенести тіло до річки раніше опівночі. І саме в цьому криється безпідставне припущення, яке мене геть не влаштовує. Автор безпідставно стверджує, що вбивство було скоєне у такому місці й за таких обставин, що труп обов'язково мали нести до Сени. Насправді ж воно могло статися і на березі, і на річці, а відтак тіло могли скинути у воду в будь-який час доби, оскільки це був би найлегший і найлогічніший спосіб його позбутися. Ти, звісно, розумієш, що я не наполягаю на цій можливості й не висловлюю власну думку. Поки що я не зачіпаю реальні факти у цій справі, а хочу лише застерегти тебе від самого тону припущень «L'Etoile», звернувши увагу на те, що вони від самого початку мають необ'єктивний характер.

Таким чином, установивши межі для своїх упереджених ідей, газета заявляє: «Як показує життєвий досвід, тіла потопельників або трупи, які скинули у воду одразу після вбивства, спливають тоді, коли процес розкладу триває достатньо довго, а саме — не менше як шість-десять днів. Навіть тоді, коли тіло спливає раніш як за п'ять-шість днів через те, що над ним вибухнув гарматний заряд, воно незабаром знову опуститься на дно, якщо його негайно не витягнути на берег».

Ці твердження покійно прийняли усі паризькі газети, окрім «Le Moniteur».* Видання спробувало спростувати лише ту частину статті, в якій ідеться про потопельників, наводячи п'ять-шість прикладів, коли тіла людей, про яких

достовірно було відомо, що вони потонули, спливали через менший проміжок часу, ніж той, що зазначається в «L'Etoile». Але у намаганні «Le Moniteur» заперечити основне припущення «L'Etoile» лише посиланнями на конкретні випадки з життя, що йому суперечать, є щось надзвичайно нефілософське. Якби навіть «Le Moniteur» вказала не на п'ять, а на п'ятдесят трупів, які спливали за два-три дні, ці п'ятдесят прикладів однаково розцінювали б як виняток із правила, що наводиться в «L'Etoile», аж поки саме правило не було б спростоване. А якщо визнати правило («Le Moniteur» не заперечує його, а лише вказує на винятки), то припущення «L'Etoile» зберігають силу, оскільки вони стосуються лише вірогідності того, що тіло сплило до закінчення триденного строку; і ця можливість буде свідчити на користь «L'Etoile», аж поки кількість прикладів, на які по-дитячому посилаються її супротивники, не сягне кількості, коли стане доречно вести мову про протилежне правило.

Ти, либонь, зауважив, що усі міркування щодо цього мають бути побудовані таким чином, щоб спростувати згадане правило, а для цього ми маємо дослідити його раціональне підґрунтя. Так, почнімо з того, що людське тіло ненабагато легше або важче за воду в річці; іншими словами, питома вага людського тіла за звичайних умов приблизно дорівнює питомій вазі прісної води, яку воно витісняє. Тіла огрядних людей з тонкими кістками й тіла жінок, як правило, легші за тіла худих чоловіків із великими кістками; а на питому вагу річкової води певною мірою впливає наявність морської води, яку приносить припливна хвиля. Але навіть якщо не брати до уваги морської води, все ж таки можна вказати на те, що за відсутності додаткових причин навіть у прісній воді повністю тонуть лише деякі тіла. Майже кожен, хто впав у річку, зможе впливти, коли питома вага його тіла буде дорівнювати питомій вазі води, яку воно витісняє, іншими словами — якщо він зануриться

майже з головою. Для людей, які не вміють плавати, найбільш правильною буде вертикальна позиція, причому голову необхідно відкинути й зануритися так, щоб над поверхнею води залишались тільки ніс і рот. Приймаючи таку позу, людина без зайвих зусиль триматиметься біля самої поверхні води. Але не можна нехтувати фактом, що питома вага тіла й води, яку воно витісняє, перебуває у слабкій рівновазі, і для того, щоб її порушити, достатньо навіть дрібниці. Наприклад, якщо підняти руку вгору і тим самим позбавити її підтримки води, це створить надлишкову вагу, і відтак можна зануритися з головою; а якщо неумисно схопитися за деревинку, це дозволить трохи підняти голову й розширитися довкола. Людина, яка не вміє плавати, зазвичай починає бити по воді, закидати за голову руки й намагається тримати голову прямо. В результаті рот і ніс опиняються під водою, яка при спробі вдихнути потрапляє в легені. Крім того, чимало води вливається у шлунок, і тіло стає настільки важчим, наскільки вода важча за повітря, яке наповнювало порожнини раніше. Як правило, цієї різниці буває досить для того, щоб потонути, але тільки не в тих випадках, коли йдеться про дебелих людей із тонкими кістками. Люди з такою статуєю, навіть потонувши, плавають біля поверхні води.

Труп, який опустився на дно річки, буде залишатися там доти, доки з якихось причин його питома вага знову не стане меншою за питому вагу води, яку воно витісняє. Це може бути пов'язано з розкладом чи ще чимось. У процесі гниття утворюється газ, який наповнює клітковину й порожнини, в результаті чого тіла сильно роздуваються, що створює жахливе враження. Коли здуття призводить до помітного збільшення об'єму трупа, а вага при цьому залишається незмінною, тіло стає легшим за воду, яку витісняє, а потім спливає. Але процес розкладу залежить від багатьох факторів, може прискорюватися чи сповільнюватися з різноманітних причин, такі як спека чи

холод, кількість мінеральних речовин у воді, глибина, наявність чи відсутність течій, температура тіла, врешті, стан здоров'я людини перед смертю. Таким чином, цілком зрозуміло, що ми не можемо навіть припустити, через який час тіло спливе на поверхню внаслідок розкладу. За деяких обставин це станеться менше як за годину, а за інших — узагалі не станеться. Існують також хімікати, які пригнічують процес гниття, як, наприклад, біхлорид ртуті. Проте не лише розклад, а й бродіння рослинної маси у шлунку (чи в інших порожнинах) зазвичай призводить до утворення газів, у результаті чого тіло спливає. Гарматний постріл створює звичайну вібрацію, яка або вивільнює труп із бруду та мулу — і тіло спливає, бо вже й так мало піднятися на поверхню, — або руйнує якусь частину клітковини, що вже згнила, але перешкоджала роздуванню порожнин газом.

Таким чином, проаналізувавши суть питання, ми легко можемо перевірити справедливість твердження «L'Etoile». «Як показує життєвий досвід, — заявляє автор статті, — тіла потопельників або трупи, які скинули у воду одразу після вбивства, спливають тоді, коли процес розкладу триває достатньо довго, а саме — не менше як шість-десять днів. Навіть тоді, коли тіло спливає раніш як за п'ять-шість днів через те, що над ним вибухнув гарматний заряд, воно незабаром знову опуститься на дно, якщо його негайно не витягнути на берег».

Тепер увесь цей абзац видається вкрай нелогічним і непослідовним. Життєвий досвід аж ніяк не показує, що шість-десять днів — достатній термін для того, щоб тіла потопельників розклалися настільки, аби сплисти на поверхню. Навпаки, і теорія, і практика показують, що не можна визначити термін, який передує спливанню. Якщо ж труп спливе через те, що над ним вибухнув гарматний заряд, то він «опуститься на дно, якщо його не витягнуть на берег» не «негайно», а лише тоді, коли процес розкладу

зайде так далеко, що газ вивільниться назовні. Та я хотів би звернути твою увагу на підкреслену відмінність між «тілами потопельників» і «трусами, які скинули у воду одразу після вбивства». Хоча автор статті й указав на цю відмінність, він все ж зараховує ті й ті тіла до однієї категорії. Я вже пояснив, що тіло людини, яка тоне, набуває більшої питомої ваги, ніж вода, яку воно витісняє, і що така людина піде на дно, якщо вона битиме по воді, підкидаючи руки вгору, та захлинатиметься, в результаті чого у легені потрапить вода. Але «трусами, які скинули у воду одразу після вбивства» не б'ють по воді й не захлинаються. А в такому разі труп, як правило, взагалі не потоне — про цей факт автор статті в «L'Etoile», певно, не знав. Лише тоді, коли процес розкладу зайде надто далеко, тобто коли від тіла залишаться самі кістки, наголошую, тільки тоді, а не раніше, труп піде на дно.

То як тепер розцінювати твердження, що тіло, яке знайшли, не належить Марі Роже, оскільки воно пливло по річці, хоча з моменту зникнення дівчини минуло всього-навсього три дні? Якби вона потонула, то (пам'ятаймо, що це жінка) взагалі могла залишитися біля поверхні води, а якщо й пішла на дно, то її труп міг спливати навіть раніше, ніж через добу. Але ж ніхто не висуває припущення, що дівчина потонула, а коли її скинули у воду вже мертвою, то немає нічого дивного в тому, що тіло пливло по річці: воно й не мало піти на дно.

«Але якщо понівечене тіло пролежало на березі до ночі з вівторка на середу, то в цьому місці мали б залишитися бодай якісь сліди злочинців», — стверджує «L'Etoile». У цьому місці важко одразу здогадатися, куди хилить автор. А він, виявляється, хоче випередити можливе заперечення щодо своєї теорії, а саме: тіло пролежало на березі дві доби, де воно розкладалося швидко, набагато швидше, ніж під водою. Він припускає, що в цьому разі воно мало б спливати вже в середу, і вважає, що піднятися воно могло лише за

таких умов. А відтак автор дуже поспішає вказати на те, що труп не залишали на березі, оскільки тоді «у цьому місці мали б залишитися бодай якісь сліди злочинців». Гадаю, ти посміхаєшся через відсутність логіки в цих міркуваннях. Ти не можеш розуміти, яким чином сам лише час перебування тіла на березі впливає на збільшення кількості слідів, які залишили злочинці. Для мене це також залишається загадкою.

«А ще вкрай мало ймовірно те, — продовжує наша газета, — що лиходії, які скоїли цей злочин, скинули тіло у воду, не прив'язавши до нього ніякого тягаря, хоч їм неважко було б ужити таких застережних засобів». Зверни увагу на комічну непослідовність припущень! Ніхто, навіть «L'Etoile», не заперечує той факт, що жінку, труп якої знайшли в річці, було вбито. Ознаки насильницької смерті аж надто явні. У автора «L'Etoile» лише одна мета: переконати, що ця небіжчиця — не Марі. Він прагне довести те, що Марі не вбили, а не те, що взагалі не було скоєно злочину. Але його міркування підтверджують лише останнє. Ось тіло, до якого не прив'язали ніякого тягаря. Вбивці, кидаючи труп у воду, обов'язково прикріпили б до нього щось важке. Звідси маємо, що злочинці взагалі його у річку не вкинули. Якщо цей аргумент щось і доводить, то лише це. Питання щодо особистості небіжчиці навіть не обговорюється, а «L'Etoile» тепер докладає чималих зусиль, аби заперечити твердження, яке було висунуто раніше: «Ми цілком переконані в тому, що тіло, яке знайшли, — труп убитої жінки».

І це не єдиний випадок, коли наш автор мимоволі заперечує сам себе лише у цій частині своїх міркувань. Я вже наголошував на тому, що він усіляко намагається зменшити проміжок часу між зникненням Марі та виявленням тіла. Тим часом автор наполегливо підкреслює, що жодна людина не бачила дівчини з тієї хвилини, як за нею зачинилися двері материнської домівки. «У нас немає

доказів, — пише він, — що Марі Роже ще ходила серед живих по дев'ятій годині ранку в неділю 22 червня». Через те, що його аргумент явно однобічний, автору слід було взагалі про це не згадувати, оскільки, якби знайшовся свідок, який бачив Марі, скажімо, у понеділок чи вівторок, то проміжок часу, про який ідеться, значно б скоротився, а відтак, згідно з міркуваннями самого журналіста, зменшилася б і вірогідність того, що знайшли труп саме нашої гризетки. Кумедно спостерігати, як наполегливо «L'Etoile» звертає увагу на цю деталь, щиро вірячи, що в такий спосіб підтверджує загальний хід думок.

Тепер перечитай ту частину статті, де йдеться про те, як мосьє Бове проводив упізнання. Що стосується волосин, тут «L'Etoile» явно хитрувала. Мосьє Бове аж ніяк не бовдур, а тому він не став би наводити як доказ наявність волосин на руці. Волосини є на кожній руці. Невизначеність твердження «L'Etoile» перекручує свідчення. Він, мабуть, мав на увазі своєрідність цих волосин: особливий колір, густоту, довжину чи розташування.

«Її нога, — пише автор, — була маленькою, як і тисячі інших жіночих ніжок. Її підв'язка, як і чобітки, не може виступати вагомим доказом, адже те й те продають у великій кількості. Те саме можна сказати і про квіти на капелюшку. Мосьє Бове особливо наголошує на тому, що застібка на підв'язці зміщена. Та це нічого не доводить, оскільки більшість жінок вважають за краще, придбавши підв'язки, припасовувати їх удома, а не приміряти в лавці». Важко навіть припустити, що журналіст стверджує це серйозно. Якби мосьє Бове у пошуках тіла Марі знайшов труп жінки, який би статурою та зовнішністю схожий був на зниклу дівчину, він мав би всі підстави стверджувати (навіть не беручи до уваги одягу), що відшукав саме мадемуазель Роже. А якби, крім загальної схожості, він виявив ще й ті своєрідні волосини, які бачив на руці Марі, його впевненість зросла б прямо пропорційно до незвичайності цієї

прикмети. Якщо і в Марі, і в трупа були маленькі ступні, то ймовірність того, що це тіло належить саме Марі, зростає не в арифметичній, а в геометричній прогресії. Додай до цього чобітки, точнісінько як ті, що були на ній у день зникнення, — хоча таке взуття й «продають у великій кількості», — і твоє припущення перетвориться на певність. Те, що саме по собі не є точною ознакою особи, завдяки місцю й низці інших прикмет стає майже незаперечним доказом. Якщо взяти до уваги ще й такі самі квіти на капелюшку, які носила зникла дівчина, то впізнання можна вважати завершеним. Достатньо було б і однієї квітки, але ми маємо не дві й навіть не три. І кожна з них не просто збільшує нашу певність, а посилює її у сотні, ні, навіть у тисячі разів. А тепер виявімо на небіжчиці такі самі підв'язки, які мала дівчина, — й подальші дослідження стають просто безглуздими. Застібки на цих підв'язках переставлені так, щоб припасувати їх до ноги, але саме це Марі й зробила, перш ніж піти. Тож після усього цього сумніватиметься лише божевільний чи лицемір. А якщо «L'Etoile» наполягає на тому, що таке вкорочення підв'язок — справа цілком звичайна, це вказує лише на упередженість автора статті. Власне еластична природа підв'язки вже є доказом незвичайності такої перестановки застібки. Якщо річ може вкорочуватися сама, необхідність докладати до цього додаткові зусилля — аж ніяк не звичайна справа. Те, що підв'язки Марі потребували такого припасування, стало випадковістю у найточнішому сенсі слова. Однієї цієї деталі було б достатньо для встановлення особистості. Але ж на трупі не тільки знайшли самі лише підв'язки зниклої дівчини, чи її чобітки, чи капелюшок, чи квіти з її капелюшка; не тільки виявилось, що ступні небіжчиці теж маленькі, що в неї такі ж волосини на руці, що вона статурою та зовнішністю нагадує Марі... — були наявні всі ці прикмети! Якби вдалося довести, що автор статті «L'Etoile» за таких обставин ще сумнівається в особистості

небіжчиці, його можна було б оголосити божевільним і без висновку медичної експертизи. Він вирішив, що з його боку буде розумно вжити професійну лексику адвокатів, які задовольняються повторенням загальних юридичних понять. Хочу зауважити одну цікаву деталь: більшість із того, що суди відмовляються вважати доказом, для кмітливого розуму є найпереконливішим аргументом. Оскільки суд керується загальними принципами, які визначають, що може бути доказом, а що ні, тобто використовує принципи, закріплені кодексом, він не відступає від них у конкретних випадках. Звісно, така непохитна вірність принципу разом із повним ігноруванням винятків, які йому суперечать, може стати способом виявлення істини — але за довгий проміжок часу. В цілому така практика має своє філософське пояснення, проте правильно й те, що вона призводить до великої кількості індивідуальних помилок.*

Що ж до інсинуацій, спрямованих проти Бове, я вважаю, що ти, не вагаючись, їх відкинеш. Тобі, певно, зрозуміла сутність характеру цього чоловіка. Він — не надто мудрий романтик, який охоче лізе у чужі справи. Кожна людина, якій притаманні ці риси, у серйозних ситуаціях поводить таким чином, що викликає підозру в тих, хто вирізняється кмітливим розумом, чи у тих, кому вона не подобається. Мосьє Бове (грунтуючись на твоїх нотатках) особисто розмовляв із редактором «L'Etoile» і зачепив його самолюбство, наполягаючи на тому, що труп, незважаючи на теорію газети, без сумнівів, належить Марі Роже. «Він, — заявляє автор статті, — вперто стоїть на тому, що це — тіло Марі, але не може навести доказів переконливіших, ніж ті, про які ми вже згадували». Не повертаючись до питання, що «переконливіших доказів» узагалі не існує, треба підкреслити важливий факт: у таких ситуаціях людина може бути цілком певною, але не мати доказів, які задовольнили б інших. Важко дати точне

визначення тому враженню, яке у нас викликає та чи та людина. Кожен легко впізнає своїх знайомих, але далеко не кожен може дати логічне пояснення, яким чином він їх упізнав. Автор статті в «L'Etoile» не повинен ображатися на мосьє Бове лише тому, що останній не в змозі підкріпити свою переконаність доказами.

Пов'язані з ним підозрілі обставини набагато легше пояснити, базуючись на моєму уявленні про нього як про романтичну особистість, що охоче лізе в чужі справи, ніж на припущенні про його вину, на якому наполягає журналіст. Якщо ми поставимося до цього чоловіка добротливо, то відразу ж зрозуміємо і появу троянди в замковій шпарині, і «Марі» на грифельній дошці, і як він відштовхнув убік родичів чоловічої статі, і небажання, щоб рідні Марі побачили тіло, і застереження, яке він залишив мадам Б..., вказуючи на те, що вона не по вин на нічого розповідати жандарму до повернення самого Бове, і врешті його рішучий намір «не дозволяти нікому брати участь у розслідуванні». Я ні на мить не сумніваюся в тому, що Бове залицявся до Марі, що вона кокетувала з ним і що він прагнув переконати всіх, ніби користується її довірою та прихильністю. Я не маю наміру особливо застановлятися на цьому, оскільки факти цілком спростовують твердження «L'Etoile» стосовно байдужості матері та інших родичів Марі — байдужості, яка б дозволила мати сумніви в щирості їхнього переконання, що знайшли справді труп Марі, — надалі ми вважатимемо, що питання про встановлення особистості небіжчиці вирішене на нашу користь.

— А що ти думаєш, — спитав я, — про теорію «Le Commercial»?

— Я вважаю, що ця газета заслуговує на значно більшу увагу, ніж усі інші теорії, які були оприлюднені. Висновки, які робить «Le Commercial», мають філософське підґрунтя, вони досить мудрі, але принаймні у двох випадках

передумови базуються на неточних спостереженнях. «Le Commercial» указує на те, що бандити схопили Марі недалеко від матиної домівки. «Не може бути, — наголошує газета, — щоб дівчина, яка користувалася такою великою популярністю, пройшла непоміченою три квартали». Таке припущення міг висловити лише корінний парижанин, публічна людина, яка зазвичай ходить лише певними вулицями у діловій частині міста. Йому рідко вдається пройти шість кварталів од своєї контори без того, щоб його хтось не впізнав і не заговорив до нього. Він знає, наскільки широке коло його знайомих, порівнює власну популярність з популярністю продавчині з парфумерної крамнички і не вбачає в цьому суттєвої відмінності, а відтак робить висновок, що Марі мають упізнавати на вулицях так само, як і його. Але це було б можливо лише тоді, якби дівчина, як і він, ходила тим самим незмінним шляхом у межах певної частини міста. Він ходить своїм маршрутом у певні години, і той пролягає вулицями, де він на кожному кроці зустрічає людей, які цікавляться ним через спільність занять і справ. Марі ж навряд чи гуляла тими самими стежками. А в нашому разі найправдоподібнішим буде припущення, що дівчина обрала шлях, який дуже відрізнявся від тих, якими вона ходила зазвичай. Зіставлення, яке, згідно з нашими припущеннями, мала на увазі «Le Commercial», було б імовірним, якби двоє згаданих людей пройшли б через усе місто. В цьому разі, за умови однакової кількості знайомих, були рівними і їхні шанси на однакову кількість зустрічей. Я ж вважаю не тільки можливим, а й найвірогіднішим те, що Марі пройшла від своєї домівки до тітчиної оселі, не зустрівши ні душі з тих, кого б знала вона чи хто знав би її. Отож ми маємо пам'ятати про значну невідповідність між колом знайомих навіть найвідомішого парижанина та кількістю населення Парижа.

Якщо ж навіть після цих міркувань припущення «Le Commercial» не вважатиметься спростованим, його неодмінно похитне посилення на час, коли Марі вийшла з дому. «Та й вийшла вона з дому о тій порі, — стверджує автор статті, — коли на вулицях було повно людей». Насправді ж це не зовсім так. Була дев'ята ранку. Справді, о цій порі на вулицях буває повно народу в будь-який день тижня, окрім неділі. Але в неділю о дев'ятій ранку парижани зазвичай вдома, готуються йти до церкви. Будь-яка спостережлива людина, понад усякий сумнів, помічала, що недільного ранку з восьмої до десятої години на вулицях ледве чи можна зустріти двох-трьох перехожих. Між десятою та одинадцятою годинами місто справді пожвавлюється, але не раніше, не о дев'ятій ранку, коли дівчина залишила домівку.

«Le Commercial» не виявила достатньої спостережливості й ще в одному випадку. «Від однієї з нижніх спідниць сердешної, — вказує автор, — відірвали клапоть завдовжки два фути й завширшки один фут, зробили з нього пов'язку, що проходила під підборіддям й затягнута була на потилиці. Певно, усе це зробили для того, щоб не дати дівчині кричати, а відтак можна припустити, що злочинці не мали носовичків». Наскільки це твердження обґрунтоване саме по собі, ми обговоримо пізніше, зараз же відзначимо те, що під «злочинцями, в яких не було носовичків», маються на увазі неприторенні мерзотники. Але навіть в останнього голодранця завжди є носовичок. Ти, напевне, помітив, що за останні роки для всієї місцевої потолочі носовик став конче необхідною річчю.

— А що ти скажеш про статтю в «Le Soleil»? — спитав я.

— Дуже шкода, що її автор не народився папугою, бо став би найвідомішим папугою в усьому світі. Він просто повторив деякі твердження, які вже були опубліковані, старанно зібравши їх з різних газет. Цитую: «Ці речі

пролежали там не менш як три-чотири тижні, й не виникає жодних сумнівів у тому, що місце жахливого злочину врешті знайдено». Факти, які переказує «Le Soleil», аж ніяк не розганяють моїх сумнівів, але ми обговоримо це згодом, у зв'язку з іншими аспектами справи.

А поки нам потрібно розглянути інші питання. Ти, певна річ, не міг не помітити, з якою надзвичайною недбалістю оглядалося тіло. Так, особу небіжчиці встановили досить швидко, але ж багато чого залишилося нез'ясованим. Наприклад, чи нічого не зникло. Чи надівала дівчина, коли виходила з дому, коштовні прикраси. А якщо так, то чи знайшли їх на трупі. Усі ці важливі питання залишилися поза увагою слідства, так само як і не було досліджено й інші, не менш суттєві моменти. Тож ми маємо самі задовольнити власну цікавість. Так, необхідно переглянути роль Сен-Есташа. У мене немає щодо нього підозр, але слід міркувати логічно. Ми ретельно перевіримо його письмове свідчення про те, де і коли він був тієї неділі. Такі свідчення часто бувають украй ненадійними. І якщо ми не знайдемо в них жодної суперечності, то нам не доведеться більше займатися Сен-Есташем. Але його самогубство, хоча й могло б зміцнити підозри у разі, якби ми довели неправдивість цих свідчень, цілком можна пояснити, якщо вони щирі, а тому не будемо через нього змінювати звичайні методи аналізу.

А зараз я пропоную поки що не розглядати безпосередньо трагічні події, а зосередитися на обставинах, що їм передували та їх супроводжували. Однією з найгрубіших помилок при розслідуванні, подібному до нашого, є те, що досліджується лише власне факт, а усі події, так чи так із ним пов'язані, цілковито ігноруються. У суді, до речі, поширена злочинна практика: розглядаються лише ті докази та свідчення, які безпосередньо й очевидно пов'язані зі справою. Та як показує попередній досвід і як завжди покаже справжня філософія, значною мірою істина

виявляється завдяки дослідженню обставин, що на перший погляд здаються недоречними. Саме дух, якщо не літера цього принципу, лежить в основі схильності сучасної науки спиратися на непередбачене. Але, можливо, тобі не зрозуміло, про що я веду мову. Історія людських знань постійно доводить одне й те саме: найбільша кількість найвизначніших відкриттів пов'язана із супровідними, випадковими чи непередбаченими обставинами, а тому при огляді перспектив на майбутнє виникла необхідність відводити не просто неабияке, а значуще місце майбутнім винаходам, які з'являться завдяки випадковості, за межами звичайного очікування. Зараз прогнозування майбутнього, що спирається лише на минулий досвід, аж ніяк не співвідноситься з філософією. Основу таких прогнозів складає випадок. Ми перетворюємо непередбачуваність на предмет точних розрахунків. Ми підпорядковуємо несподіваність і неймовірність математичним формулам.

Я вже наголошував на тому, що найчастіше істина виявляється завдяки побічним обставинам; і відповідно до принципу, що криється за цим фактом, я перенесу розслідування з протоптаної, але хибної стежки на інший ґрунт — поговоримо власне про обставини, що супроводжували подію. Тимчасом як ти перевірятимеш правдивість письмових свідчень Сен-Есташа, я повернуся до газет і спробую подивитися на інформацію об'єктивніше, ніж ти. Поки що ми тільки провели попередню розвідку; але буде досить дивно, якщо те всебічне ознайомлення з пресою, до якого я маю намір узятися, не відкриє нам які-небудь побічні подробиці, що визначать напрям подальшого дослідження.

Виконуючи доручення Дюпена, я ретельно вивчив свідчення колишнього нареченого Марі й переконався в їх істинності, а відповідно і в невинності Сен-Есташа. Тим часом мій друг із надзвичайною ретельністю, яку я вважав

непотрібною та недоцільною, переглядав публікації. А за тиждень він поклав переді мною такі газетні вирізки:

Приблизно три з половиною роки тому схожі хвилювання спричинило зникнення тієї-таки Марі Роже з парфумерної крамниці мосьє Леблана в Пале-Роялі. Але за тиждень Марі з'явилася на своєму звичному місці за прилавком, жива та здорова, хоча й трохи засмучена. Мосьє Леблан і мадам Роже заявили, що дівчина просто їздила до подруги за місто; на тому справа і скінчилася. Ми вважаємо, що й зараз дівчина зникла з тієї ж причини і що за тиждень, а може, за місяць ми знову її побачимо.

*Вечірня газета, * понеділок, 23 червня.*

Вчора одна з вечірніх газет пригадала перше таємниче зникнення мадемуазель Роже. Нам відомо, що увесь той тиждень, коли її не було в лавці мосьє Леблана, дівчина провела в компанії молодого морського офіцера, який має репутацію розпусника. Припускають, що вони посварилися, завдяки чому дівчина, на щастя, повернулася додому. Ми знаємо ім'я цього Лотаріо, який зараз перебуває в Парижі, але зі зрозумілих причин ми його не розголошуємо.*

*«Le Mercurie», * вівторок, 24 червня, ранковий випуск.*

Позавчора на околицях нашого міста було скоєно жахливий злочин. Надвечір, коли вже сутеніло, якийсь чоловік найняв шістьох парубків, які каталися на човні по Сені, щоб вони перевезли його з жінкою та дочкою через річку. Коли човен дістався протилежного берега, троє пасажирів зійшли і вже встигли відійти досить далеко, аж раптом дівчина згадала, що забула в човні парасольку. Вона повернулася за нею, але бандити схопили її, заткали рот кляпом, відпливли на середину річки, вчинили над нею наругу і врешті висадили на берег поблизу того місця, де вона сіла

в човен разом із батьками. Злочинцям пощастило втекти, але поліція вже їх вистежила і найближчим часом дехто з них опиниться за ґратами.

*Ранкова газета, * 25 червня.*

Ми отримали декілька листів, мета яких — довести, що винуватець нещодавнього жорстокого злочину був Менé, але оскільки офіційне слідство зняло з нього усі обвинувачення, а докази наших кореспондентів продиктовані радше охотою знайти негідника, ніж надійними свідченнями, тож не вважаємо за доцільне їх публікувати.*

*Ранкова газета, * 28 червня.*

Ми отримали декілька гнівних листів, що їх, скоріше за все, писали різні люди, проте усіх їх об'єднує певність у тому, що сердешна Марі Роже стала жертвою однієї з численних бандитських зграй, які наводнюють околиці нашого міста щонеділі. Ми повністю погоджуємося з цим припущенням і згодом опублікуємо деякі з цих листів.

*Вечірня газета, * вівторок, 30 червня.*

У понеділок один із човнярів, який працює в митному управлінні, помітив порожній човен, що плив униз за течією Сени. Вітрила були складені й лежали на дні човна. Човняр відбуксував його до своєї пристані. Наступного ранку човен забрали звідти без відома жодного зі службовців. Стерно човна зараз у конторі біля пристані.

«Le Diligence», вівторок, 26 червня.

Прочитавши ці вирізки, я не тільки не побачив жодного зв'язку між ними, а й ніяк не міг збагнути, яким чином вони стосуються нашої справи. Тож мені нічого не залишалось, як чекати на пояснення Дюпена.

— Я поки що не зупинятимуся на першій і другій вирізках, — почав мій друг. — Я дав їх тобі головним чином для того, аби продемонструвати надзвичайну недбалість нашої поліції, яка, наскільки я зрозумів зі слів префекта, навіть не переймалася тим, щоб дістати бодай якусь інформацію про згаданого морського офіцера. А стверджувати, що між першим і другим зникненням Марі не може бути ніякого зв'язку, принаймні нерозумно. Припустімо, перша втеча з дому закінчилася сваркою і зраджена дівчина повернулася до матері. Тепер другу втечу (якщо нам відомо, що то також була втеча) ми можемо розглядати радше як свідчення того, що зрадник знову став залищатися до мадемуазель Роже, ніж як результат нових стосунків дівчини з іншим чоловіком, — нам простіше вважати її відновленням старого роману після примирення, ніж початком нового. Я припускаю майже зі стовідсотковою вірогідністю, що колишньому коханому, який одного разу вже вмовив дівчину втекти з ним, знову вдалося її на це підбити. А тепер дозволь мені привернути твою увагу до того факту, що проміжок часу між першою — очевидною — втечею та другою — можливою — лише на кілька місяців перевищує звичайний термін далекого плавання наших військових кораблів. Мабуть, першого разу коханцю завадив здійснити лихі наміри наказ відпливати, тож після повернення він знову взявся до виконання свого мерзотного плану, який не встиг завершити... чи принаймні не завершив сам... Але про це нам нічого не відомо.

Ти, звісно, заперечуватимеш, мовляв, у другому випадку не було ніякої втечі. І матимеш рацію, але чи можемо ми стверджувати, що її не планували? Окрім Сен-Есташа й, можливо, Бове, в Марі не було визнаних прихильників, які залищалися до неї відкрито й зі шляхетними намірами. Ніде не згадується про когось іншого. І хто ж цей таємний коханий, про якого родичам (у кожному разі більшості з них) нічого не відомо, і з яким

Марі зустрічається вранці у неділю, і якому довіряє настільки, що без вагань залишається з ним аж доти, коли дикі хаші поблизу застави Дюруль огорнули вечірні сутінки? То хто ж цей таємничий коханий, знову питаю я, про якого рідні дівчини навіть гадки не мають? І що означає дивне пророцтво мадам Роже, яке вона вимовила після того, як Марі пішла? Що вона мала на увазі, коли казала: «Боюся, я вже ніколи не побачу Марі»?

Але якщо нам важко уявити, що мадам Роже знала про можливу втечу, то чи так уже недоречно припустити, що сама Марі її планувала? Виходячи з дому, вона сказала, що збирається навідати тітку, яка живе на вулиці Дром, і попросила Сен-Есташа зайти по неї ввечері. На перший погляд ця обставина ніби повністю заперечує моє здогадку, але міркуватимемо логічно. Достеменно відомо те, що дівчина з кимось зустрілася, вирушила з ним на той берег річки і десь о третій годині дня опинилася на околицях застави Дюруль. Але погоджуючись на прогулянку з незнайомцем (байдуже, з якою метою), Марі не могла не подумати про те, як вона пояснюватиме свою відсутність, а також про підозри, які виникнуть у її нареченого, коли, прибувши по неї у призначену годину, він з'ясує, що дівчина там навіть не з'являлася, а потім, повернувшись додому з такою тривожною новиною, не побачить її і там. Я повторюю, вона не могла не подумати про все це. Марі мала передбачати відчай Сен-Есташа і всі підозри й плітки, які породить її зникнення. Після такого їй було б важко повернутися додому, але Марі могла не турбуватися про все це, якби, скажімо, вона від самого початку і не збиралась повертатися.

Припустімо, вона міркувала так: «Мені потрібно зустрітися з чоловіком, щоб утекти разом із ним, або з будь-якими іншими намірами, про які знаю лише я. Необхідно влаштувати все так, щоб нам не завадили, необхідно виграти час, щоб уникнути переслідування. Тож я скажу, що

збираюсь провести цілий день у тітки на вулиці Дром. Я проситиму Сен-Есташа не заходити по мене, аж поки не посутеніє, і таким чином моя відсутність не викличе ні в кого ані хвилювання, ані підозр, а в мене буде доволі часу. Якщо я звелю Сен-Есташу зайти по мене лише надвечір, певно, що він не з'явиться там раніше; якщо ж я промовчу, то матиму зовсім мало часу, оскільки вдома чекатимуть, що я прийду раніше, і моя відсутність спричинить занепокоєння. Якби ж я збиралася повернутися — скажімо, мала наміри лише прогулятися з чоловіком, — то я б узагалі не просила Сен-Есташа зайти по мене, оскільки тоді б він обов'язково з'ясував, що я його обдурила, в той час як мені було б неважко приховати правду — я просто нічого йому не говорила б, повернулася б додому раніше, ніж почне сутеніти, а потім повідомила б, що провела день у тітки на вулиці Дром. Але оскільки я не збираюсь повертатися — або ж не раніш як за кілька тижнів чи тільки після того, як вживу певні застережні заходи, — то головним завданням для мене є виграти час».

У твоїх нотатках зазначено, що від самого початку суспільна думка щодо цієї трагічної події схилялася до того, що Марі стала жертвою бандитів. А за певних обставин суспільною думкою не можна нехтувати. Коли вона виникає сама по собі, так би мовити спонтанно, то це радше інтуїція, якою наділені геніальні особистості. І в дев'яноста дев'ятьох випадках зі ста я з нею погоджуся. Але необхідно твердо знати, що вона ніким не продиктована. Ця думка має бути лише думкою власне суспільства, але таку відмінність часто досить важко сприйняти й пояснити. У нашому разі суспільна думка про банду могла виникнути через подібний випадок, детально описаний у моїй третій газетній вирізці. Новина про те, що знайдено труп Марі, молодої вродливої дівчини, яка вже привертала до себе увагу публіки, схвилювала весь Париж. На її тілі залишилися сліди насилля, труп витягнули з річки. Але одразу ж стає відомо,

що тоді ж або приблизно тоді, коли було скоєно вбивство, якійсь мерзотники згвалтували й іншу дівчину, яка, на щастя, залишилася живою. Що ж дивного в тому, що достовірні дані про жорстокий злочин вплинули на формування суспільної думки з приводу іншого злочину, про який поки що немає ніякої точної інформації? Суспільна думка шукала винних, і вона знайшла їх завдяки обставинам іншої трагедії! Адже тіло Марі витягли з тієї самої річки, на якій було скоєно й інший злочин. На перший погляд, зв'язок цих двох подій настільки очевидний, що було б дивно, якби публіка не помітила цієї подібності й не вхопилася за неї. Але насправді те, у який спосіб було скоєно перший злочин, радше доводить, що другий, хоч і стався приблизно в ту ж годину, мав зовсім іншу природу. Якби виявилось, що в той час як одна згряя мерзотників у певному місці робила свою лиху справу, інша банда на тих самих околицях того ж таки міста, за таких точно обставин, у ту ж пору вчиняла таке саме паскудство, то в це важко було б повірити! А от суспільна думка, яка склалася під впливом навіювання, прагне нас у цьому переконати.

Перш ніж я продовжу, поговоримо про можливе місце злочину, а саме про хаті поблизу застави Дюруль. Необхідно зауважити, що це зовсім близько від громадської дороги. Глибоко в нетрях знайшли три-чотири великі камені, з яких зробили подобу стільця зі спинкою та ослінчиком під ноги. На верхньому камені лежала біла нижня спідниця, на нижньому — шовковий шарф. Поряд лежали парасолька, рукавички й носовичок. На останньому було вигаптуване ім'я «Марі Роже». Клапті сукні висіли на колючому чагарнику. Земля була втоптана, кущі зламані — усе свідчило про боротьбу.

Незважаючи на те, що преса надавала неабиякого значення цим знахідкам, та попри одностайне рішення, що місце трагедії врешті знайдено, досі залишається місце для вагань. Я особисто можу вірити чи не вірити, що злочин

було скоєно саме там, але існують досить вагомі підстави для сумніву.

Якщо наслідувати «Le Commercial», яка припускає, що драма сталася десь поблизу вулиці Паве-Сен-Андре, то її учасники, якщо вони залишилися в Парижі, звісно, жахнулися від того, що привернули увагу спільноти, і люди з певним типом мислення обов'язково почали б вигадувати щось, аби відвернути публіку. А оскільки хащі біля застави Дюруль уже викликали певні підозри, у злочинців могла виникнути думка підкинути речі дівчини в те місце, де їх потім і знайшли.

У «Le Soleil» немає ніяких реальних підстав стверджувати, що речі пролежали там більш як три-чотири тижні, оскільки існує чимало непрямих доказів, які вказують на те, що неможливо було не помітити сукню, парасольку, шарф, рукавички й носовичок протягом двадцятьох днів між фатальною неділею і вечором, коли їх знайшли хлопчики. «Внаслідок дощів, — пише „Le Soleil“, повторюючи думку інших видань, — вони запліснявіли та злиплися. Навколо вже виросла трава, яка почала проростати й крізь них. Шовк на парасольці був цупким, але його складки склеїлися, а верхня зібгана частина так запліснявіла та прогнила, що коли його розгорнули, він увесь розлізся...» Що ж до трави, яка «виросла навколо й почала проростати крізь» речі, про ці факти свідчать лише слова, а відтак і враження двох маленьких хлопчиків, оскільки діти віднесли всі знайдені речі додому і ніхто більше їх не бачив. Але за теплої та вогкої погоди (саме така була в ту пору, коли скоїли вбивство) трава, буває, виростає на два-три дюйми за добу. Якщо покласти парасольку на траву, то за тиждень її повністю сховають високі бадилини. Що ж до плісняви, на яку автор статті в «Le Soleil» так уперто посилається, що тільки в одному уривку, який я процитував, він наголошує на цьому декілька разів, то невже ж цей журналіст не знає її природи? Невже йому треба

пояснювати, що це один із різновидів грибків, а вони можуть виростати та згнивати протягом доби?

Тож ми бачимо: «найвагоміші» докази того, що речі дівчини пролежали в хащах «не менш як три-чотири тижні», не обґрунтовані. З іншого боку, важко повірити, що вони могли залишатися в цьому місці довше, ніж тиждень, тобто довше, ніж від одної неділі до наступної. Люди, які живуть на околицях, добре знають, як важко знайти там безлюдну місцину, хіба що дуже далеко від передмістя. В цих лісках і чагарниках немає жодної невторованої стежки, жодної незайманої галявинки. Нехай охочий до споглядання природи, який задихається від спеки та пилу мегаполіса, спробує навіть у будень насолодитися самотністю серед чарівних мальовничих пейзажів! Йому це не вдасться, оскільки чи не щохвилини заважатимуть голоси, або ж поява якого-небудь волоцюги, або ж весела компанія міських шарпаків. І в пошуках спокою він марно шукатиме затишної місцини в гущавині дерев і чагарників. Саме там збирається чи не найбільша кількість волоцюг, саме ці храми найчастіше оскверняють. І з тугою, що стискає груди, повернеться наш блукач назад до Парижа — настільки спаплюженого, що опоганення не так впадає в око. Але якщо околиці міста такі багатолюдні в будень, то уяви, що там має зчинятися в неділю! Саме тоді там збираються всі покидьки столиці, які на день звільнилися від необхідності працювати чи від можливості коїти свої звичні злочини, але не через любов до мальовничої природи, яку вони стиха ненавидять, а для того, щоб скинути з себе заборони суспільства. Їх приваблює не чисте повітря та яскраві барви дерев, а повна відсутність нагляду. Десь у трактирі чи під завісою лісової зелені, подалі від сторонніх поглядів, вони в товаристві своїх друзів по чарці поринають у пияцтво, беззаконня й розпусту. І повторюючи, що у будь-яких хащах на околицях Парижа знайдені речі не могли б пролежати

непоміченими від неділі до неділі, я стверджую лише факт, із яким погодиться кожен неупереджений споглядач.

До того ж є й інші достатньо вагомі підстави підозрювати, що речі Марі навмисно підкинули у нетрі поблизу застави з метою відвернути увагу від справжнього місця злочину. В першу чергу мені б хотілося, щоб ти зауважив, якого числа знайшли речі. Зістав цю дату з датою випуску п'ятого видання, звідки я зробив вирізку, і помітиш, що це відкриття сталося майже одразу після повідомлення вечірньої газети про отримані «гнівні листи». Їх написали різні люди, які, втім, хилили до одного: називали винуватцями злочину банду негідників і вказували на заставу Дюруль як на місце трагедії. Певна річ, нерозумно вважати, що хлопчики пішли в ліс і знайшли там речі Марі Роже під впливом гнівних листів і надмірної уваги, яку ті до себе привернули; але не можна й нехтувати вірогідністю того, що хлопчики не знайшли речі раніше, оскільки раніше їх там просто не було, і що їх залишили там лише тоді, коли газета повідомила про листи (або незадовго до цього).

Ці хащі — дуже своєрідні, я сказав би, незвичайні. Вони напрочуд густі. А в їхніх нетрях знайшли каміння у вигляді стільця з ослінчиком під ноги. І ці дивовижні нетрі були за сто кроків од трактиру мадам Делюк, а її ж сини жодного кущика не пропускали, збираючи кору сасафраса. Якщо я поставлю тисячу франків проти одного, що бодай хтось із хлопчаків, а все ж таки лазив у цю тінисту природну альтанку і сідав на кам'яний трон, чи можна мій заклад вважати безглуздом? Якщо хтось відмовиться запропонувати таке парі, він або ж ніколи не був хлопчаком, або ж забув своє дитинство. Тож я знову повторюю: важко зрозуміти, як ці речі пролежали непоміченими в хащах понад два дні; а тому, попри категоричні заяви «Le Soleil», ми можемо припустити, що їх підкинули туди нещодавно.

Але це ще не все: існують і вагоміші підстави для такого припущення, ніж ті, що я вже назвав. Дозволь

звернути твою увагу на вкрай неприродне розташування речей Марі. На верхньому камені лежала біла нижня спідниця, на нижньому — шовковий шарф. Поряд знайшли парасольку, рукавички та носовичок із міткою «Марі Роже». Саме так розклав би речі не дуже розумний чоловік, метою якого було б зобразити все якомога натуральніше. Насправді ж картина — цілком неприродна. Речі мали валятися на землі й бути геть потоптані. В цій альтанці замало місця, тож якби там відбувалася боротьба, спідниця й шарф навряд чи залишилися на каменях, їх обов'язково скинули б додолу. «Земля була втоптана, кущі поламані — все свідчило про боротьбу», — заявляє газета, але нижня спідниця і шарф були розкладені, немов на поличках. «Обривки сукні були три дюйми завширшки та шість дюймів завдовжки. Один виявився клаптем шлярки, а другий — спідниці. Вони мали такий вигляд, ніби їх видерли». Тут автор статті випадково вжив надзвичайно підозріле слово. Справді, за описом ці «обривки мали такий вигляд, ніби їх видерли», але навмисне і людською рукою. Лише у поодиноких випадках шпичак «видере» клапоть із такого одягу. Ці тканини такі, що колючка чи цвях рвуть їх під прямим кутом, утворюючи дві перпендикулярні проріхи, які сходяться в тому місці, де колючка зачепила тканину, але важко уявити собі «видертій» таким чином клапоть. Ні ти, ні я нічого схожого й не бачили. Щоб відірвати смужку від такої тканини, необхідно прикласти дві окремі сили, що діють в різних напрямках. Якщо у тканини є два кінці — скажімо, тобі заманеться відірвати смужку від носовика, — то лише тоді достатньо буде прикласти тільки одну силу. Але в даному разі ми маємо справу із сукнею, у якої один край. Щоб колючки (про одну годі й казати) видерли клапоть вище, де немає кінців, має статися диво. Біля нижнього краю для цього також необхідно не менш як два шпичаки, причому діяти вони повинні у протилежних напрямках. Але й це стосується лише непідрубленого кінця тканини. Та навіть

якщо він й оторочений, все одно нічого такого статися не може. Тож ми бачимо, скільки є серйозних перешкод для того, щоб «колючки» «видерли» принаймні один клопот, а нам наголошують на тому, що їх було декілька! До того ж «один виявився клаптем шлярки»! А «другий — спідниці», тобто шпичаки відірвали його не від краю, а зсередини тканини! Можна зрозуміти й вибачити того, хто відмовиться вірити в усе це, але такі докази все ж таки викликають меншу підозру, ніж головна приголомшлива обставина: вбивці, які завбачливо забрали труп, залишили речі серед чагарників. Проте не зрозумій мене хибно, я зовсім не збираюся доводити, що вбивство було скоєне десь в іншому місці. Це могло трапитись і в хащах, або ж (і найімовірніше) нещасний випадок стався у трактирі мадам Делюк. Проте не розпорошуймо увагу на деталі. Ми прагнемо встановити не місце скоєння злочину, а з'ясувати, хто був убивцею. Я зробив усі ці пояснення лише для того, щоб, по-перше, показати, що рішучі й необачні твердження «Le Soleil» — повний абсурд, а по-друге — і головне — шляхом логічних міркувань підвести тебе до питання, чи винна згря бандитів у вбивстві.

Ми повернемося до цього, але спочатку пригадаймо відразливі подробиці, встановлені в ході медичного огляду. Достатньо лише сказати, що висновок щодо кількості злочинців настільки безглуздий і необґрунтований, що викликав зневагу в усіх поважних анатомів Парижа. Звісно, лікар не припустив нічого неможливого, проте чи не знайшлося б достатньо підстав для будь-якої іншої здогадки?

Тепер перейдімо до «слідів боротьби». Дозволь спитати, а як доказ чого були сприйняті ці сліди? Як доказ присутності бандитів. Але хіба вони не свідчать про протилежне? Вибач, про яку боротьбу взагалі можна говорити — до того ж боротьбу настільки запеклу та довгу, що «все довкола» про неї говорило, — між слабкою

беззахисною дівчиною та купою мерзотників? Та вони просто схопили б її, і все скінчилося б за одну мить і без зайвого галасу. У жертви сил не вистачило б навіть на те, щоб чинити опір, не те що вирватися. Але не забувай: докази проти того, що хащі і є місцем злочину, справедливі лише за умови, що негідників було декілька. Якщо припустити, що гвалтівник був сам, то тоді (й тільки тоді) можна уявити несамовиту й завзяту боротьбу, про яку «свідчило все довкола».

Підемо далі. Я вже наголошував, наскільки підозрілим ввижається мені той факт, що речі взагалі залишили там, де їх знайшли. Не могли ж про них просто забути. У злочинців вистачило кебети забрати труп, але вони залишають на місці злочину докази переконливіші, ніж саме тіло (яке незабаром процес розкладу перетворив би на суцільну масу), — я маю на увазі носовичок з іменем і прізвищем небіжчиці. Якби це сталося випадково, то причетність банди виключається. Подібне могло трапитися, тільки якщо злочинець був один. Давай поміркуємо. Людина скоїла вбивство. Вона стоїть перед трупом своєї жертви. Тремтить від жаху, не знає, як діяти далі. Вщух вир емоцій та пристрастей, і тепер серце стискає страх перед скоєним. Поряд ані душі. Є лише вбивця й небіжчиця. Як бути? Труп необхідно сховати. Вбивця несе тіло до річки і залишає у хащах інші докази свого злочину, оскільки забрати одразу все дуже важко, навіть неможливо, але він вважає, що повернутися по решту не становитиме труднощів. Та страх поступово зростає. Скрізь ввижаються людські голоси. Він чує кроки (чи це йому лише здається?). Навіть міські вогні лякають його. Й от, подолавши шлях із довгими й нестерпними зупинками, він приходить до річки і звільняється від своєї жахливої ноші, можливо, за допомогою човна. Але що тепер змусить самотнього вбивцю повернутися таким важким і небезпечним шляхом назад, у хащі, де повно страхітливих спогадів? За жодні скарби світу він не наважиться піти туди

ще раз, хоч би чим це йому загрожувало. Він не зміг би повернутися, навіть якби й дуже хотів. Зараз у голові пульсує лише одна думка: бігти геть, якнайпрудкіше тікати. Вбивця назавжди повертається спиною до жахливих чагарників і втікає світ за очі.

Ну, а тепер уяви, як би діяла банда. Численність надала б цим мерзотникам певності — вже чого-чого, а її у запеклих злочинців завжди досхочу. Численність, я повторюю, позбавила б їх розгубленості й німого жаху, що паралізує свідомість самотнього вбивці, про якого я вже згадував. Якби навіть не схаменувся перший, то другий, третій, а то й четвертий довели б справу до кінця. Вони нічого не залишили б на місці злочину, оскільки забрати все одразу не становило б труднощів. Їм не потрібно було б повертатися.

Тепер пригадай, що з верхньої спідниці дівчини від пелени до талії було вирвано «смужку завширшки дюймів дванадцять, але її не відірвали повністю, а тричі обмотали довкола талії й зав'язали на спині». Це, звісно, зробили для того, щоб полегшити перенесення трупа. Але навіть декільком чоловікам такий маневр? Троє-четверо чоловіків могли нести тіло за руки та за ноги. Така своєрідна «ручка» потрібна була б лише тій людині, яка мала сама переносити труп, а це підводить нас до важливої обставини: «в огорожі між хашами та річкою виявили проломи, а сліди на ґрунті вказували на те, що тут тягли щось важке». Але невже кілька чоловіків ламали б огорожу для того, аби протягти труп, коли простіше перекинути його через верх? Невже декілька чоловіків волочили б тіло по землі, залишаючи сліди-докази?

І тут ми маємо звернутися до одного зі спостережень «Le Commercial», про яке я вже згадував. «Від однієї з нижніх спідниць сердешної, — пише автор статті, — відірвали клапот завдовжки два фути й завширшки один фут, зробили з нього пов'язку, що проходила під

підборіддям й затягнута була на потилиці. Певно, усе це зробили для того, щоб не дати дівчині кричати, а відтак можна припустити, що злочинці не мали носовичків».

Я вже наголошував на тому, що у справжніх пройдисвітів завжди є носовики. Але зараз не про це. Хусточка, яка лишилася в хащах, доводить те, що аж ніяк не її відсутність змусила злочинця зробити своєрідну пов'язку (а саме на цьому стоїть «Le Commercial»), і потрібна була пов'язка не для того, щоб «не дати дівчині кричати», оскільки для цього він мав більш придатний засіб. Але в протоколі слідства йдеться про стьожку мусліну, якою «вільно обмотали шию й міцно зав'язали». Це вкрай невиразний опис, але він суттєво відрізняється від спостережень «Le Commercial». Навіть муслінова стьожка завширшки вісімнадцять дюймів є досить міцним мотузком, якщо її скрутити уподовж. А її знайшли саме такою. Тоді я можу зробити такий висновок: вбивця переніс труп на певну відстань (у хащах поблизу застави чи в іншому місці — неважливо), тримаючи його за пов'язку, що була закріплена на талії жертви, але згодом злочинцю стало важко. І він вирішив тягти тіло — сліди свідчать про те, що його саме тягли. Для цього потрібно прив'язати мотузку до шиї чи до ніг дівчини. Вбивця зав'язує мотузку на шиї, оскільки підборіддя буде стримувати мотузку. І тут злочинець подумав про пов'язку на талії, але для того, щоб її використати, необхідно було б розв'язати вузол, розмотати й відірвати пов'язку. Легше відірвати ще одну смужку від нижньої спідниці. Він так і робить, а потім зав'язує цей клапоть тканини на шиї небіжчиці й тягне тіло до річки. Те, що злочинець використав «пов'язку», виготовлення якої забрало певні зусилля та дорогоцінний час і яка погано відповідала своєму призначенню, свідчить про те, що вона знадобилася вбивці за обставин, які виникли тоді, коли носовика вже не було поруч, тобто, як уже було сказано, коли душогуб залишив хащі (якщо все сталося саме там) і

йшов до річки. Але, можеш заперечити ти, свідчення мадам Делюк (!) не залишають жодних сумнівів у тому, що тоді (або приблизно тоді), коли стався злочин, поблизу цих нетрів вештались якісь мерзотники. З цим я не можу не погодитися. Цілком імовірно, що на момент скоєння вбивства неподалік від застави Дюруль швендяло близько дюжини банд, подібних до тієї, яку нам описала мадам Делюк. Але зграя негідників, що привернула до себе особливу увагу цієї пані, свідчення якої досить запізні й викликають певні підозри, так от — це єдина зграя, яка, за словами чесноєї та делікатної власниці трактиру, їла її пироги та пила її пиво, не вважаючи за необхідне розплатитися. *Et hinc illæ iræ?**

Але що саме засвідчила мадам Делюк? «У трактир ввалилася зграя розбишак, які галасували, не заплатили за те, що з'їли та випили, потім пішли у тому ж напрямку, що й дівчина з парубком, повернулися до трактиру, коли вже сутеніло, а потім квапливо переправилися на той берег».

Мадам Делюк могло здатися, що бандити «квапляться», бо вона оплакувала долю своїх пирогів і пива й, можливо, потайки сподівалася отримати за них гроші. Як іще можна пояснити, чому вона так наполягала на тому, що вони «квапилися», коли почало сутеніти? Немає нічого дивного в тому, що ці пройдисвіти поспішали повернутися додому, оскільки насувалася буря, наближалася ніч, а їм потрібно було перепливти на той берег у маленьких човнах.

Я кажу «наближалася ніч», оскільки ще не посутеніло цілковито. А саме непристойний поспіх негідників викликав обурення мадам Делюк, коли тільки почало вечоріти. Та нам повідомляють, що того самого вечора пані та її старший син чули жіночі зойки неподалік трактиру. Як же саме назвала мадам Делюк той час, коли пролунали зойки? Вона їх почула, «коли стало вже зовсім темно». Але «стало зовсім темно» означає цілковиту темряву, а «почало сутеніти» припускає наявність денного світла. Таким чином, банда

покинула околиці застави Дюруль до того, як мадам Делюк почула (?) лемент. Попри те, що у всіх повідомленнях про свідчення мадам Делюк ці показники часу наводяться тими самими словами, які я зараз використав у розмові з тобою, поки що ні журналісти, ні поліцейські не звернули увагу на суперечність у них.

Я наведу ще один доказ проти припущення, що винною є саме зграя бандитів, але цей доказ, принаймні на мій погляд, незаперечний. Оскільки за піймання злочинців визначили велику нагороду й пообіцяли цілковите виправдання бандиту, що їх викриє, то вже неодмінно знайшовся б зрадник. Потрапивши в таке становище, кожен член банди думає не стільки про гроші чи помилування, скільки побоюється зради з боку своїх спільників. Щоб випередити тих, хто може донести на нього, він намагається першим їх підставити. І те, що таємницю досі не розкрили, є найкращим доказом того, що це — справді таємниця. Подробиці вбивства відомі лише одній особі або ж, у крайньому разі, двом людям та ще Богу.

Тепер підведемо підсумки мізерних, але правильних висновків нашого довгого аналізу. Шляхом логічного міркування ми висунули дві гіпотези: або в трактирі мадам Делюк стався нещасний випадок, або ж коханець чи принаймні таємничий знайомий Марі вбив її у хащах поблизу застави Дюруль. Про нього ми знаємо лише, що це смаглявий парубок. Смаглявість і «морський вузол», яким зав'язали стрічки на капелюшку якнайпевніше вказують на те, що він моряк. Його стосунки з небіжчицею — непутящою, але перебірливою дівчиною — дозволяють припустити, що він не міг бути простим матросом. Це підтверджують і гнівні листи, про які йдеться в газетах. Обставини першої втечі, що описані в «Le Mercurie», підштовхують нас ототожнити цього моряка з тим «морським офіцером», який одного разу вже звабив нещасну Марі.

А тепер пора звернути увагу на те, що наш смаглявий молодий незнайомець досі не заявив про себе. Мушу зауважити: він був дуже смаглявий, майже чорний, і це настільки виняткова особливість, що і мадам Делюк, і Валенс не повідомили жодних інших прикмет молодика. Але чому він зник? Можливо, бандити його вбили? Але в такому разі чому залишилися тільки сліди убивства дівчини? Природно припустити, що їх мали вбити в одному місці. І де ж його тіло? Скоріше за все, злочинці позбулись би трупів в однаковий спосіб. Не можна нехтувати думкою, що моряк живий, але не хоче, щоб його знайшли, тому що боїться звинувачення у вбивстві. Проте це міркування справедливе лише тепер, на пізньому етапі розслідування, оскільки свідки бачили його з Марі, але не в той час, коли було скоєно злочин. Навпаки, невинна людина намагалася б якнайскоріше повідомити про те, що сталося, й допомогти поліції у пошуках бандитів. Така поведінка була б принаймні зрозумілою. Моряка бачили разом із дівчиною. Він переплив із нею через річку на відкритому поромі. Навіть бовдур утямив би: найвірніший, і до того ж єдиний, спосіб зняти з себе усілякі підозри — це знайти вбивць. А припустити, що ввечері в неділю він і не був винен у скоєному злочині, і взагалі не знав про нього, неможливо. Але тільки в цьому разі він, якщо лишився живий, міг не повідомляти про вбивство та не допомагати у викритті вбивць.

А що ми маємо для того, щоб з'ясувати істину? Ми побачимо, що в ході логічного міркування у нас з'являтимуться все нові й нові подробиці, які й допоможуть дізнатися правду. Давай до кінця прояснимо всі деталі першої втечі. Для цього потрібно ознайомитися з життєвим шляхом морського офіцера, дізнатися, де він зараз і де був під час убивства. Ретельно порівняймо усі листи, які надійшли до вечірньої газети і метою яких було звинуватити банду. Потім зіставмо ці листи — їхній стиль і почерк — із

листами, які раніше прислали до ранкової газети. Після чого порівняймо усі листи з якими-небудь листами офіцера. Спробуймо ще раз допросити мадам Делюк, її синів і кучера, щоб дізнатися інші прикмети «смаглявого парубка». Якщо правильно поставити запитання, то хтось із цих свідків неодмінно згадає що-небудь, хоча зараз він може навіть не здогадуватися про те, що йому щось відомо. І ще простежмо шлях човна, який вранці в понеділок плів за течією і який пізніше, але ще до виявлення трупа, хтось забрав із пристані — без відома начальника пристані й без стерна. Човна легко упізнає човняр, який його повернув, крім того, у нас є стерно, тож ці обставини, а також обачність і наполегливість допоможуть нам його знайти. Людина, якій нема чого боятися, не залишить напризволяще стерно від човна. І тут у мене виникає запитання. Про знайдений човен не було ніякого повідомлення. Його відбуксували до пристані, а наступного ранку він уже щез. Тоді як могло трапитися, що без будь-якого оголошення його власник чи наймач уже вранці у вівторок знав, де човен, який знайшли у понеділок? Це дуже важко пояснити, якщо не припустити наявності певного зв'язку з морським відомством, певного обміну інформацією через спільні інтереси.

Коли я описував, як убивця волочив свою жертву до річки, то вже згадував, що потім він, можливо, скористався човном. Тепер ми розуміємо, що тіло Марі Роже скинули з човна. Інакше й бути не могло. Хто ризикнув би залишити труп на мілині біля берега? Дивні рубці на спині та плечах дівчини наштотують на думку про шпангоути на дні човна. Це припущення підтверджує і той факт, що тіло викинули у воду без тягаря. Якби його кидали з берега, то до нього неодмінно прив'язали би щось важке. Таку хибу легко пояснити поспіхом убивці. Коли він уже викинув труп, то, звісно, втямив свою помилку, та було запізно. Він готовий був на будь-який ризик, аби тільки не повертатися до того

клятого берега. Тільки-но злочинець позбувся своєї жахливої ноші, він, без сумніву, поквапився до міста. Там він зіскочив на темну пристань. Але човен? Чи прив'язав він його? Звісно, ні, бо не хотів марнувати дорогоцінний час. Ба більше, це було б найбільшим доказом його винності. Злочинець намагався якнайшвидше позбутися всього, що нагадувало йому про вбивство. Він не тільки неоглядки втікав із пристані, але й ніяк не міг залишити там човен. Тож, певна річ, човен поплив собі за течією. Але не зупиняймося, а уявімо, як розвивалися події далі. Дізнавшись уранці, що човна зловили і відбуксирували туди, де цей мерзотник буває чи не щодня і де він, можливо, виконує службові обов'язки, офіцер жахнувся. Тієї ж таки ночі, не наважившись забрати з контори стерно, він краде човен. Де тепер цей човен без стерна? Ось що перш за все ми повинні дізнатися. Відомості про нього стануть нашим першим кроком на шляху до встановлення істини. Човен дуже швидко приведе нас до того, хто плив ним опівночі тієї фатальної неділі. З'являтиметься одне підтвердження за одним, і ми знайдемо вбивцю...

*[З причин, яких не називатимемо, ми дозволили собі вилучити з рукописів подробиці того, як використані були докази, котрі знайшов Дюпен. Вважаємо за доцільне тільки повідомити, що мета була досягнута і префект, хоч і не дуже охоче, виконав умови свого договору з шевальє. Оповідь містера По має саме такий кінець. — Ред.**

* * *

Сподіваюся, всім зрозуміло, що будь-яка схожість розслідування з реальними подіями — лише збіг. Всього того, що я розповів у зв'язку зі справою Марі Роже, має бути досить. Сам я нітрохи не вірю в надприродне. Жодна розумна людина не стане заперечувати природу та Бога. Звісно ж, Господь може на своє бажання керувати природою

і змінювати її. Я кажу «на своє бажання», оскільки тут ідеться саме про волю, а не про владу, як це припускає безумство логіки. Звісна річ, Усевишній може змінювати Свої закони, але ми ображаємо Його, вигадуючи необхідність таких змін. Ці закони від самого початку були створені так, щоб охопити всі випадковості, які містить у собі майбутнє. Для Бога все — лише зараз.

Повторюю, усе, про що тут ішла мова, я розглядаю як збіги. І далі: в моїй розповіді неважко розгледіти, що між долею нещасної Мері Сесилії Роджерс — наскільки нам про неї відомо — та історією такої собі Марі Роже до певного моменту існує паралелізм, надзвичайна точність якого просто вражає. Це неважко побачити. Але не потрібно думати, ніби я продовжив сумну історію Марі після згаданого моменту і простежив увесь шлях розкриття таємниці її смерті з прихованими намірами, бажаючи натякнути на подальші збіги, або ж навіть навести на думку, що заходи, які були вжиті в Парижі для викриття вбивці гарненької гризетки, чи заходи, які спираються на подібний аналіз, дали б такі самі результати.

Не варто забувати про те, що при такому ході міркувань навіть найменша відмінність у фактах двох випадків могла б призвести до значної помилки, оскільки тут шляхи цих подій почали б розходитися. Точнісінько як в арифметиці: незначна помилка після множення та ряду інших розрахунків дасть результат, який відрізняється від справжнього. До того ж слід пам'ятати, що теорія імовірності, на яку я вже посилався, забороняє будь-які думки про продовження такого паралелізму — забороняє настільки рішуче, наскільки довгим і точним є цей паралелізм. Це одна з тих аномалій, які, хоча й приваблюють людей, далеких від математики, все ж таки зрозумілі лише для математиків. Наприклад, майже неможливо переконати звичайного читача в тому, що під час гри в кості дворазове випадання шістки дає всі підстави побитися об заклад на

велику суму, що втретє шістка не випаде. Але пересічний розум цього не зрозуміє. Два кидки, які належать минулому, аж ніяк не можуть вплинути на кидок, який поки що існує лише в майбутньому. Ймовірність випадання шістки, здається, залежить від того, яким чином упаде жереб. І це уявляється настільки очевидним, що всі спроби заперечити викликають радше іронічну посмішку, аніж бажання чомно вислухати й погодитися. Сутність такої грубої помилки я не можу розкрити через існуючі тут обмеження, але людям із логічним мисленням не потрібні пояснення. Тут достатньо буде підкреслити, що це неправильне бачення належить до нескінченного ряду хибних думок, які виникають на шляху розуму через його схильність шукати істину в деталях.*

ВИКРАДЕНИЙ ЛИСТ

*Nil sapientiae odiosius acumine nimio.
Seneca.**

Якось у Парижі, вітряного осіннього вечора 18.. року, коли у місті вже панувала темрява, я тішився люлькою та роздумами в компанії мого друга С. Огюста Дюпена, в його бібліотеці, такій маленькій, що радше можна було б назвати її шафою з книгами, au troisième, No. 33, Rue Dunot, Faubourg St. Germain.* Принаймні годину ми провели у цілковитій тиші, повністю занурені (так, урешті, здалося б сторонньому спостерігачеві) у споглядання хвиль диму, що наповнював кімнату. Проте я подумки й далі обговорював теми, що стали предметом нашої бесіди на початку вечора, — маю на увазі події на вулиці Морґ і таємницю, пов'язану з убивством Марі Роже. Тому я був уражений дивним збігом, коли двері відчинились і до бібліотеки увійшов наш старий знайомий — мосьє Г..., префект паризької поліції.

Ми зустріли його дуже привітно, тому що вади цього пана майже наполовину компенсувалися його кумедними рисами; до того ж ми не бачилися вже кілька років. У кімнаті панувала темрява, і Дюпен підвівся був, щоб запалити світло, але знову сів, коли гість озвучив мету свого візиту: його привело сюди бажання порадитися з нами — а точніше, з моїм другом — у справі державної ваги, яка вже завдала чимало клопотів.

— Якщо справа вимагає роздумів, — мовив Дюпен, забираючи руку від лампового гнота, — то ліпше обговорювати її в темряві.

— Це ще одна з ваших чудернацьких звичок, — зауважив префект, який зазвичай називав чудернацьким усе, що перевищувало міру його розуміння, а відтак жив серед мільйона «чудернацьких» подій і речей.

— Саме так, — відповідав Дюпен, запропонувавши гостеві люльку і підсунувши йому зручне крісло.

— Що ж трапилося цього разу? — запитав я. — Сподіваюся, не нове вбивство?

— Та ні! Нічого такого. Власне кажучи, справа ця зовсім проста, і я не маю сумнівів, що ми й самі з нею чудово впораємося, проте мені спало на думку, що Дюпену, мабуть, буде цікаво знати подробиці — адже справа така дивна.

— Проста й дивна, — повторив Дюпен.

— Гм... так. Втім, не зовсім. Річ у тому, що ніхто нічого не розуміє. Ця справа дійсно вкрай проста, проте водночас вона заганяє нас у глухий кут.

— Вочевидь, саме ця простота і збиває вас із пантелику, — мовив мій друг.

— Та що ви таке кажете! — щиро зареготавши, вигукнув префект.

— Може, ваша таємниця надто проста, — сказав Дюпен.

— Боже! Що за ідея!

— Надто вже очевидна.

— Ха-ха-ха! Ги-ги-ги! Го-го-го! — зареготався наш гість, якого страшенно потішили ці слова. — Ох, Дюпене, я колись таки лусну від реготу!

— І все ж таки, що сталося? — запитав я.

— Я зараз вам усе розповім, — відповів префект, замислено випускаючи струмінь диму, і зручніше влаштувався в кріслі. — Я спробую стисло викласти головне, проте перш ніж почати, хочу вас попередити, що цю справу необхідно тримати в цілковитій таємниці, бо я втрачу свою теперішню посаду, якщо стане відомо, що я комусь прохопився про неї бодай словом.

— Продовжуйте, — сказав я.

— Або не продовжуйте, — сказав Дюпен.

— Так ось: мені повідомили з досить високих сфер, що з королівських апартаментів викрадено якийсь дуже важливий документ. Викрадач відомий. У цьому не може бути анінайменшого сумніву: злодія бачили, коли він брав документ. Крім того, відомо, що документ і досі в нього.

— Звідки це відомо? — запитав Дюпен.

— Це впливає, — відповів префект, — із самої природи документа та з відсутності наслідків, які неминуче виникли б, якби папір більше не перебував у викрадача — тобто якби викрадач скористався ним так, як має намір ним скористатися.

— Чи не могли б ви говорити ясніше, — попросив я.

— Ну... я ризикну сказати, що документ наділяє того, хто його має, певною владою щодо певних сфер, і ця влада просто не має меж... — Префект обожнював дипломатичну пишномовність.

— Я досі не зовсім вас розумію, — відказав Дюпен.

— Справді? Ну гаразд: передача документа третій стороні, якої ми не називатимемо, поставить під погрозу честь дуже поважної особи, і завдяки цій обставині той, у чийх руках опиниться документ, може диктувати умови цій людині, чия честь і благополуччя зараз у небезпеці.

— Проте ця влада, — перебив я, — залежить від того, чи знає викрадач, що його викрито. Хто ж посміє...

— Викрадач, — сказав Г..., — це міністр Д..., який посміє зробити все що завгодно: і гідне, і негідне. Спосіб, до якого вдався злодій, такий самий винахідливий, як і сміливий. Документ, про який іде мова (скажу вам відверто, це лист), пограбована особа отримала, коли перебувала на самоті в королівському будуарі. Вона читала його, коли в будуар увійшла ота друга поважна особа, яка в жодному разі не повинна була побачити листа. Поспішна спроба сховати лист у шухляду виявилася марною, тож не залишалося нічого, як покласти його розгорнутим на столик. Хоча лист лежав адресою догори, він не привернув до себе уваги.

Проте у цю саму мить заходить міністр Д.... Його рисячий погляд одразу ж зупиняється на листі, міністр упізнає почерк, яким написана адреса, помічає збентеження особи, якій лист адресовано, і здогадується про її таємницю. Після доповіді про якісь справи, котру він робить поспіхом, міністр дістає листа, схожого на той, про який ідеться, розгортає його, прикидається, ніби читає, а тоді кладе поруч із першим. Потім урядовець знову приділяє близько п'ятнадцяти хвилин державним справам. І нарешті, перш ніж піти, бере зі столу не свій лист. Справжня власниця листа усе бачить, але, певна річ, не сміє перешкоджати через присутність третьої особи, що стоїть поруч. Міністр іде, залишаючи на столі свій лист, який нічого не вартий.

— І ось, — сказав Дюпен, звертаючись до мене, — та умова, яка, на твою думку, необхідна для цілковитої влади: викрадач знає, що він відомий пограбованому.

— Саме так, — сказав префект. — І в останні місяці користується отриманою у такий спосіб владою заради політичних цілей, не знаючи ніякої міри. День у день пограбована особа дедалі більше переконується в необхідності повернути свій лист. Зрозуміло, цього не можна зробити відкрито. Їй от у розпачі вона довірилася мені.

— Мудрішого помічника, — сказав Дюпен крізь суцільну завісу диму, — гадаю, не тільки знайти, а й уявити важко.

— Ви мені лестите, — відповів префект, — але дехто і справді так вважає.

— В усякому разі, — мовив я, — ви маєте рацію в тому, що лист ще й досі перебуває в міністра, оскільки владу дає саме володіння, а не використання.

— Безперечно, — відповів Г..., — я почав діяти, виходячи саме з цього переконання. Перше, що я вирішив зробити, — обшукати маєток міністра, але це не так просто здійснити, оскільки необхідно дотримуватися конспірації.

Ба більше, мене попередили, що потрібно влаштувати все так, щоб міністр нічого не запідозрив.

— Але, — зауважив я, — Ви досить *au fait** у таких справах. Паризька поліція неодноразово вдавалася до подібних заходів.

— Так-так, звичайно. З цього приводу я нітрохи не переймався. До того ж звички міністра надавали мені неабиякої переваги. Він дуже часто повертається додому лише під ранок. Слуг у нього небагато, і вони сплять далеко від апартаментів свого хазяїна, до того ж їх неважко споїти, тому що майже всі вони — неаполітанці. Ви чудово знаєте, що в мене є ключі, якими я можу відімкнути будь-які двері та дверцята в Парижі. Протягом трьох місяців я чи не щоночі сам обшукував маєток міністра Д.... На карту поставлена моя честь, а також, скажу вам під великим секретом, величезна винагорода. Я припинив пошуки тільки тоді, коли остаточно переконався, що злодій хитріший за мене. Запевняю вас, я оглянув усі закутки та схованки, в яких можна було б зберігати лист.

— Лист, без сумніву, досі в міністра, — зауважив я, — але чому б його не заховати не в будинку, а в будь-якому іншому місці?

— Навряд чи це можливо, — відповів Дюпен. — Теперішній стан справ при дворі, а особливо ті політичні інтриги, у яких, як відомо, замішаний Д..., вимагають, щоб лист завжди був у нього під рукою — можливість не вагаючись пред'явити його майже так само важлива, як і факт володіння ним.

— Можливість не вагаючись пред'явити його? — перепитав я.

— Іншими словами, можливість негайно його знищити, — відповів Дюпен.

— Цілком правильно, — погодився я. — Отже, лист захований десь у маєтку. Про те, що міністр може носити його при собі, не варто й думати.

— Саме так, — відказав префект. — Псевдограбіжники двічі влаштовували на нього засідку та дуже ретельно його обшукували під моїм особистим наглядом.

— Ви могли б і не завдавати собі клопоту цим маскарадом, — зауважив Дюпен. — Д..., наскільки я можу судити, не такий уже й дурень, а коли так, то він, певна річ, чудово усвідомлював, що йому не уникнути таких нападів «грабіжників».

— Не такий уже й дурень... — повторив Г.... — Проте він поет, а як на мене, від поета до дурня лише один крок.

— Так то воно так, — відказав Дюпен, задумливо потягнувши люльку, — хоча мені й самому траплялося грішити віршиками.

— А чи не могли б ви, — спитав я, — докладніше розповісти про свої пошуки в будинку міністра?

— Ну, правду кажучи, ми не поспішали й обшукали геть усе. В таких справах у мене неабиякий досвід. Я оглянув будинок від льоху до горища, кімнату по кімнаті, не пропускаючи жодної ночі протягом тижня. Спершу ми взялися до меблів. Ми висували усі до одної шухляди, а вам, я думаю, відомо, що для досвідченого поліцейського агента потайних шухляд не існує. Лише цілковитий бовдур при такому обшукові зможе прогавити потайну шухляду. Це ж так просто! Кожне бюро має певні розміри — займає певне місце. А лінійки в нас точні. Ми помітимо навіть найнезначнішу відмінність. Після бюро ми перейшли до стільців. Сидіння проколювали довгими тонкими голками — ви бачили, як я ними користувався. Зі столів ми знімали стільниці.

— Навіщо?

— Іноді, коли хтось бажає що-небудь заховати, він знімає стільницю або верхню кришку якого-небудь подібного предмета, видовбує ніжку, вкладає те, що йому потрібно, у заглиблення та повертає стільницю на місце. У такий самий спосіб використовуються ніжки і спинки ліжок.

— А чи не легше виявити порожнечу вистукуванням? — поцікавивсь я.

— Це неможливо, якщо, сховавши предмет, щільно забити заглиблення ватою. До того ж під час цього обшуку ми були змушені діяти безшумно.

— Проте ви ж не могли зняти... ви ж не могли розібрати на деталі всі меблі, в яких можливо обладнати схованку, про яку тільки-но розповіли. Лист можна скрутити в тонку трубочку, на кшталт великої в'язальної спиці, і в такому вигляді вкласти його, скажімо, в ніжку стільця. Ви ж не розбирали по частинах усі стільці?

— Звісно ж, ні! У нас є набагато кращий спосіб: ми досліджували ніжки всіх стільців у маєтку, як, власне кажучи, і місця з'єднань усіх меблів Д..., за допомогою дуже потужного збільшувального скла. Ми б одразу виявили найменший слід від нещодавніх ушкоджень. Скажімо, крихітні ошурки від свердлика, були б так само помітні, як яблука. Досить було б тріщинки на клеї, найменшої нерівності — і ми б виявили схованку.

— Думаю, ви перевірили і дзеркала у місцях з'єднання скла з рамою, а також ліжка й постільну білизну, штори й килими?

— Безумовно; а коли закінчили перевіряти у такий спосіб меблі, то зайнялися власне будинком. Ми поділили його на квадрати й пронумерували їх, щоб не пропустити жодного. Потім старанно досліджували кожний квадратний дюйм по всьому маєтку, а також стіни двох будинків, що прилягають до нього, — знову ж таки за допомогою збільшувального скла.

— Двох сусідніх будинків! — вигукнув я. — Та ви, певно, добряче попрацювали.

— Це так. Але запропонована нагорода цього варта.

— А ви оглянули подвір'я маєтку?

— Подвір'я вимощене цеглою, і оглянути його було не так уже й складно. Ми обстежили мох між цеглинами і переконалися, що він ніде не пошкоджений.

— Ви ж, звісно, шукали і в паперах Д..., і серед книг у бібліотеці?

— Певна річ. Ми зазирнули в усі пакунки та згортки, перегорнули кожну книжку: ми б не задовольнилися простим струшуванням, як це роблять деякі наші поліцейські. Ретельно виміряли товщину кожної палітурки, яку обстежили за допомогою того ж таки збільшувального скла. І якби вони мали хоч якісь нещодавні пошкодження, ми б одразу це виявили. П'ять-шість томів, тільки-но отримані від палітурника, акуратно перевірено голками.

— А чи оглянули ви підлогу під килимами?

— Аякже! Зняли кожний килим і обстежили паркет за допомогою збільшувального скла.

— І шпалери на стінах?

— Так.

— У підвалах шукали?

— Звичайно.

— У такому разі, — сказав я, — ваше припущення неправильне, і лист захований не в маєтку, як ви вважали.

— Боюся, ви маєте рацію, — відповів префект. — Отже, Дюпене, що ви мені порадите?

— Ще раз як слід обшукати маєток.

— У цьому немає потреби! — відповів Г.... — Я цілком переконаний, що лист перебуває в іншому місці. Це так само очевидно, як те, що я дихаю.

— Проте я не можу дати вам кращої поради, — сказав Дюпен. — Вам, без сумніву, дали дуже точний опис листа?

— Так-так!

І, діставши записника, префект прочитав нам найдокладніший опис зниклого документа в розгорнутому вигляді, а надто ззовні. Невдовзі по цьому гість розпрощався з нами й пішов. Він був геть засмучений — і,

правду кажучи, я ще ніколи не бачив цього поважного чоловіка у такому стані.

Приблизно за місяць він знову завітав до нас і заскочив Дюпена й мене майже за тим самим заняттям, що й минулого разу. Перфект узяв люльку, сів у крісло й завів розмову про якісь дрібниці. Нарешті я не втримався:

— Але мосьє Г..., що нового з приводу викраденого листа? Ви, певно, переконалися, що перехитрувати міністра вам не вдасться?

— О так, хай йому грець! Я послухався поради Дюпена і зробив повторний обшук, але, як я і припускав, усі наші зусилля виявилися марними.

— Ви казали, що винагорода варта зусиль. Наскільки ж вона велика? — запитав Дюпен.

— Надзвичайно велика... це дуже щедра винагорода, проте мені не хотілося б називати точну суму. Втім, дещо я все ж можу сказати: той, хто допоміг би мені дістати лист, отримав би від мене особисто чек на п'ятдесят тисяч франків. Справа в тому, що з кожним днем його цінність зростає, і нещодавно винагорода зросла вдвічі. Однак, навіть якби вона збільшилась утричі, я б не зміг зробити більше, ніж уже зробив.

— Невже? — зауважив Дюпен, потягуючи люльку, — а мені здається, Г..., що ви доклали зусиль... менше, ніж могли б. І вам варто було б... на мій погляд... зробити ще дещо, га?...

— Проте що? Яким чином?

— Ну... пах-пах-пах... ви могли б... пах-пах!.. заручитися допомогою фахівця... пам'ятаєте історію про Абернеті?

— Ні! Чорти б узяли цього вашого Абернеті!

— Авжеж, до біса його! Але хай там як, а один багатий скнара якось надумав звернутися до Абернеті по безкоштовну лікарську пораду. Й ось, почавши з Абернеті світську розмову, він описав йому свою хворобу,

розповідаючи нібито про вигаданий випадок. «Припустімо, — сказав скнара, — що симптоми цього нездужання були б такими й такими; що ви порадили б хворому, лікарю?» — «Що б я порадив? — повторив Абернеті. — Звернутися по пораду до лікаря, що ж іще?»

— Але, — сказав префект, дещо зніяковівши, — мені б дуже хотілося отримати пораду, і я б залюбки за неї заплатив. Я справді готовий дати п'ятдесят тисяч франків тому, хто допоможе мені в цій справі.

— У такому разі, — сказав Дюпен, висуваючи шухляду і дістаючи з неї чекову книжку, — випишіть мені чек на вищезазначену суму. Коли ви поставите на ньому свій підпис, я віддам вам лист.

Я був приголомшений. А префект на кілька хвилин онімів і був не в змозі навіть поворухнутися, ніби його вразила блискавка. Він лише недовірливо дивився на мого друга, роззявивши рота, і здавалося, його очі ось-ось вилізуть на лоба; потім, отямившись, він схопив перо і почав заповнювати чек, але разів зо два уривав це заняття та здивовано задивлявся в порожнечу. Врешті чек на п'ятдесят тисяч франків було виписано, і префект передав його через стіл Дюпену. Мій друг уважно його продивися і сховав до себе в гаманець; потім відімкнув секретер, дістав лист і простягнув його префектові. Той же у нападі радісного збудження вихопив лист, тремтячою рукою розгорнув конверт, швидко прочитав кілька рядків, а потім, спотикаючись від нетерпіння, кинувся до дверей і без усяких церемоній вибіг і з кімнати, і з будинку, так і не промовивши жодного слова від самої хвилини, коли Дюпен попросив його заповнити чек.

Після того як префект зник, мій друг дав мені деякі пояснення.

— Паризька поліція, — сказав він, — по-своєму досить талановита. Її агенти наполегливі, винахідливі, хитрі й мають усі необхідні знання для виконання своїх обов'язків.

Ось чому, коли Г... розповів нам, як саме він проводив обшук у маєтку Д..., мене охопило тверде переконання в тому, що він вичерпав усі можливості в тому напрямку, в якому діяв.

— У тому напрямку, в якому він діяв? — перепитав я.

— Саме так, — кивнув Дюпен. — Ті заходи, до яких вдалася поліція, були не лише найкращими в своєму роді, їх ще й бездоганно виконували. І якби лист був захований там, де припускала поліція, його знайшли б.

Я голосно зареготався, та, схоже, мій друг говорив цілком серйозно.

— Отже, — провадив він, — вжиті заходи були по-своєму мудрі та в найкращий спосіб реалізовані. Єдиний їхній недолік полягав у тому, що до зазначеного випадку й до зазначеної людини вони геть не пасували. Певна система досить хитромудрих методів розшуку стала для префекта своєрідним прокрустовим ложем, до якого він силоміць підганяє всі свої плани. Але наш знайомий постійно помиляється, щораз сприймаючи завдання, яке перед ним стоїть, або надто глибоко, або надто поверхово; знайдеться чимало школярів, які міркують набагато послідовніше, ніж він. Я знаю одного восьмирічного хлопчика, здатність якого правильно вгадувати у грі «пара і непара» принесла йому загальне визнання. Це дуже проста гра: один із гравців затискає в кулаку кілька камінчиків і запитує в іншого, парну їх кількість він тримає чи непарну. Якщо другий гравець відповідає правильно, то виграє камінчик, якщо ж неправильно — програє камінчик. Хлопчик, про якого я згадав, обіграв усіх своїх шкільних товаришів. Зрозуміло, він будував свої здогади на певних принципах, хоча вони полягали лише в тому, що він уважно стежив за своїм супротивником і правильно оцінював ступінь його хитрості. Наприклад, явно нерозумний супротивник піднімає кулака й запитує: «пара або непара?» Наш школяр відповідає «непара» і програє. Однак у наступній спробі він виграє,

тому що говорить собі: «Цей дурень взяв минулого разу парну кількість камінчиків і, звичайно, думає, що схитрує, якщо тепер візьме непарну кількість. Тому я знову скажу „непара“». Він говорить «непара!» і виграє. Із розумнішим супротивником він міркував би так: «Цей хлопчик помітив, що я зараз сказав „непара“, і тепер він спочатку захоче змінити парне число камінчиків на непарне, але відразу схаменеться, що це занадто просто, і залишить їх кількість незмінною. Тому я скажу „пара“». Він говорить «пара!» і виграє. Ось такий хід логічних міркувань маленького хлопчика, якого товариші прозвали щасливчиком. Але, говорячи по суті, що це таке?

— Усього-на-всього, — відповів я, — уміння повністю ототожнити свій інтелект з інтелектом супротивника.

— Саме так, — сказав Дюпен. — А коли я запитав у хлопчика, яким чином він досягає настільки повного ототожнення, що забезпечує йому постійний успіх, він відповів: «Коли я хочу дізнатися, наскільки розумний, або дурний, або добрий, або злий той чи той хлопчик, або про що він зараз думає, я намагаюся надати своєму обличчю точно такого ж виразу, який бачу на його обличчі, а потім чекаю, щоб довідатися, які думки або почуття виникнуть у мене відповідно до цього виразу». Ця відповідь маленького школяра містить у собі все, що ховається під уявною глибиною, яку вбачали в Ларошфуко, Лабрюєрі, Макіавеллі та Кампанеллі.

— А ототожнення інтелекту того, хто міркує, з інтелектом його супротивника, — мовив я, — залежить, якщо я правильно тебе зрозумів, від точності, з якою оцінений інтелект останнього.

— Практично кажучи, саме від цього, — відповів Дюпен, — а префект і його підлеглі так часто зазнають поразки саме тому, що не шукають ототожнення і неправильно оцінюють інтелект свого супротивника, точніше, взагалі ніяк його не оцінюють. Вони міркують,

виходячи тільки з власних уявлень про хитромудрість, і коли розшукують заховані речі, то шукають їх тільки там, де самі могли б їх сховати. В одному аспекті вони праві: їхня хитромудрість цілком відповідає хитромудрості переважної більшості людей; але в тих випадках, коли хитрість злочинця за своєю природою відрізняється від їхньої власної, такий злочинець, звісно, перемагає. Так буває завжди, коли його хитрість перевершує їхню, й досить часто — коли вона їй поступається. Вони проводять свої розслідування, спираючись на одні й ті самі незмінні принципи. У кращому разі, коли їх підстьобує виняткова важливість злочину або незвичайно велика нагорода, можуть розширити сферу застосування своїх практичних прийомів або ускладнити їх, але вищезгаданих принципів не змінюють. Наприклад, чи був хоч якийсь змінений принцип дій поліції у справі Д...? Вони свердлили, кололи голками, вистукували, досліджували поверхні за допомогою потужного збільшувального скла, ділили стіни будинку на пронумеровані квадратні дюйми; але що все це, як не перебільшене застосування того ж принципу — а точніше, ряду принципів, які спираються на уявлення про людську хитромудрість, що з'явилися у префекта за довгі роки його служби? Невже ти не бачиш, наскільки наївно він вважав, що усі люди обов'язково ховатимуть лист якщо не в дірці, висвердленій у ніжці стільця, то принаймні у якійсь настільки ж несподіваній схованці, підказаній тим-таки ходом думок, що змушує людину висвердлювати дірку в ніжці стільця і ховати туди лист? І неville же ти не бачиш, що такі *recherches** схованки годяться тільки для пересічних випадків і що ними користуються лише люди зі звичайним мисленням? Адже коли йдеться про захований предмет, спосіб його приховання — спосіб *recherche* — визначений заздалегідь і тому завжди піддається виявленню. Знаходження такого предмета залежить зовсім не від проникливості тих, хто шукає, а лише від їхньої

старанності, терпіння та наполегливості. І дотепер, коли мова йшла про щось дуже важливе або (що, на погляд людини, причетної до політики, є те саме) про велику нагороду, зазначені вище якості незмінно забезпечували успішне завершення пошуків. Тепер ти розумієш, що саме я мав на увазі, коли сказав, що, якби викрадений лист був захований там, де його шукав префект, — іншими словами, якби принцип його приховання відповідав принципам, згідно з якими діяв префект, — лист обов'язково б знайшли. Однак цей старанний детектив був цілком спантеличений, і причина його невдачі полягає в припущенні, що міністр — дурень, оскільки відомий він як поет. Усі дурні — поети, — принаймні так здається префектові, і він винен лише в *non distributio medii*,* оскільки робить висновок, що всі поети — дурні.

— Але чи справді мова йде про поета? — запитав я. — Наскільки мені відомо, у міністра є брат, і обоє вони набули певної популярності у літературному світі. Однак міністр, якщо не помиляюся, писав про диференціальне числення. Він математик, а не поет.

— Ти помиляєшся. Я добре його знаю — він і те, і те. Як поет і математик Д... повинен мати здатність до логічних міркувань, а якби він був лише математиком, то зовсім не вмів би мислити логічно, і в результаті префект легко б із ним упорався.

— Мене вражають, — сказав я, — твої судження, проти яких повстане голос усього світу. Ти хочеш спростувати твердження, перевірене століттями! Математична логіка здавна вважалася логікою *par excellence*.*

— «Il y a a parier, — заперечив Дюпен, цитуючи Шамфора, — que toute idee publique, toute convention regue est une sottise, car elle a convenue au plus grand nombre».* Не заперечую: математики зробили все від них залежне, аби переконати світ в омані, на яку ти посилаєшся і яка

залишалася б оманаю, якби її не видавали за істину. Вони, наприклад, зі спритністю, що заслуговує на краще застосування, нишком запровадили термін «аналіз» в алгебрі. У цьому обмані винні французи, але якщо термін має хоч якесь значення, якщо слова мають цінність завдяки своїй влучності, то «аналіз» настільки ж мало означає «алгебра», як латинське «ambitus» — амбіцію, а «religio» — релігію.*

— Б'юся об заклад, що тобі не уникнути сварки з деякими паризькими алгебраїстами, — сказав я. — Однак продовжуй.

— Я заперечую універсальність, а тим самим і цінність будь-якої логіки, що культивується в якій-небудь іншій формі, окрім абстрактної. І, зокрема, я заперечую логіку, виведену з вивчення математики. Математика — це наука про форму та кількість, і математичне мислення — це лише логіка, що додається до спостережень над формою та кількістю. Припущення, що істини так званої чистої алгебри є абстрактними або загальними істинами, хибне. Ця помилка є настільки грубою, що мені залишається тільки дивуватися одностайності, з якою її ніхто не помічає. Математичні аксіоми — це аж ніяк не аксіоми загальної істини. Те, що справедливо для взаємозв'язку форми й кількості, часто виявляється помилковим у застосуванні, наприклад, до моралі. Твердження, що сума частин дорівнює цілому, якщо йдеться про мораль, найчастіше виявляється неправильним. Ця аксіома не пасує і до хімії. При розгляді мотивів вона також виявляється невірною, тому що два мотиви, з яких кожний має якесь значення, поєднавшись, зовсім не обов'язково матимуть значення, що дорівнює сумі їхніх значень, взятих окремо. Існує ще багато математичних істин, які залишаються істинами тільки в межах співвідношення форми та кількості. Однак математик, міркуючи за звичкою, спирається на власні думки, буцім вони мають абсолютно універсальний

характер — якими їх, безперечно, звик вважати світ. Браянт у своїй «Міфології» згадує аналогічне джерело помилок, коли говорить: «Хоч ми й не віримо в язичницькі байки, та постійно забуваємося і робимо з них висновки, як із чогось існуючого». Проте алгебраїсти, справжні язичники, непохитно вірять в «язичницькі байки» і роблять із них висновки не стільки через провали в пам'яті, скільки через незрозуміле запаморочення думок. Коротше кажучи, мені ще не траплялось зустрічати математика, якому можна було б довіряти в чому-небудь, крім рівності коренів, і який потай не плекав би кредо, начебто x^2+px завжди абсолютно та безумовно дорівнює q . Якщо хочеш, спробуй-но сказати кому-небудь із цих панів, що, на твою думку, бувають випадки, коли x^2+px не зовсім дорівнює q , але, пояснюючи йому, що ти маєш на увазі, краще відійди від нього подалі, а то він накинеться на тебе з кулаками. — Я хочу сказати, — провадив Дюпен, тому що я тільки засміявся у відповідь на його останні слова, — що, якби міністр був лише математиком, префектові не довелося б давати мені цей чек. Однак я знав, що він не тільки математик, а й поет, а тому оцінював те, що трапилось, ґрунтуючись на його здібностях і з огляду на особливості його становища. Я знав, крім того, що він досвідчений і сміливий інтриган. Така людина, міркував я, не може не бути обізнаною зі звичайними поліцейськими методами. Він не міг не передбачати напад псевдограбіжників — і час довів, що він це передбачив. Д... обов'язково повинен був припустити, міркував я, що його будинок таємно обшукають. Те, що він часто був відсутній уночі, а префект радо вбачав у цьому запоруку свого успіху, мені уявлялося хитрістю: міністр давав поліції можливість провести найретельніший обшук для того, щоб змусити її дійти висновку, якого Г... зрештою й дійшов, — висновку, що лист не в будинку, а в іншому місці. Я щойно докладно виклав тобі хід думок щодо незмінних принципів, які лежать в основі дій поліцейських агентів, коли вони

шукають заховані предмети, — і я відчував, що той-таки хід думок неминуче приведе міністра до таких самих висновків, що й мене. І змусить його зневажити усіма звичайними схованками. Не міг же він бути настільки дурним, міркував я, щоб не бачити, що найбільш потайні й недоступні надра його маєтку будуть настільки ж досяжні для ока, голок, свердел і потужних збільшувальних скелець, як і незамкнені шафи, що стоять перед очима. Одне слово, я зрозумів, що він буде змушений вдатися до якоїсь дуже простої вигадки. Можливо, ти не забув, як реготав префект, коли під час нашої першої розмови я висловив припущення, що ця загадка заподіює йому стільки турбот саме через очевидність її розгадки.

— Так, — сказав я. — Чудово пам'ятаю, як він веселився. Мені навіть здалося, що у нього ось-ось почнеться істерика.

— Матеріальний світ, — вів далі Дюпен, — буває аналогіями зі світом нематеріальним, а тому не так уже далеко від істини правило риторики, яке стверджує, що метафору або уподібнення можна використовувати не тільки для прикраси опису, а й для посилення аргументації. Наприклад, принцип *vis inertiae*,* очевидно, однаковий і в фізиці, і в метафізиці. Якщо для першої вірно, що велике тіло складніше привести в рух, ніж мале, і що отриманий ним момент інерції прямо пропорційний цій складності, то й для другої не менш вірним є те, що могутніші інтелекти, хоча вони сильніші, постійніші та плідніші у своєму русі, ніж інтелекти малі, починають цей рух із меншою легкістю й більш бентежаться й вагаються на перших кроках. І ще: ти коли-небудь помічав, які вуличні вивіски привертають найбільшу увагу?

— Ніколи над цим не замислювався, — відповів я.

— Існує салонна гра, — продовжував Дюпен, — у яку грають за допомогою географічної мапи. Один гравець пропонує іншому знайти задумане слово — назву міста,

річки, держави або імперії — серед великої кількості написів, що є на мапі. Новачок зазвичай намагається перехитрити свого супротивника, задумуючи назву, надруковану найдрібнішим шрифтом, але досвідчений гравець вибирає слова, що простираються через усю мапу й на друковані великими літерами. Такі назви, як і надто великі вивіски, не привертають уваги, бо вони занадто очевидні. Ця фізична особливість нашого зору являє собою повну аналогію розумової тупості, з якою інтелект обходить ті міркування, які занадто нав'язливо самоочевидні. Але, мабуть, ця особливість трохи вища або трохи нижча за розуміння нашого префекта. Йому й на секунду не спало на думку, що міністр міг покласти лист на вид ноті — саме для того, щоб перешкодити кому-небудь його побачити.

Але чим більше міркував я про зухвалу, блискучу і тонку хитромудрість Д..., про те, що документ повинен завжди перебувати у нього під рукою, а в іншому разі втратив би свою силу, і про те, що лист не було заховано там, де шукав його префект, тим більше я переконувався, що, бажаючи сховати лист, міністр вдався до найлогічнішого та наймудрішого прийому: узагалі його не ховав.

От із якими думками якимось уранці я почепив собі на ніс зелені окуляри і під час прогулянки зазирнув до Д.... Я захопив його вдома — він час від часу позіхав, зображував нудьгу, як завжди, прикидаючись, начебто йому все давно набридло. У світі навряд чи знайдеться інша настільки ж активна людина — але таким він буває тоді, коли його ніхто не бачить.

Щоб не відставати від нього, я поскаржився на слабкість зору й, оплакуючи необхідність носити темні окуляри, під їх захистом докладно й обережно оглянув кімнату, хоча збоку здалося б, що я дивлюся тільки на співрозмовника.

Особливо уважно я вивчав великий письмовий стіл, біля якого сидів хазяїн. На цьому столі безладно лежали різні папери, листи, два-три музичні інструменти та кілька книжок. Однак, ретельно й довго оглядаючи стіл, я так і не виявив нічого підозрілого.

Зрештою мій погляд, що нишпорив по кімнаті, упав на ажурну картонну торбинку для візитівок, яка на брудній блакитній стрічці звисала з маленької мідної шишечки посеред коминкової полиці. В торбинці були три кишеньки, розташовані одна над одною, з них стирчало п'ять-шість візитівок і лист. Він був заяложений, зім'ятий й надірваний посередині, наче його збиралися розірвати як такий, що не заслуговує на увагу, але потім передумали. В око впадала велика чорна печатка з монограмою Д.... Адреса була написана дрібним жіночим почерком: «Д..., міністрові, у власні руки». Лист був недбало й навіть якось презирливо запхнутий у верхню кишеню торбинки.

Тільки-но я побачив цей лист, як негайно ж дійшов висновку, що переді мною — предмет моїх пошуків. Так, звісно, він аж ніяк не пасував під той докладний опис, який прочитав нам префект. Печатка на цьому була велика, чорна, з монограмою Д..., на тому — маленька, червона, з гербом герцогського роду С.... Цей був адресований міністрові дрібним жіночим почерком, на тому титул якоїсь королівської особи був написаний рішучою й сміливою рукою. Збігався тільки розмір. Але, з іншого боку, саме разючість цих відмінностей, що перевершувала будь-яку ймовірність, бруд, заяложений надірваний папір, що так мало в'язався з таємною акуратністю Д..., і свідчив про бажання вселити всім і кожному думку, начебто цей документ геть нічого не вартий, — все це, повторюю, не могло не викликати підозр у того, хто з'явився в будинок із наміром підозрювати.

Я затримався зі своїм візитом, наскільки це було можливо, й увесь час, поки я підтримував гарячу суперечку

на тему, що, як мені було відомо, завжди жваво цікавила й хвилювала Д..., моя увага була прикута до листа. Я добре розглянув його, запам'ятав його зовнішній вигляд і положення в кишені, а крім того, помітив іще одну деталь, яка розвіяла б останні сумніви, якби вони в мене були. Вивчаючи краєчки листа, я виявив, що вони здавалися більш нерівними, ніж можна було очікувати. Вони були мов надламані, як буває завжди, коли міцний папір, який уже згортався та притискався прес-пап'є, складають по колишніх згинах, але в інший бік. Помітивши це, я вже не сумнівався. Мені стало ясно, що лист у торбинці під коминковою полицею було вивернуто навиворіт, як рукавичку, після чого написано нову адресу та поставлено нову печатку. Тоді я попрощався з міністром і пішов додому, залишивши на столі золоту табакерку.

Наступного ранку я зайшов по табакерку, і ми з більшим захопленням відновили бесіду, що вели напередодні. Поки ми розмовляли, під вікнами міністра пролунав гучний, мов би пістоletний, постріл, а слідом за ним почулися жахливі крики й лемент переляканої юрби. Д... кинувся до вікна, відчинив його та визирнув назовні. Я ж зробив крок до торбинки, вийняв лист, пхнув його в кишеню, а на місце поклав досить точну його копію (тобто за зовнішніми ознаками), що я старанно виготовив удома, без зусиль підробивши монограму Д... за допомогою печатки, зліпленої із хлібної м'якушки.

Метушня на вулиці трапилась через витівку якогось чоловіка, що тримав у руці мушкет. Він вистрілив зі свого мушкета в юрбу жінок і дітей. Однак з'ясувалося, що заряд у мушкеті був холостий, і стрілка відпустили, вирішивши, що це або божевільний, або п'яниця. Коли він зник із поля зору, Д... відійшов від вікна, біля якого став і я, заволодівши листом. Незабаром я залишив будинок міністра. Чоловік, що вдавав із себе божевільного, був найнятий мною.

— Але навіщо вам потрібно було, — запитав я, — замінювати лист копією? Чи не простіше було б у перший же ваш візит схопити його на очах у Д... і піти?

— Д..., — відповів Дюпен, — людина смілива і спритна. Крім того, його слуги йому віддані. Якби я зважився на божевільний учинок, про який ти кажеш, я навряд чи залишив би масток міністра живий. І добрі мешканці Парижа більше нічого про мене б не почули. Однак мене зупинили не тільки ці міркування. Тобі відомі мої політичні симпатії. І тут я діяв як прихильник дами, у якої було викрадено лист. Півтора року Д... тримав її у своїй владі. А тепер він сам у неї на гачку — адже, не підозрюючи, що листа в нього більше немає, він буде й далі множити свої вимоги. І тим самим неминуче прирече свою політичну кар'єру на загибель. До того ж його падіння буде не тільки стрімким, а й досить неприємним. Хоч і вважається, що *facilis descensus Averni*,* однак коли мова йде про зльоти й падіння, то, як зазначила Каталані* про спів, набагато легше йти нагору, ніж униз. І в цьому разі я не маю ніякого співчуття — принаймні ніякої жалості — до того, кому судилося впасти. Адже він — горезвісне *monstrum horrendum*,* людина талановита, але безпринципна. Однак, зізнаюся, мені дуже хотілося б довідатися, в якому напрямку поточаться його думки, коли, одержавши різку відмову від тої, кого префект називає певною поважною особою, він змушений буде розгорнути лист, що я залишив для нього в торбинці для візитівок.

— Як так? Ти щось у нього вклав?

— Розумієш, я не міг дозволити собі залишити внутрішній бік чистим — це було б образою. Якось дуже давно у Відні Д... вчинив зі мною дуже кепсько, і я тоді сказав йому — без будь-якої люті, — що цього не забуду. А тому, розуміючи, як йому буде цікаво довідатися, хто ж його перехитрив, я розсудив, що варто дати який-небудь ключ до

розгадки. Він знає мій почерк, і я просто написав посередині аркуша такі слова:

«...Un dessein si funeste, S'il n'est digne d'Atree, est digne de Thyeste».*

Ти можеш знайти їх в «Атреї» Кребійона.

Примітки

Трилогія Едгара Аллана По про детектива-аматора шевальє С. Огюста Дюпена, що ця трилогія складається з трьох новел, вважається засадничими творами в світовій літературі в жанрі детектива. Отже Огюст Дюпен — перший літературний детектив. Слідом за яким і під впливом котрого потім з'явилося багато інших: Шерлок Холмс, Еркюль Пуаро, міс Марпл, отець Браун, комісар Мегре і величезна кількість інших.

Тут трилогія про Дюпена представлена в українському перекладі Валерії Столяренко за виданням «Едгар По. Провалля і маятник», Київ, Країна Мрій, 2012.

В оформленні обкладинки даної публікації використано кадр з телефільму «Старовинний детектив» (режисер Павло Рєзніков, 1982 рік): Сергій Юрський у ролі Огюста Дюпена.

Убивства на вулиці Морґ

«*Perdidit antiquum litera prima sonum*» — Перша літера втратила колишнє звучання (латин.).

«*sacré*» та «*diable*» — «прокляття» та «чорт» (фр.).

«*mon Dieu*» — Боже мій (фр.).

je les ménagais — я їх виконував (фр.).

à posteriori — у зворотному порядку (фр.).

Лаверна — римська богиня прибутку, покровителька злодіїв.

de nier ce qui est, et d'expliquer ce qui n'est pas
— заперечувати те, що є, та патякати про те, чого нема (фр.).
Руссо.

Таємниця Марі Роже

Марі — Подібність її імені та прізвища до імені та прізвища нещасної продавчині сигар одразу ж впадає в око.
— *Примітки до повного видання 1845 року.*

... на вулиці Паве-Сен-Андре — Нассау-Стріт. —
Примітки до повного видання 1845 року.

Мосьє Леблан — Андерсон. — *Примітки до повного видання 1845 року.*

... в Сені — В Гудзоні. — *Примітки до повного видання 1845 року.*

... поблизу застави Дюруль. — Віхокен. — *Примітки до повного видання 1845 року.*

Жак Сен-Есташ — Пейн. — *Примітки до повного видання 1845 року.*

Бове. — Кроммелін. — *Примітки до повного видання 1845 року.*

... щотижнева газета... — Нью-Йоркська «Mercury».
— *Примітки до повного видання 1845 року.*

«L'Etoile» — Нью-Йоркська «Brother Jonathan». —
Примітки до повного видання 1845 року.

«Le Commercial» — Нью-Йоркський «Journal of Commerce». — Примітки до повного видання 1845 року.

«Le Soleil» — Філадельфійська «Saturday Evening Post». — Примітки до повного видання 1845 року.

Валенс — Адам. — Примітки до повного видання 1845 року.

Під час слідства в будинку мадам Л'Еспане... — Див. «Убивства на вулиці Морґ». — Примітки до повного видання 1845 року.

«Le Moniteur» — Нью-Йоркська «Commercial Advertiser». — Примітки до повного видання 1845 року.

В цілому така практика має своє філософське пояснення, проте правильно й те, що вона призводить до великої кількості індивідуальних помилок. — «Теорія, яка ґрунтується лише на якостях певного предмета, перешкоджає тому, щоб він розкривався відповідно до своєї мети; а той, хто впорядковує явища, беручи до уваги самі лише їхні причини, вже не оцінює їх відповідно до результатів. Таким чином, юриспруденція будь-якої країни свідчить про те, що тільки-но закон стає наукою та системою, він одразу перестає бути правосуддям. Неважко побачити помилки, яких припускалося звичайне право, що сліпо дотримувалося принципу класифікації, якщо простежити, як часто законодавчим органам доводилося відновлювати вже втрачену справедливість» (Лендор). — Примітки до повного видання 1845 року.

Вечірня газета — Нью-Йоркська «Express». — Примітки до повного видання 1845 року.

Лотаріо — Розбійник і вельможа водночас, персонаж роману Ш. Нодьє «Жан Сбогар».

«Le Mercurie» — Нью-Йоркська «Herald». — Примітки до повного видання 1845 року.

Ранкова газета — Нью-Йоркська «Courier and Inquirer». — Примітки до повного видання 1845 року.

... винуватець нещодавнього жорстокого злочину був Менé — Менé був одним із тих, кого спочатку заарештували, але потім відпустили через повну відсутність доказів. — Примітки до повного видання 1845 року.

Ранкова газета — Нью-Йоркська «Courier and Inquirer». — Примітки до повного видання 1845 року.

Вечірня газета — Нью-Йоркська «Evening Post». — Примітки до повного видання 1845 року.

Et hinc illæ iræ? — Чи не звідси гнів? (лат.).

З причин, яких не називатимемо... Оповідь містера По має саме такий кінець. — Ред. — Примітка з журналу, в якому оповідання було надруковано вперше.

Сподіваюся, всім зрозуміло... Тут достатньо буде підкреслити, що це неправильне бачення належить до нескінченного ряду хибних думок, які виникають на шляху розуму через його схильність шукати істину в деталях. — Примітка автора до повного видання 1845 року.

Викрадений лист

Nil sapientiae odiosius acumine nimio. Seneca. — Для мудрості немає нічого огиднішого, ніж хитрість. Сенека (лат.).

au troisieme, No. 33, Rue Dunot, Faubourg St. Germain. — На четвертому поверсі будинку № 33 по вулиці Дюно передмістя Сен-Жермен (фр.).

au fait — обізнані (фр.).

recherches — вигадливі (фр.).

non distributio medii — Буквально: нерозподіл середнього (лат). — одна з класичних помилок у формальній логіці.

par excellence — найвищої міри (фр.).

Il y a a parier, — заперечив Дюпен, цитуючи Шамфора, — que toute idee publique, toute convention regue est une sottise, car elle a convenue au plus grand nombre. — «Можна побитися об заклад, що будь-яка поширена ідея, будь-яка загальноприйнята умовність є дурістю, тому що вона прийнята найбільшою кількістю людей» (фр.).

... як латинське «*ambitus*» — амбіцію, а «*religio*» — релігію. — *Ambitus* — круговий рух (лат.). *Religio* — сумління (лат.).

vis mertiae — сила інерції (лат.).

facilis descensus Averni — легкий спуск в Аверн (лат.).

Анжеліка Каталані (1780–1849) — відома італійська співачка.

monstrum horrendum — огидне чудовисько (лат.).

...Un dessein si funeste, S'il n'est digne d'Atree, est digne de Thyeste. — ...План такий зловісний, що гідний якщо не Атрея, то Фієста (фр.).